

Kapadokya Üniversitesi

Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü

Siyaset Bilimi Ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

**AZERBAYCAN İLE ERMENİSTAN ARASINDAKİ
2020 TOVUZ ÇATIŞMASI VE 2. DAĞLIK KARABAĞ
SAVAŞI'NIN TÜRKİYE'NİN BÖLGESEL
POLİTİKASINA ETKİLERİ**

Emel DERİN

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

AZERBAYCAN İLE ERMENİSTAN ARASINDAKİ 2020 TOVUZ
ÇATIŞMASI VE 2. DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI'NIN TÜRKİYE'NİN
BÖLGESEL POLİTİKASINA ETKİLERİ

Emel DERİN

Kapadokya Üniversitesi
Lisansüstü Eğitim, Öğretim ve Araştırma Enstitüsü
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Anabilim Dalı

Yüksek Lisans Tezi

Nevşehir, 2023

ÖZET

DERİN, Emel, *Azerbaycan ile Ermenistan Arasındaki 2020 Tovuz Çatışması ve 2.Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türkiye'nin Bölgesel Politikasına Etkileri*, Yüksek Lisans Tezi, Nevşehir, 2023.

Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan 2020 Temmuz Tovuz Çatışması ve sonrasında gelişen 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda, Türkiye stratejik kültür, stratejik zihniyet yaklaşımı ile birlikte ritmik, proaktif, çok yönlü, uzlaşmacı/uzlaştırıcı çözüm sunan, işbirlikçi ve bölgesel barışa yönelik tutum sergilemiştir. Bu tutumun temel nedeni ise Türkiye'nin ulusal çıkarları, küresel ve bölgesel anlamda lider ülke olma hedefleri ile bölgesel enerji/ulaşım projeleri işbirliğinde lider ülke olma konumudur. Böylece Türkiye jeopolitik, siyasi, ekonomik ve ticari anlamda baskın bir güç hâline gelebilecektir.

Bu tez çalışmasında; tarihsel ve betimsel araştırma, içerik ve vaka analizi yöntemiyle ilgili belge ve literatür araştırılıp analiz edilmiştir. Azerbaycan ve Ermenistan'ın arasındaki Tovuz Çatışması ve sonrasında yaşanan 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türkiye'nin bölgesel politikasına etkilerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Cevaplanması hedeflenen sorular; 1)Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki 2020 Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türkiye'nin bölge politikalarındaki önemi nedir? 2)Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki 2020 Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı, ateşkes süreci ve sonrasında yaşanan gelişmelerin Türkiye'nin bölgesel politikalarına etkileri nelerdir? 3)Türkiye bölgede yaşanan gelişmeler sonrası coğrafyanın jeopolitiğinde değişen güç dengesine tesiri ve barışa katkıları nedir? şeklinde sıralanmıştır.

Çalışmada; Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nın yaşandığı bölgenin Türk Dış Politikası(TDP)'nda küreselleşme ve bölgeselleşme hedefleri doğrultusunda Türkiye'nin bölgesel politikalarında hayati öneme sahip olduğu kanısına varılmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin bölgesel politikalarındaki bölge ülkeleriyle işbirlikleri ve kalkınma hedefleri için istikrar, güvenlik ve sürdürülebilir barışın önemli olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Türkiye'nin, Azerbaycan'a desteğiyle Azerbaycan'ın zaferinde önemli rol oynarken aynı zamanda savaş ve sonrasında

bölge ülkeleri ile kurduğu diplomasi girişimleri ile bölgenin barışına katkı sunmaya çalıştığı anlaşılmaktadır. Savaş sonrası Azerbaycan’la Türkiye ilişkilerini “Stratejik Müttefik” boyutuna taşıyan Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridorunun açılması, bölgenin jeopolitik denklemini değiştirmiş, Türkiye’nin siyasi ve askerî güç kazanmasında etkili olmuştur. Türkiye, bölge ülkelerinden Azerbaycan ve diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini güçlendirirken aynı zamanda bölgesel aktörlerden Rusya’ya da varlığını kabul ettirmiştir. Türkiye’nin bölgesel politikaları sayesinde jeopolitik önemi de artmıştır. Özetle; bu savaş sonrasında Türkiye’nin bölge politikasında ekonomik, ticari anlamda gelişen ilişkilerle yeni kazanımlar söz konusuysa bölgesel bağlamda jeopolitik önemi ve siyasi ağırlığı artmıştır.

Anahtar Sözcükler

Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan İlişkileri, 2020 Tovuz Çatışması, 1. Dağlık Karabağ Savaşı, 2. Dağlık Karabağ Savaşı, Türk Dış Politikası, Bölge Politikası.

ABSTRACT

DERİN, Emel, *The Effects of the 2020 Tovuz Conflict Between Azerbaijan and Armenia and the 2nd Nagorno-Karabakh War on Turkey's Regional Policy*, Master Thesis, Nevşehir, 2023.

In the Tovuz Conflict of July 2020 between Azerbaijan and Armenia and the 2nd Nagorno-Karabakh War that followed, Turkey displayed a rhythmic, proactive, multifaceted, conciliatory/conciliatory solution, collaborative and regional peace-oriented attitude together with its strategic culture and strategic mentality approach. The main reason for this attitude is Turkey's national interests, its goals to become a global and regional leader country, and its position as a leading country in regional energy/transportation projects cooperation. Thus, Turkey will be able to become a dominant power in geopolitical, political, economic and commercial terms.

In this thesis study; Documents and literature related to historical and descriptive research, content and case analysis method were searched and analyzed. It is aimed to examine the effects of the Tovuz Conflict between Azerbaijan and Armenia and the 2nd Nagorno-Karabakh War that took place after it, on Turkey's regional policy. The questions to be answered are; 1) What is the importance of the 2020 Tovuz Conflict between Azerbaijan and Armenia and the 2nd Nagorno-Karabakh War in Turkey's regional policies? 2) What are the effects of the 2020 Tovuz Conflict between Azerbaijan and Armenia and the 2nd Nagorno-Karabakh War, the ceasefire process and the developments after it, on Turkey's regional policies? 3) What is the effect of the developments in the region in Turkey on the equation in the geography and their contribution to peace? sorted as.

In the study; It has been concluded that the region where the Tovuz Conflict and the 2nd Nagorno-Karabakh War took place has a vital importance in Turkey's regional policies in line with the globalization and regionalization goals in Turkish Foreign Policy (TDP). In this context, it has been concluded that stability, security and sustainable peace are important for Turkey's cooperation with the countries of the region in its regional policies and development goals. It is understood that while Turkey played an important role in the victory of Azerbaijan with its support to Azerbaijan, it also tried to contribute to the peace of the region with the diplomatic initiatives it established with the countries of the region after the war. After the war, the Shusha Declaration and the opening of the Zangezur Corridor, which carried the relations between Azerbaijan and Turkey to the dimension of "Strategic Allies", changed the geopolitical equation of the region and had an impact on Turkey's gaining political and military power.

While Turkey strengthens its relations with Azerbaijan and other Turkic Republics from the countries of the region, it has also made its presence accepted by one of the regional actors, Russia. Thanks to Turkey's regional policies, its geopolitical importance has also increased. In summary, after this war, while there were new gains in Turkey's regional policy with developing economic and commercial relations, its geopolitical importance and political weight increased in the regional context.

Keywords

Turkey-Azerbaijan-Armenia Relations, 2020 Tovuz Conflict, 1st Nagorno-Karabakh War, 2nd Nagorno-Karabakh War, Turkish Foreign Policy, Regional Policy.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xii
TABLO VE HARİTA DİZİNİ	xiii
ÖNSÖZ	xiv
İTHAF	xv
GİRİŞ	1
1.BÖLÜM	6
ERMENİSTAN-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN GEÇMİŞİ VE TÜRKİYE	6
1.1. AZERBAYCAN	8
1.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Kısa Tarihi.....	8
1.1.2. Ülkenin Jeopolitik-Coğrafi Konumu	9
1.1.3. Ülkede Din, Etnik Yapı ve Dil.....	11
1.1.4. Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Yapı	12
1.2. ERMENİSTAN	14
1.2.1. Ermenistan'ın Kısa Tarihi.....	15
1.2.2. Ülkenin Jeopolitik-Coğrafi Konumu	16
1.2.3. Ülkede Din, Etnik Yapı ve Dil.....	18
1.2.4. Siyasi, Askerî ve Sosyo-Ekonomik Yapı.....	19

1.3. ERMENİSTAN İLE AZERBAYCAN ARASINDAKİ İLİŞKİNİN TARİHSEL ARKA PLANI	22
1.3.1.Dağlık Karabağ Sorununun Nedenleri.....	26
1.3.2.Birinci Karabağ Savaşı (1988-1994)	28
1.3.3.Uluslararası Örgütlerin Çözüm Arayışları	31
1.3.4.Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye ve Bölgesel Politikası	33
1.3.4.1. Sovyetler Dönemi(1987-1991)'nde Ve Sonrası(1991-1994) Yıllar Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'na Türkiye'nin Tutumu Ve Bölgesel Politikaları ..	33
1.3.4.2.Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonraki Süreçlerde Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorunu'nda Tutumu ve Bölgesel Politikaları	36
2. BÖLÜM	39
TÜRKİYE'NİN BÖLGE POLİTİKASINDA TOVUZ ÇATIŞMASI	39
2.1.TOVUZ BÖLGESİ	41
2.1.1.Tovuz'un Siyasi ve İdari Tarihi	41
2.1.2.Coğrafi Konum Ve Özellikler.....	42
2.2.TOVUZ'UN ÇATIŞMA BÖLGESİ OLARAK SEÇİLME NEDENLERİ	44
2.2.1.Askerî, Siyasi ve Stratejik Neden:	44
2.2.2.Enerji Tedariki, Transferi, Güvenliği ve Rekabeti	46
2.2.3.Ulaşım Koridoru	49
2.3.TÜRKİYE BÖLGE POLİTİKASINDA TOVUZ BÖLGESİ VE TOVUZ ÇATIŞMASI'NIN ÖNEMİ.....	50
2.3.1.Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK)	52
2.3.2.Enerji Boru Hatları.....	54
2.3.3.Ticari ve Ekonomik	59
2.3.4.Siyasi ve Jeopolitik Güç	61

2.4. SAVAŞ ÖNCESİ ERMENİSTAN İÇ VE DIŞ POLİTİKASI(2020).....	63
2.5.TOVUZ ÇATIŞMASI'NDA RUSYA VE DIŞ AKTÖR ETKİSİ	65
2.6. TOVUZ ÇATIŞMASI'NIN BAŞLANGICI VE SONUCU	70
3.BÖLÜM	74
TOVUZ ÇATIŞMASI SONRASI GELİŞMELER VE BÖLGE BARIŞI İÇİN GELECEK PERSPEKTİFİ.....	74
3.1. İKİNCİ DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI.....	76
3.2.TOVUZ ÇATIŞMASI VE DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI'NDA ULUSLARARASI TEPKİLER.....	80
3.2.1. Tovuz Çatışması'na Uluslararası Tepkiler	81
3.2.2. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Uluslararası Tepkiler	82
3.3.TÜRKİYE DIŞ POLİTİKA EKSENİNDE BÖLGESEL GELİŞMELER	86
3.4.İKİNCİ DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI VE SONRASINDA TÜRKİYE'NİN BÖLGE POLİTİKASI.....	92
3.4.1.İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Bölgesel Politikası Kararlarına Etki Eden Unsurlar	93
3.4.1.1. Cumhurbaşkanlığı Sistemi.....	94
3.4.1.2. Liderler Ve Liderler Arası İlişkiler Etkisi.....	95
3.4.1.3. Uluslararası Örgütler.....	97
3.4.1.4. Türkiye Dış Politika Stratejisi:	98
3.4.1.5. Askerî Stratejik İşbirliği Ve Güç Kapasitesi.....	99
3.4.2. Türkiye'nin İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Bölge Politikası ve Etkisi.....	104
Askeri, Siyasi, Diplomasi, Kamuoyu Yansıması ve Toplumsal Destek....	105
3.4.3.İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın Sonuçları ve Türkiye	106

3.4.3.1.Türkiye'nin Bölgesel Barış Perspektifi Ve Moskova (3'lü Bildiri) Ateşkesi'nin Önemi	107
3.4.3.2.Savaş Sonrası Gelişmelerden; Türkiye için Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru'nun Açılması.....	112
3.4.3.3.Bölgede Değişen Jeopolitik Güç Dengesinde Türkiye ve Bölgede Barış Perspektifi	130
Bölgede Değişen Jeopolitik Dengeler.....	130
Türkiye'nin Bölgede Barış Platformu ve Barış Perspektifi	131
SONUÇ	138
KAYNAKÇA.....	144
EK-1: Orijinallik Raporu.....	181
EK 2: Moskova 3'lü Ateşkes Bildirisi(10 Kasım 2020) Türkçe.....	182
EK 3: Azerbaycan-Ermenistan-Rusya arasında 11 Ocak 2021 Moskova Bildirisi.....	184
EK 4: Şuşa Beyannamesi	185

KISALTMALAR DİZİNİ

- AB:** Avrupa Birliği
- ABD:** Amerika Birleşik Devletleri
- AGİT:** Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı
- BM:** Birleşmiş Milletler
- BOTAŞ:** Boru Hatları ile Petrol Taşıma Anonim Şirketi
- BTC:** Bakü-Tiflis-Ceyhan-Petrol-Boru-Hattı
- BTE:** Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattı
- BTK:** Bakü - Tiflis - Kars demiryolu
- İHA:** İnsansız Hava Aracı
- KGAÖ:** Kollektif Güvenlik Örgütü Antlaşması
- NATO:** Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü
- RF:** Rusya Federasyonu
- SİHA:** Silahlı insansız hava aracı
- SOCAR:** Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi
- SSC:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyet
- SSCB:** Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği
- OBOR:** Çin'in Bir Kuşak Bir Yol Projesi
- TANAP:** Trans Anadolu doğalgaz boru hattı
- TAP:** Trans Adriyatik Boru Hattı
- TBMM:** Türkiye Büyük Millet Meclisi
- TDP:** Türk Dış Politikası
- TRACECA:** Avrupa Kafkasya Asya Ulaştırma Koridoru

TABLO VE HARİTA DİZİNİ

Tablo-1: Azerbaycan-Ermenistan Askeri Güç Karşılaştırması.....	14
Harita-1: Dağlık Karabağ ve 7 Rayon İşgali.....	27
Harita-2:Azerbaycan Siyasi Bölge Haritasında Tovuz Kenti ve Karabağ.....	43
Harita-3: Tovuz Bölgesinden Geçen Stratejik Enerji/Ulaşım Güzergahları...	50
Harita-4: Türkiye-Azerbaycan Enerji Boru Hatları Güzergahı.....	55
Harita-5: Güney Gaz Koridoru.....	57
Harita-6: BTC Petrol Boru Hattı güzergâhı ve 2021 Yılı BTC' den Petrol İhracı.....	60
Harita-7: 12-16 Temmuz 2020 Tovuz Çatışma Alanları.....	71
Harita-8: İkinci Dağlık Karabağ Savaşı.....	78
Harita-9: Türkiye Enerji Merkezi.....	90
Harita-10: Zengezur-Koridoru.....	122
Harita-11: Azerbaycan-Türkiye Kara-Demir Yolu Ulaşım Güzergahları...	123
Harita-12: Zengezur Koridoru ve Bölgedeki Ulaşım Ağları Bağlantısı.....	125
Harita-13: Uluslararası Ulaştırma ve Lojistik Güzergâh Hatları.....	127

ÖNSÖZ

Güney Kafkasya bölgesindeki Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan 2020 Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya politikaları özelinde kilit konumu ile Güney Kafkasya politikaları bağlamında manevi bağlardan öte artık ülke ulusal çıkarları ve stratejik kalkınma, bölgeselleşme ve küreselleşme hedef politikaları için hayati öneme sahiptir. Bu bağlamda bu savaşta Türkiye'nin desteği Azerbaycan'a zafer kazandırmıştır. Bu zafer ve sonrası gelişmeler Türkiye'nin bölgedeki siyasi, askeri ağırlığı arttırmıştır. Bu sebeple bu çalışmada bu savaş ve çatışmanın Türkiye bölge politikalarına etkileri incelenmiştir.

Bu tez çalışma sürecimde; hepinizin bildiği efsane Kaf Dağı tepesindeki bilgeliği temsil eden Zümrüdüanka'ya ulaşmaya çalışan, derin, uçurumlu bir çok vadiyi ve çetrefili aşan veya pes eden, geri dönen, vadilerde kaybolan kuşlarbende tez çalışmamın her zorlu sürecini yaşarken pes etme anlarında sabreden, emek veren, araştırarak bilgiye ulaşma, öğrenme amacını taşıyan bu kuşlardan biri olduğuma inandım. Uzaklardan sesi ile hayatımın her zorlu sürecinde bana kanatları ile sarılan meleğim Doç. Dr. Ayşe ÇELEBİOĞLU bu tezi tamamlamış olmamdan dolayı benimle gurur duyacağına tüm kalbimle inanıyorum. Tez çalışma sürecimi bırakma kararı aldığım anda tevafuk olarak tanıdığım Tovuz'lu Sn. Azuman AZAFLI'ya ve onun aracılığında tanıdığım Dr. Zeynep Deniz ALTINSOY'a “sen yaparsın” telkinleri ile beni cesaretlendiren, bana ayırdığı kıymetli zamanlarda, öğrenme ve öğretme idealleri ile hem motivasyon hem de bilgi tecrübelerini benimle paylaşarak benim bu zorlu sürecimdeki destekleri için teşekkür ederim. Tez konumun belirlenmesindeki sancılı süreçte tez konumu belirleyerek bu aşamadan tez bitimine kadar ki çalışma sürecimde beni destekleyen, derin bilgi ve tecrübesini benimle paylaşarak, tez sürecimi yönlendiren değerli tez danışmanım Doç. Dr. Öğretim Üyesi H. Burak SAKAL hocama ve tezimi okuyup, engin bilgi ve tecrübeleri ile tezimle ilgili yorumları ile beni yönlendiren Dr. Öğretim Üyesi Çağdaş SÜMER ve Dr. Öğretim Üyesi Levent Ersin ORALLI hocalarıma çok teşekkür ederim. Kapadokya Üniversitesi Kurucusu Mütevelli Heyeti Alev ALATLI Hanımefendi ve Rektörümüz Sn. Hasan Ali KARASAR' a diğer ve bütün öğrencilerin geleceğine verdiği kıymet gibi benimde tez sürecimde ve okula giriş aşamamda maddi, manevi desteklerini her zaman hissettim, sonsuz teşekkür ve saygı, sevgilerimi sunuyorum.

İTHAF

Bu tez çalışmamda öncelikle;
Cennet Vatanımız Türkiye'miz adına ulusal güvenlik ve milli çıkarlarımız
için savaşıyan tüm şehitlerimiz ve gazilerimiz başta olmak üzere,
Tovuz Çatışması ve 2.Dağlık Karabağ Savaşı şehitlerimizin, gazilerimizin,
anısına onları rahmet ve minnetle yad ediyorum.

Ruhları şad olsun.

Beni yetiştiren ve hayatta her daim arkamda duran anne ve babama,
Geleceğin umudu olan bütün çocuklarımıza,
ithaf ediyorum.

GİRİŞ

Merkezi Asya, Karadeniz ve Akdeniz havzaları arasında yer alan Kafkasya, Avrupa ile Asya arasında kilit bir konuma sahip olan bölgedir. Hazar'ın enerjisi ve Çin tarafından başlatılan Kuşak ve Yol Projesi, bölgenin önemini artırmaktadır. Bu coğrafyada bulunan sınırdaş ülkeler olan Azerbaycan, Ermenistan ve Türkiye arasındaki ilişkiler ise tarihsel olarak inişli-çıkışlı bir seyir izlemiştir. Türkiye, bölgedeki tarihî ve kültürel ağırlığının yanında özellikle 2010'lu yıllar itibariyle aktif bir bölgesel politika izlemeye başlamış ve stratejik olarak enerji, ulaşım ve transit projelerinde lider rolünü üstlenmeye gayret etmiştir. Türkiye'nin Azerbaycan ile olan tarihî ve kültürel bağları bu noktada önem kazanmış, 2020 yılına gelindiğinde ise iki ülke arasındaki ilişkiler Türkiye'nin Ermenistan karşısında Azerbaycan'a askerî ve diplomatik olarak açık destek verdiği bir sürece dönüşmüştür. Türkiye'nin Kafkasya politikası çerçevesinde hem Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sürecinde hem de İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın yanında olduğu görülmektedir. İki savaş arasında ise Rusya Federasyonu(RF)'nin tutumu belirleyici unsur olarak ortaya çıkmıştır.

Türkiye ve Azerbaycan için enerji ve ulaşım projelerinin güzergâhında bulunan Tovuz bölgesi iki ülke arasındaki ilişkilerde stratejik öneme sahiptir. Bu bakımdan Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan 2020 Temmuz ayı Tovuz Çatışması, Türkiye'nin bölge ile ilgili politikalarının stratejik ana unsurlarının temelini oluşturan enerji transfer merkezi ve lojistik-transfer merkez üssü olma hedefini riske atabilecek bir gelişme olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin Doğu Akdeniz, Suriye, Libya gibi enerji ve güvenlik odaklı çatışma ve rekabet sahalarında izlediği sert güç ve proaktif politikalarında karşı karşıya olduğu Rusya ve Fransa ülkeleriyle, Ermenistan'ın Tovuz bölgesinin hedef alması arasında bir ilişki olabileceğini düşünmek mümkündür.

Azerbaycan-Ermenistan-Türkiye ilişkileri açısından Azerbaycan ile Ermenistan arasında yaşanan 2020 Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türkiye'nin bölgeye özgü politikalarında önemli iki konu olduğu değerlendirilmektedir. Türkiye'nin, 2020 Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'ndaki tutumu karar alma süreçleri bağlamında değerlendirildiğinde ise; Türkiye'nin, Ermenistan ile olan

ilişkileri, Azerbaycan ve Türkiye'nin Ermenistan ile ortak sorunları, Azerbaycan-Türkiye ikili ilişkileri, Türkiye'nin dış politika stratejisi, bölgede stratejik hedef politikaları bağlamında bölgenin güvenliğinin ve istikrarının riske girmesi önemli etkenler olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye liderleri arasındaki ilişkiler, bölgesel ve uluslararası örgütlerin işlevsiz kalması gibi konuların da aynı bağlam içerisinde etkili olduğu görülmektedir. Türkiye'nin, bölgesel girişimlerinde proaktif, realist stratejilerin önemli bir rol oynaması gibi; Türkiye-Azerbaycan arasında askerî iş birliği kapsamındaki anlaşmalar da uluslararası hukuk çerçevesinde Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ittifak üzerinde kilit rol oynamıştır.

Tovuz Çatışması esnasında ve daha sonra 27 Eylül 2020'de başlayan 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye dış politikada tutumunu net bir şekilde göstererek Tovuz Çatışması'nı ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nı uluslararası kamuoyunda kınamış ve kararlı bir şekilde askerî, siyasi ve diplomasi sahalarında da Azerbaycan'ın yanında olduğunu göstermiştir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkinin içeriğini anlatan "Bir millet, iki devlet" ve dünyada bir benzerine rastlanmayan "Kardeş ülke" gibi söylemler, bu savaşta eyleme de dönüşerek iki ülke arasındaki bağları pekiştirmiştir. Azerbaycan'ın 2. Dağlık Karabağ Savaşı zaferi sonrasında Azerbaycan ile Ermenistan arasında, Türkiye'nin bölgede barışa yönelik diplomatik çözümcü görüşleri nezdindeki katkısından dolayı Rusya arabuluculuğunda Moskova Ateşkes Bildirisi imzalanmıştır. Rusya arabuluculuğunda Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanan Moskova Ateşkes Bildirisi'nde yer alan "Nahcivan Koridoru ile Azerbaycan arasındaki ulaşımın sağlanması" ve "Bölgede Rus Barış Gücü bulundurulması" maddeleri Türkiye açısından önemli gelişmeler olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin bölgenin Ağdam kentinde bölgesel askeri barış gücüne Türk askeri ile destek vermesi Türkiye'nin bölgede Rusya'ya siyasi ve askeri ağırlığını kabul ettirmiş olması Türkiye bölge politikası açısından önemli bir gelişmedir. Türkiye bölge politikasında savaş sonrası yaşanan gelişmelerden Azerbaycan ve Türkiye arasındaki "Şuşa Beyannamesi" ve "Zengezur Koridorunun açılmasına" yönelik gelişmeler ise iki ülke arasındaki ticari, ekonomik, kültürel, siyasi, askerî ve diplomatik ilişkileri daha da güçlendirmiştir. Bu gelişmeler sayesinde Türkiye'nin bölgede, Orta Asya ülkeleri arasında ve diğer Türk coğrafyalarında küresel ve bölgesel anlamda siyasi ağırlığı artmış ve Türkiye jeopolitik konum açısından da önem kazanmıştır. Türkiye bu bağlamda Türk Keneşi aracılığıyla

Türk Dünyası ve coğrafyasındaki bölgesel liderlik potansiyelini de güçlendirmiştir. 2. Dağlık Karabağ Savaşı'ndaki Azerbaycan zaferi, Moskova Ateşkes Bildirisi sonuçları ve sonrasında yaşanan gelişmeler değerlendirildiğinde bölgedeki jeopolitik güç dengelerinin değiştiği, bölgenin jeopolitik açıdan öneminin arttığı, dolayısıyla Türkiye'nin de rolünün önem kazandığı görülmektedir. Türkiye'nin bölge politikasındaki stratejik hedefleri ve artan siyasi ağırlığından hareketle bölgesel barış için "Kafkasya'da İşbirliği ve İstikrar Platformu" veya "6'lı Birlik", "3+3" olarak adlandırılan önerilerinin, bölgede yapılan toplantılardaki tutumunun ve öngörülerinin bölge ülkeleri tarafından olumlu karşılanmış olması bölgesel barış adına önemli bir gelişme olarak değerlendirilmektedir.

Bu çalışmanın konusu; Azerbaycan ve Ermenistan arasında gerçekleşen 2020 Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türkiye'nin bölgesel politikasına ve bölge barışına etkileridir. Bu bağlamda ülkeler arasındaki ilişkiler, çatışmalar, savaşların, dostluk veya düşmanlıklar, iş birlikleri "diplomasi veya siyasi tarih" örgüsünde araştırılıp değerlendirilmelidir (Arı, 2013, s. 18).

Bu çalışmanın konusu olan Tovuz Çatışması'nın ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nın yaşandığı coğrafya ve bölge, enerji-ulaşım koridorları güzergâhlarına yakın olması sebebiyle küresel ve bölgesel olarak stratejik öneme sahiptir. Bu bağlamda bu çatışma ve savaş Türkiye'nin coğrafyaya olan yakınlığı ve coğrafi konumuyla enerji ve ulaşım koridorlarında liderlik gibi bölgedeki stratejik hedef politikalarında hayati bir önem taşımaktadır. Ayrıca Türkiye'nin bölgedeki tarihsel aidiyeti ile birlikte stratejik hedef politikaları bağlamında; bölge ülkelerinden başta Azerbaycan olmak üzere Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri ve diğer bölge ülkeleri ile arasındaki ilişkilerdeki siyasi, ticari, ekonomik işbirliklerinin sürdürülebilirliği ile bölgesel kalkınma için bölgenin barışı ve güvenliği önemlidir. Bu bağlamda çalışmaya konu olan çatışma ve savaşın yaşandığı coğrafyanın stratejik özelliklerinden dolayı Türkiye'nin bölge politikalarını etkilemesi açısından önem arz etmektedir.

Bu konunun seçilme nedeni Türkiye'nin bölge politikasındaki stratejik hedefleri doğrultusunda bölgenin Türk coğrafyasındaki kilit rolü ile bölgesel güvenlik, jeoekonomik, jeopolitik ve jeostratejik açıdan önemli olmasıdır. Ayrıca çalışma konusunun dünya kamuoyunun dikkatini çeken, Türkiye'nin dış ve bölge ile

politikasında stratejik olarak önemli olan, Türkiye’yi birincil dereceden ilgilendiren güncel bir olay olması da onu incelenmeye değer kılmaktadır.

Çalışmanın amacı; Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı vakasının Türkiye’nin bölge politikaları çerçevesinde başta Azerbaycan olmak üzere Türk Cumhuriyetleri ve Kafkasya bölgesindeki diğer aktörlerle olan ilişkilerindeki gelişmelerin bölgesel çatışmalarda sorunların çözümüne nasıl etki ettiğini ve bu bağlamda Türkiye’nin bölgedeki konularda karar alıcı diğer aktörler içerisindeki etkinliğine ve bölgesel barışa etkisini ortaya koymaktır.

Bu çalışmanın hipotezi; Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki 2020 Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı’nın Türkiye’nin bölge politikalarına¹ etki ettiği ve Türkiye’nin bölgedeki siyasi ağırlığını artırdığıdır. Sander, siyasi tarih için

“Devletlerin; kuruluşlarını, geçirdikleri değişiklikleri, gelişmeleri, devlet içindeki bireyleri insanların, sınıfların, grupların birbiri ile çatışmalarını ve devletlerin genel dünya tarihi ve dünya devletler mozaïği içindeki yer ve önemlerini” incelediğini ifade etmiştir. Diplomasi tarihinin ise “bağımsız devletlerin, yani uluslararası sistemin temel birimlerinin birbiriyle olan ilişkiler tarihini”

içeren bir inceleme alanı olduğunu söylemiştir (Sander, 1989, s. 7-8). Bu iki tanımda da görüleceği üzere, siyasi tarih ve diplomasi tarihini yani uluslararası ilişkileri birbirinden ayrı düşünmek mümkün değildir. Bu bağlamda çalışma konusu seçilen örnek olay çerçevesinde “bölgesel politika” veya “dış politika” genel araştırma alanı içerisinde yer almaktadır.

Bu çalışmada; nitel araştırma yöntemlerinden, betimsel metod ve içerik analiz yöntemi kullanılmış, konu ile ilgili arşiv taraması ve belge incelemesi yapılmıştır. Çalışmanın konusu oluşturan örneklem; iki devlet arasındaki çatışma ve savaş olarak belirlenmiş ve bu çerçevede bir vaka analizi yapılmıştır. Türkiye’nin Kafkasya özelinde bölge politikalarıyla ilgili arşivler, kitaplar, tutanak dergileri, gazeteler,

¹Bknz: Türkiye’nin 2020 Tovuz Çatışması ve İkinci Karabağ Savaşı’nda dış politika bağlamında bölge politikasındaki stratejik hedeflerinin bölgesel ve bölge gelişmelerde güç kazanma ve ulusal çıkarları realizmle bire bir örtüşmektedir. Bu bağlamda Kafkasya bölgesi ile tarihi, kültürel, coğrafi yakınlık, Jeopolitik, Siyasi, ekonomik, ticari, sınır ve çevresel güvenlik olarak ilişkilendirilmektedir. Ayrıca bölgesel kalkınma stratejilerinde ulaştırma koridorları ve enerji merkezi güzergahlarında liderlik, küresel ve bölgesel gücünü artırma ve bölgenin güvenliği, istikrarın sağlanması, sürdürülebilir kalkınma, enerji arzı ve tedariki, diğer bölgesel gelişmelerde Libya, Suriye gibi Rusya ile karşı karşıya olduğu alanlarda daha bağımsız politika izleyebilmek için Rusya’ya olan enerji bağımlılığından kurtulma, milli yerli silah satışıyla ulusal ekonomik gelir elde etme, ulusal çıkarları stratejik hedefleri açısından önemli olarak değerlendirilmiştir (Dadparvar & Azizi, 2020, s. 475-482).

internet siteleri gibi belge ve kaynaklar taranmış, konuyla ilgili değerlendirmeler analiz edilmiştir. Kafkasya geniş bir alan olduğu için çalışmaya konu olan “Azerbaycan-Ermenistan arasındaki 2020 Tovuz Çatışması ve 1. ve 2. Dağlık Karabağ Savaşları” bu çalışmanın sınırlarını oluşturmuştur. Türkiye’nin Güney Kafkasya’da etkin rol alması çalışmada ana konu olarak değerlendirilmekte olup gerekli görülen yerlerde diğer aktörlerle olan ilişkilerine ve diğer bölgesel gelişmelere de kısaca değinilmiştir.

Çalışmanın ilk bölümünde bölge ülkelerinden Azerbaycan ile Ermenistan ülkelerinin karakteristikleri ve aralarındaki geçmiş ilişkilerin tarihi ile bu tarihselliğin stratejik arka planı incelenmektedir. İkinci bölümünde ise 2020 Tovuz Çatışması’nın altında yatan sebepler, Tovuz bölgesinin Türkiye’nin bölgesel politikasındaki stratejik hedefleri ve bu bağlamda bölgesel açıdan Azerbaycan ile stratejik işbirliklerinin önemi değerlendirilmiştir. Son bölümde ise; 2. Dağlık Karabağ Savaşı’nın seyri ve sonuçları, Türkiye’nin bölgeyi de içine alan dış politikaları bağlamında 2020 ve sonrası yaşanan gelişmelere kısaca değinilmiştir. Türkiye’nin, Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı’nda Türk dış politikasını belirlemesine etki eden unsurlardan; bölgenin güvenliği ve istikrarının Türkiye için önemi ve bu bağlamda Türkiye’nin bu savaştaki askeri, siyasi, kamuoyu gücü ve diplomasi alanındaki etkin rolü değerlendirilmiştir. Daha sonra ise 2. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında Türkiye’nin Rusya ile yapılan diplomatik görüşmelerde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki ateşkese yönelik etkisi ve imzalan Moskova Ateşkes Bildiri’sinin Türkiye açısından önemli olan maddeleri incelenmiştir. Bu savaşın sonuçlarından Türkiye’nin bölge politikalarına etki eden en önemli kazanımlardan olan Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru’nun açılması; bölgesel bağlamda siyasi, jeopolitik, ekonomik gelişmelere, ticari ve bölgesel istikrar ile bölge güvenliğiyle barışa sağlayacağı katkılar üzerinden değerlendirilmiştir. Son aşamada ise bölgenin savaş sonrasında jeopolitik güçler dengesindeki değişim, Türkiye’nin bölgede artan siyasi ağırlığı ile bölgesel barışa katkıları ve bölge ülkeleri ile olan ilişkileri değerlendirilmiştir.

1.BÖLÜM

ERMENİSTAN-AZERBAYCAN İLİŞKİLERİNİN GEÇMİŞİ VE TÜRKİYE

Devletlerarasında yaşanan çatışma veya savaşların başka bir ülkenin dış politikası bağlamında bölge politikası etkisinin vaka analizi yapılırken; savaş ve çatışmanın neden-süreç-sonuç ilişkisi ile tarihsel arka planı irdelenmelidir. Aynı şekilde devlet seviyesinde analiz sürecinde devletlerin yaşadığı ilişkilerde devletlere ait stratejik güç unsurlar² devletlerarası ilişkilerde ve dış politika çerçevesinde bölge politikaları için önemli rol oynamaktadır. Yıldırım (2018, 22)'a göre; jeopolitik güç, politika uygulayıcıların “stratejik zihniyetini” yansıtan teoriler olarak ortaya çıkmaktadır (Yıldırım, 2018, s. 22). Burada geçen “stratejik zihniyet” kavramı Davutoğlu (2001, 29)'na göre ise “Bir toplumun stratejik zihniyeti; içinde kültürel, psikolojik, dini ve sosyal değer dünyasını da barındıran tarihi birikimi ile bu birikimin oluştuğu ve yansıdığı coğrafi hayat alanının ortak ürünü olan bir bilincin o toplumun dünya üzerindeki bakış tarzını belirlemesinin ürünü”dür (Davutoğlu, 2001, s. 29). Yıldırım(2018, 22) da stratejik zihniyet kavramını “tarih, coğrafya ve politikanın harmanlanmış şekli ve devletlerin birbirlerini etkileyen önemli bir faktör” olarak tanımlamaktadır (Yıldırım, 2018, s. 22). Dış politikada tarih, coğrafi unsurlar, stratejik kültür ve din olgusunun sabit olduğunu, bunların değiştirilmesinin mümkün olmadığı belirtilmektedir. Fakat ülkenin insan gücü unsurunun (nüfus), ekonomik gücün, savunma sanayi ve askerî gücün stratejik planlama ile değişip güçlendirilebileceğini, ayrıca dış politikada siyasi idarenin stratejik planlaması ile çarpan etkisi yaratabileceği vurgulanmıştır (Davutoğlu, 2001, s. 29-44). Bu söylemlerden de anlaşıldığı üzere, ülkelerin dış politika kapsamında yer alan bölge politikalarının da ortak noktasında stratejik kültürle birlikte stratejik zihniyet ve unsurların belirleyiciliği ön plana çıkmaktadır.

² Bknz: Devletlerin dış politikasında etkili etmen olarak stratejik güç unsurlar; devletlerin tarihi, etnik yapıları, nüfusu ve sosyal yapısı, coğrafi ve jeopolitik konum, din, ekonomik yapı, askerî güç, kimlik ve aidiyet kavramları, siyasi yapı, iç politika ve uluslararası küresel yapı olarak belirtilmektedir (Arı, 2017, s. 135-153), (Davutoğlu, 2001, s. 17-29).

Türkiye'nin Güney Kafkasya bölgesi merkezli politikalarının belirlenmesinde, çalışmaya konu olan iki ülkeden Ermenistan'la ilgili olarak anlaşmazlıklar (Soykırım iddiası, toprak talebi ve Dağlık Karabağ işgali dolayısıyla sınırların kapalı olması gibi) baskın iken; Azerbaycan ile ilgili olarak ortak tarihî, manevi unsurların yanında stratejik işbirlikleri kapsamındaki çatışma bölgesi Tovuz'un stratejik özellikleri³ etkili olmuştur. Ülkelerin coğrafi ve jeopolitik konumu, stratejik özellikleri iç ve dış siyasetinde her zaman önemlidir. Nitekim Kaya'nın *Coğrafi Potansiyalleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği ve Dünya Siyasetindeki Yeri* isimli çalışmasında da "Devletlerin takip edebilecekleri politikalar kendi coğrafyaları içinde saklıdır." ifadesi bağlamında Türkiye'nin coğrafi konum ve jeopolitiğinin değerlendirmesi yapılmaktadır. Bu değerlendirmede Türkiye'nin doğu-batı arasında merkez ülke olmasının, bu bağlamda enerji-ulaştırma koridorlarındaki kilit ülke konumunda bulunmasının ve Türk dünyasının tam merkezinde yer almasının dünya siyasetinde ve bölge ülkelerindeki siyaseti ile stratejilerinde belirleyici olduğu belirtilmektedir (Kaya F. , 2017, s. 1-13).

Stratejik ve jeolojik özelliklerinin cezbediciliği Güney Kafkasya bölgesini jeopolitik anlamda çekici kılmış ve bölge üzerinde Türkiye'ninde içinde yer aldığı küresel ve bölgesel rekabeti artırmıştır. Bu nedenle bölge bir çok çatışmanın ve çetrefilli sorunların yaşandığı bir bölgeye dönüşmüştür. Küresel güçlerin kazanç ve menfaatleri; stratejik açıdan önemli özelliklere sahip olan bölge ülkelerinden Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan savaş, çatışma ve ilişkilerde her zaman önemli rol oynamıştır.

Sakal ve Keskin(2019)'in "bölge çalışmaları, sınırları coğrafi veya kültürel olarak belirlenmiş coğrafyaların sosyal, siyasi, iktisadi, beşeri ve tarihi bakımlardan incelenmesini esas alan disiplinler arası bir alan" (Sakal & Keskin, 2019, s. 1) olduğunu belirttiği üzere çalışmamızda konu olan bölge ülkelerin bilgileri önemlidir. Bu bağlamda "Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan 2020 Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türk Dış Politikası (TDP) bağlamında bölge politikasına

³ Bknz: Çalışmanın 2.bölümünde yer alan Tovuz bölgesine dair bilgiler.

etkilerini” değerlendirebilmek için Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan geçmiş ilişkilere ve bu ülkelerin stratejik özelliklerine değinmek yerinde olacaktır.

1.1. AZERBAYCAN

Mardanov; tarihsel, ekonomi-politik, sosyolojik, kültürel, demografik özelliklerin ve diğer stratejik unsurların, Azerbaycan’ın dış politikasını ve ilişkilerini etkileyen unsurlar olduğunu vurgulamıştır (Mardanov, 2013, s. 49). Bu bağlamda söz konusu unsurlara daha detaylı bir şekilde ve tarihsel bir perspektiften bakmak yerinde olacaktır.

1.1.1. Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Kısa Tarihi

Rusya’nın bölgeye hâkim olma hedefleri ancak Nadir Şah’ın ölümünden sonra Azerbaycan topraklarında kurulan hanlıkları hâkimiyetine almaya başlamasıyla gerçekleşmiştir (Gömeç, 2006, s. 35-36). Rusların işgal girişimleri sonrasında Gence, Kuba, Bakü, Şeki, Şirvan, Karabağ Hanlıkları zamanla tek tek Rusların hâkimiyetine girmiştir. Bu dönemde bölgeye hâkim olma mücadelesi veren Rusya, İran ve Osmanlı Devleti arasındaki güç mücadelesinde baskın çıkan taraf Rusya olmuştur (Osmanlı Belgelerinde, 2015, s. 28), (Yeşilot, 2008, s. 188).

Rusya ile İran arasındaki Gülistan (1813) ile Türkmençay (1828) Antlaşmaları ve Osmanlı-Çarlık Rusya arasındaki Edirne Antlaşmaları sonrasında, Çarlık Rusya’nın bölgede sınır ve etnik nüfus değişimi politikası sebebiyle Azerbaycan Türkleri zorlu bir süreç yaşamıştır. Türkmençay Antlaşması kapsamında İrevan ve Nahcivan Hanlıkları da Rusya topraklarına katılmış ve böylece Kuzey Azerbaycan toprakları ve nüfusu Rusya’nın hâkimiyetine girerken Güney Azerbaycan da İran’ın hâkimiyetine girmiştir. Ayrıca Türkmençay Antlaşması ile bölgede hakimiyet mücadelesinde olan Rusya, İran ve Osmanlı Devleti’nde yaşayan Ermeniler, Anadolu toprakları ile Azerbaycan toprakları arasında Rusya hâkimiyetinde bulunan bölgeye göç ettirilerek burada Ermeni Devleti’nin kurulmasında rol oynamıştır. Bu antlaşma ile bölgenin güney kısmının İran’a geçmiş olması ve 30.000 Azerbaycan Türkünün günümüzde de

İran'ın sınırları içerisinde yaşıyor olması İran'ın bölgesel politik yaklaşımı ve tutumunda etkili olmuştur (Yeşilot, 2008, s. 191-192), (Aslanlı A. , 2013, s. 37-45).

Azerbaycan toprakları, 1917 Ekim Devrimi ya da diğer adıyla Bolşevik Devrimi sürecine kadar Çarlık Rusya hâkimiyetinde kalmıştır. Bolşevik Devriminin getirdiği “Kafkas halklarına özgürlük” sloganı, birçok etnik unsuru barındıran Kafkasya’da milli bağımsızlık hareketini uyandırmıştır (Akman, 2005, s. 44). Bölgede 22 Nisan 1918 tarihinde Maver-i Kafkas Seym-i (Gürcistan-Ermenistan-Azerbaycan) kurulmuş fakat görüş ayrılıkları ve anlaşmazlıklar sebebiyle iki ay sonra dağılmıştır. Bunun üzerine Müsavat Partisi içerisinde bulunan M.Emin Resulzade başkanlığında 28 Mayıs 1918 tarihinde Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti kurulmuştur (Asker, 2015, s. 539). Yaklaşık iki yıl devlet olarak kalan bu cumhuriyet 28 Nisan 1920’de Kızıl Ordu tarafından işgal edilmiş ve bu devletin yerine Azerbaycan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti (SSC) kurulmuştur. Yaklaşık 70 yıl kadar Sovyet hâkimiyetinde kalan Azerbaycan, Mikail Gorbaçov’un başlattığı açıklık (glasnost) ve yeniden yapılanma (perestroika) politikaları sonucunda Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB)’nin dağılması ile 1991 yılında yeniden bağımsızlığına kavuşmuştur (Akman, 2005, s. 44-45).

1.1.2. Ülkenin Jeopolitik-Coğrafi Konumu

Azerbaycan Cumhuriyeti, Avrasya’nın Kafkaslar bölgesinde Transkafkasya veya Güney Kafkasya olarak adlandırılan bölgede yer almaktadır. Ülkenin kuzeyinde RF’una bağlı olan Dağıstan Özerk Cumhuriyeti, doğusunda Hazar Denizi, güneyinde İran, batısında Ermenistan, kuzeybatısında Gürcistan, güneybatısında Türkiye sınır komşuları bulunmaktadır. Azerbaycan’ın güneybatısındaki Nahcivan Özerk Cumhuriyeti (5.500 km²), Azerbaycan topraklarından ayrılmış olması sebebiyle Türkiye ile de 11 km’lik kısa bir sınıra sahiptir (Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Profili, 2021, s. 3). Türkiye’nin ve Azerbaycan’ın arasında bulunan bu sınır her iki ülke için de ekonomik, siyasi ve stratejik açıdan önemlidir (Gasimov, 2002, s. 187). Azerbaycan’ın coğrafi konumunun Türkiye için önemi ise; ülkenin Kafkasya, Asya ve Türk Cumhuriyetlerine açılan bir kapı olması ve bölge ile ilişkilerde kilit rol oynamasıdır (Hasanoğlu M. , 2008, s. 86). Azerbaycan’ın coğrafi konumunu değerli kılan, doğusunda Hazar’ın yeraltı kaynaklarının zenginliği ve Hazar’ın arkasında Orta

Asya'ya ve Türk dünyasına açılan bir kapı olma özelliği, batısında Anadolu ile bütünleşmesi ve uzantısında Avrupa'ya bağlanması, kuzeyinde Kafkasya, güneyde İran üzerinden Basra Körfezi'ne ulaşılabilir konumda olmasıdır. Azerbaycan'ın coğrafi konumunun bütün bu özellikleri bölgeye stratejik önem kazandırmakta ve onu uluslararası arenada Kafkasya'nın incisi yapmaktadır (Karakoç, 2005, s. 208).

Azerbaycan'ı coğrafi açıdan farklı kılan özelliklerinden biri de bölge ülkeleri arasındaki en zengin stratejik ve jeopolitik konuma sahip olmasıdır (Kurban, et al., 2020, s. 12). Coğrafi konumunun verdiği en önemli niteliklerinden biri ise Azerbaycan'ın tarihî İpek Yolu'nun geçtiği 38 ülkeden birisi olmasıdır. Bu konum ülkenin tarihte birçok medeniyete ev sahipliği yapmasını sağlamıştır. Günümüzde de yeniden canlanan İpek Yolu ve diğer ulaşım koridorları bağlantısındaki kilit rolü, Azerbaycan'ın bölgesel olarak ticari, ekonomik ve dolayısıyla siyasi güç açısından kazanç elde etmesinde önemli rol oynamaktadır (Yıldırım, 2018, s. 124). Hazar havzasında 78,800 kilometrekarelik alan hâkimiyeti olan Azerbaycan bölgedeki zengin petrol ve doğalgaz kaynaklarının önemli bir kısmına da hâkimdir. Çarlık Rusya döneminde ün kazanan Bakü petrolü, 1. Dünya Savaşı sonrasında Büyük Britanya'nın ve küresel Batılı güçlerin ilgisini çekmiştir. Azerbaycan, bağımsızlık sonrasında sahip olduğu petrol ve hidrokarbon rezervlerinin jeopolitik önemini ekonomik güç ve bağımsızlığın güvencesi olarak görmüştür. Bu bağlamda belirleyici bir antlaşma olan, Hazar'ın kıyısındaki "Azeri", "Çırac", "Güneşli" yataklarının ortak olarak işletilmesini içeren "Asrın Antlaşması", 20 Eylül 1998 tarihinde içinde Türkiye'nin de bulunduğu diğer ülkelerle Azerbaycan arasında gerçekleşmiştir. Böylece Azerbaycan yeni bağımsızlık döneminde ekonomik kalkınmasına ve bağımsızlığının pekişmesine katkı sağlayacak başarılı petrol stratejisi izlemeye başlamıştır. Azerbaycan için ekonomik kalkınma ve bağımsızlığın güvencesi olan bu yatırımlar yaklaşık 60,9 milyar dolardır. Elde edilecek olan toplam rezerv ise 1,6 milyar ton petrol, 1,3 trilyon m³ doğalgazdır (Kazımlı, 2018, s. 103). Azerbaycan, Hazar'ın yeraltı kaynakları rezervlerindeki zenginlik ile Asya ve Avrupa arasındaki coğrafi konumundan dolayı "Altın Köprü" olarak da ifade edilmiştir. Azerbaycan bu bağlamda Çin'in Kuşak-Yol Projesi, Avrupa Birliği'nin Avrupa-Kafkasya-Asya Nakliyat Koridoru (TRACECA) Projesi, ulaşım ağlarındaki bağlantıda Türkiye'nin Orta Koridoru ulaşım transferi uzantısı ve Orta Asya, Hazar enerji kaynaklarını dünya pazarına nakleden güzergâhta olması ile küresel

anlamda jeopolitik olarak daha çok önem kazanmıştır. Azerbaycan, jeopolitik konumu ile de SSCB'nin dağılmasından sonra Avrupa ve Asya ülkeleri arasında ekonomik ve politik olarak yenedünya düzeninin şekillenmesinde önemli rol oynamıştır (Aras, 2002, s. 1-2). Azerbaycan'ın enerji zenginliğinin dünya piyasasına hem ihracı hem de güzergâhların merkezi olması (Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hatları (BTC), Bakü-Tiflis-Erzurum doğalgaz boru hattı (BTE), Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru hattı projesi (TANAP), Trans Adriyatik Boru Hattı (TAP)) ülkenin gücünü ve uluslararası arenadaki önemini artıran kayda değer değişkenlerdendir. Ayrıca uluslararası ulaşım projelerden Yeni İpek Yolu ve TRACECA projeleri bağlantısında olan Bakü-Tiflis-Kars (BTK) demiryolunun açılması ile Azerbaycan uluslararası ulaşımında da önemli kilit bölge haline gelmiştir. Bu bağlamda enerji ve ulaşım projelerinde kilit rolü, coğrafi ve jeolojik özellikleri ile küresel ve bölgesel boyutta jeopolitik, jeoekonomik ve stratejik önemi artmıştır (Sarıahmetoğlu & Yeşilot, 2017, s. 33-54).

1.1.3. Ülkede Din, Etnik Yapı ve Dil

Etnik Yapı: Ağaoğlu'nun da belirttiği üzere ülkede çoğunluğu oluşturan grup Azerbaycan Türkleri olup; Lezgiler, Talışlar, Avarlar, Kürtler, Yahudiler, Ruslar, Ermeniler ve nüfus sayımında “diğer” olarak belirtilen başka azınlıklar, halklar da bulunmaktadır. Azerbaycan Cumhuriyeti, Anayasasının 5. maddesinde de yer verdiği gibi “Azerbaycan halkı” veya “Azerbaycanlılık” anlayışıyla etnik unsurların hür ve özgürlüğünü, birlik ve beraberliğini bir üst değer olarak ifade ederek dünyanın hukukun üstünlüğüne dayalı demokratik devletleri arasındaki yerini almıştır (Ağaoğlu, 2002, s. 356).

Dil: Azerbaycan Türkleri Anadolu Türkçesi'ne yakın bir şive olan Azeri dilinin kendine özgü bir lehçe ile konuşmaktadırlar. Bu dil Türk ağacının muhtelif şivelere sahip olan farklı isimler taşıyan bir dalı olduğu ifade edilmiştir (Resulzade, 1990, s. 7). Azerbaycan Türkçesinin oluşumu tabii ki Türk boylarının Azerbaycan'a gelip yerleşmeleriyle mümkün olmuştur. Azerbaycan Türkçesi Oğuz grubuna dâhil olup onun merkezî kolunu oluşturduğu halde, bu dilin terkinde Kıpçak, Uygur (Doğu Türkçesi) ve biraz da Moğol sözleri bulunmaktadır (Heyet, 2004, s. 13). Azerbaycan dili; Ural-Altay dil ailesinin Türk dili grubunun Oğuz alt grubuna aittir. Bu dilin Türk,

Türkmen, Gagauz dilleri ile akraba olduğu ve güneybatı kolunu oluşturduğu ifade edilmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan'da konuşulan dil, Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti (1918-1920) döneminde Türk diline önem veren Musavat Partisi lideri M. Emin Resulzade hükümetinin aldığı kararla 27 Haziran 1918 tarihinde “Azerbaycan Dili” olarak Anayasaya girmiş daha sonra ise “Azerbaycan Türkçesi” olarak değişmiştir (Azerbaycan Milli Ansiklopedisi, 2007, s. 151-152).

Azerbaycan'da, 1920'li yıllara kadar Arap alfabesi, 1929 yılından itibaren Latin alfabesi, 1939 yılına gelindiğinde ise zorunlu bir şekilde Kiril alfabesine geçiş yapılmıştır. 1992 yılında yeniden Türkçeden örnek alınarak yeni bir Latin alfabesi oluşturulması Türkiye-Azerbaycan ilişkilerine olumlu yansımıştır. Bu alfabenin 2001 yılından günümüze kadar Azerbaycan'da kullanıldığı belirtilmiştir (Alışık, 2002, s. 363-365).

Din: Azerbaycan'da Müslümanlar nüfusun %97'sini oluşturmaktadır. Bu Müslüman nüfusun %85'i Şii'dir ve bu özelliğiyle Azerbaycan dünyada en fazla Şii nüfusun bulunduğu ikinci ülkedir. Geriye kalan %12'lik kesim ise Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır. Burada ülkenin bölgesindeki Irak ve İran'daki Şiiler düşünüldüğünde Şii nüfuslu üç ülkeden birisi olması ülkenin dış politikasında bölgesel demografik etmen olarak karşımıza çıkmaktadır (Haberler/Gündem, 2020).

1.1.4. Siyasi ve Sosyo-Ekonomik Yapı

Bağımsızlığını kazanma sürecinde (1990-1992) Azerbaycan Cumhuriyeti'nin ilk devlet başkanı Ayaz Mutallibov olmuştur. Mutallibov'un ülkede yaşanan iç karışıklıklar sebebiyle istifa etmesinden sonra parlamento feshedilerek Azerbaycan Cumhuriyeti'nin 1992 yılındaki ilk halk oylaması sonucunda Ebulfeyz Elçi Bey başkan seçilmiştir (Mardanov, 2013, s. 66). Yaşanan gelişmeler doğrultusunda 1993 yılında yapılan seçimlerde Haydar Aliyev başkanlığa geçmiştir. Ülkenin iç ve dış siyasetine yön veren Haydar Aliyev, 5 yıllık yönetiminin sonrasında 1998 yılında ikinci kez başkanlığa seçilmiştir. 12 Aralık 2003 tarihinde görevde iken vefatı sonrasında yerine oğlu İlham Aliyev geçmiş ve günümüzde de başkanlığı İlham Aliyev yürütmektedir (Yıldırım, 2018, s. 123-124).

Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi tarafından yapılan açıklamaya göre, Azerbaycan'ın 2021 yılı Ocak-Mart döneminde GSYİH verileri 2020 yılının aynı

dönemine göre %1,3 azalma göstererek 18.921,5 milyon Manat (11.130,3 milyon Dolar) olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen GSYİH 1.891,1 Manat (1.112,4 Dolar) olmuştur. Söz konusu dönemde, petrol/gaz sektöründe GSYİH %7,3 oranında azalmış, petrol/gaz dışı sektörde ise %2,1 oranında artmıştır (Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi, 2021).

Azerbaycan'ın savunma politikalarını meşgul eden sorunlar; Güney Kafkasya'daki etnik temelli çatışmalar, küresel tehditlerden olan terör, asimetrik tehdit ve nükleer sorunlar olmuştur. Bu tehditlerin önlenmesinde çoğunlukla siyasi, diplomatik yollara başvuran Azerbaycan, bu yollarla bir çözüme ulaşamadığında - savunma ve askeri unsurları kullanırken- hiçbir zaman Birleşmiş Milletler (BM) programının dışına çıkmayan bir politika uygulamıştır (Yılmaz R. , 2013a, s. 35). 1990'lı yıllar sonrasında Ermenistan'ın terör saldırıları ve toprak işgalleri Azerbaycan Cumhuriyeti'nin askerî ve savunmaya yönelik harcamalara bütçede öncelik vermesinde önemli bir etken olmuştur. Azerbaycan Cumhuriyeti'nin askerî ve güvenlik politikası 2007 yılında yayımlanan "Azerbaycan Ulusal Güvenlik Doktrini" ve 2010 yılında yayımlanan "Azerbaycan'ın Askerî Doktrini" ile bölge bütünlüğünün korunması çerçevesinde belirlenmiştir. Ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra elde ettiği ekonomik gücü ve karşı karşıya olduğu problemlerin etkisiyle özellikle son yıllarda askeri kapasite ve savunma sanayinin modernizasyonu için Azerbaycan bütçesinde büyük pay ayrılmıştır (Zaur, 2010, s. 135). Azerbaycan'ın bağımsızlığından sonraki süreçte, savunma sanayi alanında Türkiye ve Azerbaycan arasında 30'dan fazla askerî-savunma antlaşmaları imzalanmış ve bu kapsamda Türkiye'den 500 milyonluk savunma sanayi ürünü ihraç edilmiştir. Bu da ülkenin savunmaya verdiği önemi göstermektedir (Özalp, 2015, s. 123). Bu durum ayrıca Abbasov'un çalışmasında;

"Azerbaycan'ın askeri politikalarında son yıllarda yaşanan ikili anlaşmalar güvenlik açısından önem arz etmektedir. Ermenistan'ın Rusya ve İran'la yakınlaşması, Azerbaycan'ı kardeş ülke Türkiye ve İsrail ile bir güvenlik dengesi kurmaya itmiş ve Türkiye de bu bağlamda her daim Azerbaycan'ın yanında yer alacağını beyan etmiştir." (Abbasov, 2020, s. 1389)

şeklinde ifade edilmiştir.

Azerbaycan bağımsızlığından günümüze askerî ve savunma alanlarındaki yatırımlar konusunda kaydettiği ilerlemenin en net göstergesi; Azerbaycan-Ermenistan arasındaki Tovuz ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda, Azerbaycan'ın sahada gösterdiği başarı ile Ermenistan savunması kıyaslandığında ortaya çıkmaktadır (Kasapoğlu &

Özkaraşahin, 2020). Azerbaycan ile Ermenistan'ın askerî ve savunma teknik teçhizat ile askerî durum kıyaslamasında Azerbaycan'ın üstünlüğü görülmektedir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020a).

Tablo-1: Azerbaycan-Ermenistan Askeri Güç Karşılaştırması

AZERBAJYCAN İLE ERMENİSTAN ASKERİ GÜÇ KIYASLAMASI		
	AZERBAJYCAN	ERMENİSTAN
AKTİF/REZERVE ASKERİ PERSONEL	126 BİN (300 BİN)	45 BİN (200 BİN)
HAVA ARACI (MUHARİP)	147 (17)	64 (0)
HELİKOPTER (SAVAŞ)	88 (17)	37 (20)
SAVAŞ GEMİSİ (DENİZALTI)	52 (4)	0 (0)
TANK	570	110
ZIRHLI ARAÇ	1451	748
TOPÇU/ROKET BATARYASI	576	256
SAVUNMA BÜTÇESİ	2 MİLYAR 805 MİLYON DOLAR	1 MİLYAR 385 MİLYON DOLAR

29 Eylül 2020
Kaynak: Global Firepower

MEPA NEWS
MIDDLE EAST POLITICAL ANALYSIS

Kaynak: (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020a)

<https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-askeri-guc-karsilastirmasi-haberi-18488>.

1.2. ERMENİSTAN

Ermenistan'ın coğrafi ve jeolojik özelliklerinin sınırlılığında, stratejik olarak ülke kalkınmasını hızlandıracak ekonomi politikaları üretmemesi ve bu bağlamdaki

zayıflığı, bölgenin nüfusunun azalmasına, sosyo-kültürel yapısında sorunlarla karşılaşılmasına sebebiyet vermektedir. Ermenistan bu sebeple askerî ve siyasi açıdan Rusya'ya bağımlı iken Ermeni lobisinden gelen dış ekonomik kaynakla zoraki ayakta durabilmektedir. Dolayısıyla Ermenistan dış politikasında; coğrafi ve jeopolitik konum, din, kimlik, etnik köken, demografik yapı, nüfus, sosyo-kültürel yapısından ziyade Rusya, Ermeni lobisi, AB, Amerika Birleşik Devletleri(ABD), İran gibi dış aktörlerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır (Ekinci, 2018, s. 78-87). Bu genel çerçevenin detaylarına tarihsel ve vaka analizi açısından eğilmek yerinde olacaktır.

1.2.1.Ermenistan'ın Kısa Tarihi

Günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti olarak bilinen coğrafya; 1724 yılında Safeviler ile Osmanlı Devleti arasındaki savaşlar neticesinde Osmanlı Devleti hâkimiyetine girmiş ve 1828 yılına kadar da Revan Türk Hanlığı olarak kayıtlara geçmiştir (Şimşek, 2020, s. 164-165). Bugün Ermenistan Cumhuriyeti'nin üzerinde bulunduğu topraklar, Osmanlı Devleti ve Safeviler (Azerbaycan-İran topraklarında Şah İsmail tarafından kurulan devlet) arasında birçok kez yapılan savaşlar sırasında el değiştirmiş ve 1736 yılında Avşar Hanedanlığı'nda başa geçen Nadir Şah döneminde Revan ve çevresi Azerbaycan sınırlarına dâhil olmuştur. Bölgeye hâkim olan Avşar Hanedanlığı hükümdarı Nadir Şah'ın ölümü ile Azerbaycan coğrafyasında hanlıklar oluşmuştur. Günümüzde Ermenistan Cumhuriyeti'nin başkenti Erivan'ın bulunduğu bölgenin bu hanlıklardan birisi olan Revan Hanlığı olduğu belirtilmektedir (Bayramov & Edi, 2020, s. 383). Kaçar Hanedanlığı ile Çarlık Rusya arasındaki Türkmençay Antlaşması ve Osmanlı Devleti ile Çarlık Rusya arasında 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile İrevan, Nahcivan ve diğer bölgelere Ermeniler göç ettirilerek bölgenin demografik yapısı değiştirilmiş, burada Rusların kontrolünde bir Ermeni Vilayeti oluşturulmuştur (Memmodava, 2017, s. 34-50).

Ermeniler 1890 yılında Taşnak-Sütyun Partisini kurarak siyasi örgütlenme başlatmışlardır. Sonraki süreçte, 1. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru Rusların içinde bulunduğu ekonomik ve toplumsal temelli yönetsel sorunlar ve karışıklıklar sebebiyle 1917 yılında gerçekleşen Ekim/Bolşevik Devrimi ile bölgedeki Ermeniler de diğer Güney Kafkas Halkları gibi bağımsızlık umudu kazanmıştır. Bu süreçte Güney Kafkasya'da bulunan halklar 1918 yılında Maver-i Kafkasya Seymi'ni kurmuşlar

fakat Maverai-i Kafkasya Seymi kısa bir süre sonra içindeki Ermeni, Gürcü ve Azerbaycanlı milletvekilleri arasındaki ayrılıklar ve anlaşmazlıklar sebebiyle dağılmıştır. Gürcistan'ın ve Azerbaycan'ın bağımsızlıklarını ilan etmeleri sonrasında Ermeniler de bağımsızlıklarını ilan etmiş fakat sınırları ve hangi topraklara kurulacağı belli olmayan bir devlet sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu bağlamda bölgede Ermeni milletvekilleri Azerbaycan milletvekillerinden ricada bulunarak Erivan'ın kurulacak olan Ermenistan devletinin başkenti ilan edilmesine müsaade istemişlerdir. Azerbaycan milletvekilleri, yapılan şurâ toplantısında bölgede barışın, barışçı komşuluk ilişkilerinin tesisi için Erivan'ı Ermenilere vermeyi kabul etmişlerdir (Hasanoğlu & Süleymanlı, 2013, s. 294-299).

Böylece Ermenilerin tarihleri boyunca tanınan ve bilinen ilk bağımsız devletleri, 28 Mayıs 1918 tarihinde Güney Kafkasya'da kurulan Ermenistan Demokratik Devleti olmuştur. Fakat Kafkasya Seymi'nin dağılmasıyla kurulan diğer devletler gibi Ermenistan Demokratik Devleti de varlığını fazla sürdürememiştir. Sovyet Rusya, Kafkasya'da sosyalizm-kominizm ideolojisinde yönetsel mekanizmasını oluşturabilmek ve bölgede hâkimiyet sağlayabilmek için diğer Kafkasya bölgelerinde olduğu gibi 1920 yılında Ermenistan SSC'yi ilan etmiştir. 1991 yılına kadar yaklaşık 70 yıl süren, SSCB'nin Garbaçov'un reformları sonrasında başlayan dağılışı ve 1. Dağlık Karabağ Savaşı sürecini takiben Ermenistan Cumhuriyeti ilan edilmiş olup günümüze kadar gelmiştir (Demir A. , 1998, s. 128).

1.2.2. Ülkenin Jeopolitik-Coğrafi Konumu

Güney Kafkasya ülkelerinden biri olan Ermenistan, 29.800 km²'lik yüz ölçümü ile Gürcistan ve Azerbaycan'ın tam ortasında yer alan ve diğer bölge ülkelere kıyasla en küçük alana sahip olan ülkedir. Ermenistan'ın sınır komşuları; doğuda Azerbaycan, güneyde İran, kuzeyde Gürcistan, batıda Türkiye'dir (Akter, 2007, s. 124), (Demir A. , 1998, s. 126). Akter(2007:123)'e göre; Ermenistan coğrafi konumu ile Orta Asya ve Avrupa arasında köprü bölge olup ülkenin önemli ticaret yolları, ulaşım (doğu-batı, kuzey-güney) ve enerji koridoru alanında bulunması ülkeye jeopolitik olarak önem kazandırmaktadır. Türkiye için ise kuzeydoğu komşusu olarak Karadeniz'in doğusundan Orta Asya'ya açılacak alternatif bir kapı olma özelliğiyle jeostratejik olarak anlam ifade etmektedir (Akter, 2007, s. 123). Karadeniz'e sınırı olmasa da

coğrafi yakınlığı olması diğer ülkelerin Karadeniz ile ilgili jeopolitik stratejileri açısından önemlidir. Ermenistan'ın enerji kaynakları gibi doğal zenginliklere sahip olmayışı, komşu ülkelerle gerilimli ilişkileri ve bu ilişkilerden dolayı Türkiye'yle sınırının kapalı oluşu, Türkiye'yle sınırlarının kapalı oluşundan dolayı enerji-ulaşım geçiş hattından da soyutlanmış olması, ekonomik sıkıntılarının temel etkenleri olarak işaret edilebilir. Bu bağlamda ekonomisinin güçsüzlüğü ve zayıflığı ülkenin askerî, ekonomik ve siyasi olarak Rusya başta olmak üzere diğer ülkelere bağımlılığını artırmıştır. Dolayısıyla ülkenin enerji kaynakları açısından zengin bölgelere yakınlığı, Avrupa ve Asya arasındaki küresel enerji ve ulaşım projeleri koridorlarının geçiş güzergahına yakın coğrafi konumu ve Türkiye ile Türk Dünyası arasında tampon bölge olarak kilit konumu gibi coğrafi ve jeopolitik önemi, bölgede menfaatleri olan diğer ülkelerin kendi hedefleri için bu ülkeyi piyon olarak kullanımasının zeminini oluşturmuştur (TASAM, 2006), (Akter, 2007, s. 146).

Türkiye ile Ermenistan arasındaki toprak talebine yönelik gerilimler, Doğu Anadolunun sınır güvenlik sorunu ve Dağlık Karabağ sorunu sebebiyle sınırların kapalı olması bölge politikasına olumsuz yansımaktadır. Bu bağlamda Türkiye bölge hedef politikasında; Ermenistan'ın coğrafi olarak Azerbaycan'ın enerji boru hatları ve ulaşım koridorlarının geçiş güzergahına yakın bölgede olması, bölgenin enerji-ulaşım koridorlarının güvenliği, bölgenin istikrarı, sürdürülebilir kalkınma hedefleri ve Türkiye'nin sınır güvenliği riskleri ana sorunlar olarak ortaya çıkmaktadır. Özlü bir ifadeyle, Ermenistan coğrafi konumu gereği Türkiye ile Güney Kafkasya arasında tampon bölge gibi bir işlev görmektedir ve Ermenistan'la yaşanan sorunlar, aslında Türkiye'nin doğrudan doğruya Güney Kafkasya politikalarına yansımaktadır (TASAM, 2006), (Akter, 2007, s. 121-124).

Ermenistan'ın coğrafi olarak dezavantajları ve sınırlılıkları; coğrafi bakımdan çok elverişsiz bir bölgede bulunması, doğal kaynaklardan yoksunluğu, denize çıkışı olmayan bir kara ülkesi olmasıdır. Bütün bu dezavantajlarına ek olarak ülkenin İran dışındaki bütün komşuları ile (Azerbaycan-Türkiye-toprak iddiası ve Dağlık Karabağ sorunu) iyi ilişkiler kuramamış olması, bu ülkelerle sınırların kapalı oluşu sebebiyle ülkenin batıya çıkışı ve ulaşım ağı da sadece Gürcistan üzerinden yapılabilmektedir. Ermenistan'ın komşularından sadece İran ile ekonomik ve siyasi ilişkileri üst düzeydedir (Cabbarlı, 2003, s. 50).

Akter (2007); Ermenistan'ın Kafkasya jeopolitiğinde değerlendirilmesi gerektiğini vurgulamıştır. Ermenistan, Kafkasya jeopolitiği bağlamında incelendiğinde; ülkenin bulunduğu coğrafi konum, jeostratejik ve jeopolitik açıdan önemli olmasını sağlamış ama bu önem Ermenistan'ın bölgede çıkarları olan güçlü ülkeler tarafından piyon olarak kullanılmasına sebebiyet vermiştir (Akter, 2007, s. 122-123). Yukarıda da belirtilen ifadelerden anlaşıldığı üzere; Ermenistan'ın bölgedeki ticari, ekonomik, jeopolitik, jeoenerjik ve ulaşım koridorları gibi jeostratejik projelerin geçiş güzergâhındaki yakın bölge konumu ile Türkiye kara sınırında bulunması bağlamında çevresel, ulusal sınır güvenliği gibi riskler göz önüne alındığında, bölgedeki güvenlik ve sürdürülebilir kalkınma projelerinin istikrarının sağlanması açısından Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmaların Türkiye'nin bölge politikaları için hayati öneme sahip olduğu söylenebilir.

1.2.3. Ülkede Din, Etnik Yapı ve Dil

Din: Ermenilerin kimliklerinde önemli rol oynayan ilk ulusal kiliseleri Apostolik diğer adıyla Gregoryen Kilisesidir. Daha sonrasında Osmanlı Devleti hâkimiyetinde 17. yüzyılda misyonerler aracılığıyla Katolik ve Protestan Ermeni cemaatleri ortaya çıkmıştır (Artak, 2017, s. 50-52). Mezhep yönünden bir birliğe sahip olmayan Ermenilerin çoğunluğu Gregoryen Kilisesine tâbidir. Daha sonra Katolik Kilisesi ve Protestan Kilisesi gelmektedir (Aktaran; Osmanlı Belgelerinde, 2015; yazan; İsmet Binark, syf;önsöz, 1995). Günümüzde ülke nüfusunun yaklaşık %98'i Hristiyan'dır. Hristiyan nüfusunun %94'ü, Ermeni Ortodoks Kilisesi olarak da adlandırılan, Ermeni Apostolik Kilisesi'ne bağlıdır. Hristiyanlığın kabulünü, tarihlerinin en önemli olayı sayan Ermeniler, Hristiyanlığı resmî din olarak ilk benimseyenlerin kendileri olduğunu söylemektedirler (Okan Üniversitesi ,Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021).

Dil: Ülkenin resmî dili Ermenice olup Hint-Avrupa diller ailesindedir. Eski Ermeni dilini sadece dinî görevliler kullanmaktadır. Çağdaş Ermeni dili, Batı ve Doğu Ermenice olarak ikiye ayrılmıştır. Doğu Ermeni dilini Ermenistan'da, Bağımsız Devletler Teşkilatı (BDT) ülkelerinde ve İran'da yaşayanlar konuşurken, Batı Ermeniceyi ağırlıklı olarak Türkiye'de yaşayan Ermeniler kullanmaktadır (Okan Üniversitesi ,Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021).

Etnik yapısı: XIX. yüzyıl ve XX. yüzyılda Ermeniler, bölgenin %37,4'ünü oluşturmaktayken, günümüzde durum tamamen değişmiştir. Ülkede Ermenilerin oranı %98'dir, Ermenistan'ın nüfusu içinde sadece %2'lik bir azınlık oranı olması, diğer Güney Kafkasya ülkeleri arasındaki en homojen etnik yapıya sahip ülke olduğunu göstermektedir (Cabbarlı, 2014, s. 101-102). Ülkenin günümüzdeki etnik yapısı detaylı şekilde şöyledir; Ermeni: %98,1; Yezidi: %1,2; Rus: %0,4; Süryani: %0,1; Kürt: %0,1; Diğer: %0,1 (mfa.gov.tr, 2021). Bağımsızlık süreci sonrasında yaşanan gelişmelerle yaklaşık 200.000 Azerbaycan Türkü de bölgeden göç etmek zorunda bırakılmış ve ülkede istendiği gibi Türk azınlık kalmamıştır (Akter, 2007, s. 125).

Nüfus: Ermenistan'ın nüfusu Temmuz 2021 verilerinde; 3.011,609 kişi olarak belirtilmiştir (CIA, 2021). Ermenistan, 1990 yılından günümüze ve 2019 verilerine göre ülkedeki en düşük nüfus 2.962 milyon olarak kaydedilmiştir. Ülkedeki bu kaygı verici durumun sebebi, ülkenin yoğun dış göç vermesidir. Bu dışarıya göçün sebepleri ise sosyo-ekonomik problemler olarak tespit edilmiştir (Ozinian , 2020). Ermenistan için nüfusun azalmasının ve yaşlanmasının stratejik, ekonomik ve milli güç unsurları açısından geleceğe yönelik tehdit oluşturacağı düşünülmektedir (Akter, 2007, s. 126).

1.2.4. Siyasi, Askerî ve Sosyo-Ekonomik Yapı

Siyasi Yapı: 1991 yılında bağımsızlığını kazanmış olan Ermenistan 1995 yılına kadar Sovyet Anayasası ile yönetilmiştir. 1995 yılında “Lider Anayasa” olarak adlandırılan başka bir anayasa yürürlüğe girmiş, 2005 yılında ise “İktidar Anayasası” tabiri yapılarak düzenlemeye gidilmiştir (Asker, 2010, s. 218). Ülke, 1995 yılı anayasasına göre başkanlık sistemi ile yönetilirken 2005 yılı anayasa değişikliğinde yarı-başkanlık sistemine (ntv.com, 2015), 2015 yılında yapılan anayasa değişikliği ile de parlamenter yönetim sistemine geçmiştir. Ermenistan'da bağımsızlık sürecinden itibaren; Levon Ter Petrosyan (1991-1998), Robert Kocharyan (1998-2008) ve Serj Sarkisyan (2008-2018) Cumhurbaşkanlığı yaparak ülkeyi yönetmişlerdir (Tuncel, 2018a, s. 1-3). Günümüzde ülkenin Devlet Başkanı Armen Sarkisyan, Başbakanı Nikol Paşinyan, Dış İşleri Bakanı ise Zohrab Mnatsakanyan'dır. Ülkenin Başkenti ise Erivan'dır (mfa.gov.tr, 2021). Ermenistan Cumhuriyeti, Anayasa'nın 1. maddesine göre; “Ermenistan Cumhuriyeti egemen, demokratik, sosyal, hukuk devletidir.” (Asker, 2010, s. 207).

Ekonomi:“Ülkenin bağımsızlığını kazanmasından sonra Sovyetler dönemindeki ekonomik sıkıntıları çözmeye yönünde girişimler başlamıştır. Sovyet güdümlü devletçi sosyalist ekonomik yapıdan serbest/liberal ekonomiye geçiş süreci sancılı olmuştur (Yalçın & Yalçın, 2016, s. 2). Bağımsızlık öncesi ve sonrasında; Ermenistan’da yaşanan 1988 Depremi, Dağlık Karabağ Savaşı’nın getirdiği savunma yükümlülükleri ve harcamaları, savaş sonrasındaki mülteci akınları ülke ekonomisi için yıpratıcı olmuştur. Ayrıca savaş sonrası Metsamor’daki Nükleer enerjinin kapatılması ve enerji krizi, Sovyet dönemindeki işletmelerin kapatılması gibi etkenler ülkenin ekonomisindeki sorunları derinleştirmiştir (Çalışkan & Akhıyadov, 2021, s. 20-22). Ülkenin bağımsızlık sonrasında da Rusya’ya enerji kaynağı açısından bağımlılığını sürdürmektedir. Ayrıca savunma ve askerî sanayisinin kontrolü de Rusya’nın elindedir. Ülke enerji bağımlılığından kurtulabilmek için kullanım süresi dolan Metsamor Nükleer enerji santralini kullanıma açmış ve İran’a da Nükleer silah satmak için işbirliği yapmıştır (Cabbarlı, 2003, s. 237). Laçiner (2004, 163)’e göre Ermeni ekonomisindeki güçlüğü temel sebebi; ülkenin coğrafi konumun getirdiği dezavantajlarıyla birlikte komşuları ile işbirliği yapmak yerine sorun yaşamayı tercih etmesidir. Ülkenin nüfusundaki küçülme ve kalifiye insan gücünün dış ülkelere göç etmesi de ekonomiyi ve üretimi olumsuz etkilemektedir (Laçiner, 2004, s. 163). Güngör (2014)’e göre de Ermenistan’ın denize sınırı olmayan kapalı bir ülke olmasının yarattığı zorluklarla beraber Türkiye ile de sınırlarının kapalı olması, ticari kapasitesinin büyümesini ve ekonomisinin gelişimini engellemiştir (Güngör, 2014, s. 5). Ülkenin ekonomik anlamdaki olumsuzlukları ve verileri, uluslararası derecelendirme kuruluşlarının raporlarına da yansımıştır. Bu raporlarda ülkenin sosyo-ekonomik problemleri; yolsuzluk, bürokrasi, kredi alamama, tekelleşme, yüksek banka faizleri vb. olarak gösterilmiştir. Ülkenin kredi derecesinin negatif olmasındaki temel neden Ermenistan ihracatının Rusya Federasyonu’na bağlı olmasıdır (Veliyev Z. , 2015, s. 166-167). 2020 yılında dünyada yaşanan Covid-19 salgını, Ermenistan’ın özellikle dış ticaret hacmine olumsuz olarak yansımıştır. Ermenistan İstatistik Kurumu 2020 verilerine göre dış ticaret hacmi 7 milyar dolar olmuştur. Bu dış ticaret hacminin 2,5 milyar doları ihracat iken 4,5 milyar doları ithalattır. Ülkenin dış ticaret hacminde 2015’ten itibaren artan veriler 2019 ve özellikle 2020 yılında düşmüştür (Çalışkan & Akhıyadov, 2021, s. 20/24).

Askerî yapı: Ermenistan Parlamentosu, SSCB'nin dağılmasından sonra 1992 yılında bir kanun çıkartarak ülkesindeki silah ve mühimmatın dışarı çıkarılmasına izin vermediğini ilan etmiştir. Nihayetinde Sovyetlerden kalma bu orduyu ve mühimmatları kendine göre millileştirmesiyle Ermenistan ordusu kurulmuştur (Demir A. , 1998, s. 131). Ermenistan'ın askerî-güvenlik politikaları, sınır komşu ülkelerinden Türkiye ve Azerbaycan'a yönelik tutumu çerçevesinde belirlenmektedir. Ermenistan ilk yıllarında Rusya'ya savunma ve güvenlik olarak bağımlı iken 2018 yılında Paşinyan dönemi ile Batı ile de savunma alanında ihracatı artmıştır (Abbasov, 2020, s. 1390). Ekonomide olduğu gibi askeriye ve savunma sanayinde de Rusya'ya bağımlı olan Ermenistan'ın son yıllarda askerî harcamaları artmış ve Rusya'dan İskender balistik füze sistemleri almıştır. Ayrıca Rusya'nın, Türkiye-Ermenistan sınırına yakın bölge olan Gümrü kentinde bulunan 102. Askeri Üssü'nde 5 bin askeri, savaş uçakları ve bazı füze savar sistemlerini konuşlandırdığı belirtilmektedir (Abay, 2020).

1.3. AZERBAIJAN-ERMENİSTAN İLİŞKİLERİNİN GEÇMİŞİ VE TÜRKİYE

Güney Kafkasya bölgesinde yer alan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan'ın ilişkilerinin uzun ve köklü bir tarihi vardır. 19. yy'da Kafkasya'da hâkimiyet kuran Rusya uyguladığı sürgünler ile Kafkasya'nın sosyal, etnik ve demografik yapısını değiştirirken, Azerbaycan'ın da Zengezur, Gökçe ve Nahcivan'ın Ermenistan'a sınır köyleri olan topraklarının Ermenistan'a ilhakı ile de bölgenin sınırlarını değiştirmiştir. Bu durum bölgede Azerbaycan Türkleri ve Ermeni halkları arasında etnik, dinî, toprak talepleri ve sınır anlaşmazlıkları ile çatışmaları da beraberinde getirmiştir. 1923 yılında Sovyet yönetiminin Karabağ Ermenileri hoşnut etmek için Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti'nin kurulması ise 1987 yılında Ermenistan SSC'nin Karabağ ile birleşme taleplerine kapı aralamıştır. SSCB'nin dağılma sürecinde Dağlık Karabağ Özerk Vilayeti Ermenilerinin Ermenistan'a katılma talepleri ve Ermenistan'ında Karabağ'ı kendi topraklarına dahil etme isteği üzerine Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nı başlatmıştır. Bu savaş sonrasında Ermenistan'ın Dağlık Karabağ ve çevresindeki 7 rayonu işgali ile iki ülke arasındaki olumsuz ilişkilere sebep olmuştur (Allahverdiyev, 2010, s. 136).

1989-1994 yılları arasında yaşanan Birinci Dağlık Karabağ Savaşı, Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını hukuksuz olarak işgali tarihi nedenlere bağlı olarak geliştiği için “yapay tarihsel sorun” olarak değerlendirilirken, sonraki süreçlerde yürütülen diplomasi girişimlerine rağmen çözülemeyen sorun niteliği taşıdığı için “Dondurulmuş Çatışma-Savaş” olarak adlandırılmıştır (Ataman & Pirinççi, 2021, s. 17-22).

Günümüze kadar devam eden bu savaş-çatışma-barış durumunun günümüzde tekrar yaşanması dikkate alındığında bu olayın sadece bugünle değerlendirilmesi sağlıklı bir yaklaşım olmayacaktır. Bu sebeple bu bölümde Azerbaycan ile Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ sorununun tarihî arka planı, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı, uluslararası örgütlerin Dağlık Karabağ Sorunu'na çözüm süreçleri ve Türkiye'nin bu savaştaki tutumu ile bölge politikası çalışmanın bağlamı açısından analiz edilecektir.

1.3.1. Ermenistan ile Azerbaycan Arasındaki İlişkinin Tarihsel Arka Planı

Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerinin tarihsel arka planında önemli bir yeri olan Dağlık Karabağ sorunu, önceki bölümlerde de belirtildiği gibi Sovyetler dönemindeki politikalara kadar uzanan bir arka plana sahiptir. Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a ilhakı sonucunda bölgedeki sınır değişiklikleri ve Stalin dönemi göçler/sürgünler ile bölgenin demografik-etnik yapısının değiştirilmesi Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Dağlık Karabağ Savaşı'na zemin hazırlamıştır. Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a ilhak edilmesi dönemi, Türkiye'nin zorlu Kurtuluş Savaşı yıllarında Doğu Anadolu bölgesinde Ermenilerle savaş sürecine paralel olarak gelişmiştir. Bu süreçte Doğu Anadolunun güvenliği için Ermenilere yönelik başlatılan mücadele, doğu sınırını belirleyen Kars Antlaşması ile sonuçlanmıştır (Garibov, 2017, s. 113-151). Bu antlaşma'da yer alan, Nahçıvan'ın Türkiye garöntörlüğünde Azerbaycan'a verilmesini sağlayan madde, Güney Kafkasya ve Türk Coğrafyasına yönelik stratejik bir madde olup Türkiye'nin bölge politikasına da doğrudan etki etmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan ve Ermenistan ilişkilerinin tarihsel arka planında Azerbaycan topraklarının Ermenistan'a ilhakı ile bölgedeki sınır değişiklikleri ve sonraki süreçlerde SSCB'nin göç ve sürgün politikalarına kısaca değinmek gerekmektedir. Ayrıca Türkiye'nin bölge politikasının kurtuluş mücadelesi

yıllarındaki tutumunda gelişen olaylara ve diplomatik ilişkilere de kısaca değinilecektir.

Hacıyev'e göre Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti, bölgede ve komşuluk ilişkilerinde huzurun sağlanması, Ermenilerin Karabağ taleplerinden vazgeçme şartına karşılık olarak Ermenistan Demokratik Cumhuriyeti'nin kurulabilmesi için İrevan ve çevresini Ermenistan'a vermiştir (Hacıyev, 2014, s. 9). Çarlık Rusya'nın Güney Kafkasya'daki politikaları sonrasında Ermenilerin bölgede toprak iddialarının başladığı bilinmektedir (Bayramov, 2019, s. 909). Özellikle 1918 yılından sonra devam eden süreçte "Büyük Ermenistan" ideolojisi ile komşu ülkelerden (Azerbaycan, Türkiye, Gürcistan) toprak talebinde bulunulmuştur. Sovyet Rusya, 1920 yılında Azerbaycan Halk Cumhuriyeti(AHC)'nde Sovyet Hükümetini kurduktan sonra Ermenistan'da Taşnak Hükümetinin Sovyet olma şartına karşılık anlaşma şartları ileri sürülmüştür (Garibov, 2017, s. 116). Bu görüşmeler sonrası 28 Ekim 1920 tarihinde Ermenistan hükümeti ve Sovyet Rusya arasındaki uzlaşmaları karara (Garibov, 2017, s. 118-119) göre Ermenistan; Karabağ topraklarından vazgeçerek, Nahcivan ve Zengezur'u almıştır (Gülzar & Valizade, 2018, s. 23).

Yukarıda bahsi geçen süreçte Kurtuluş mücadelesi veren Türkiye ise Sovyet Rusya ile dostluk antlaşması imzalamıştır. Sovyet Rusya'nın, Nahcivan'ı Sovyet Ermenistan'a vermesine (Niftaliyev, 2014, s. 38) ve Sevr Antlaşması'nda geçen Elviye-i Selase Doğu Anadolu Bölgesi'ndeki vilayetlerden Misak-ı Milli sınırları içerisinde yer alan yerlerin de Ermenistan'a verilmesi talebine Türkiye tepki göstermiştir. Türkiye, 1920 yılı 1. TBMM kararı ile Doğu Anadolu Cephesi komutanı Kazım Karabekir Paşa önderliğinde Ermenistan'a karşı savaş başlatmıştır (Erden, 2014, s. 3315). Türkiye'nin bu cephede ilerlemesine karşılık Moskova arabuluculuğunda Ermenistan ile 2 Aralık 1920 tarihinde Gümrü Antlaşması imzalanmıştır (Niftaliyev, 2014, s. 39). Fakat Ermenistan SSC'nin kurulması ile bu antlaşma geçerliliğini yitirmiştir. 16 Mart 1921 tarihinde TBMM ve Moskova arasında Moskova Antlaşması ve daha sonra bu antlaşmanın benzeri olan Rusya arabuluculuğunda Türkiye-Ermenistan-Gürcistan arasında ise Kars Antlaşması imzalanmıştır. Türkiye'nin Doğu Anadolu sınırlarını belirleyen Kars Antlaşması maddeleri gereğince; Türkiye Batum'dan vazgeçmiş, Nahcivan ise Türkiye

garantörlüğünde Azerbaycan'a bağlı otonom bir bölge olarak kalmıştır (Okur, 2011, s. 89).

Sovyet Rusya, 1920-1923 yılları arasında Azerbaycan'ın toplam 29,8 kilometre karelik alanı kapsayan arazisi (Hacıyev, 2014, s. 9); Dillican, Gökçe Gölü Bölgesi, Zengezur, Dereleyez ve Mehri ilçeleri ile birlikte komşu ülkelerin sınırlarına bırakılan alanları Ermenistan'a ilhak etmiştir. Sovyet Rusya, 1923 yılında ise Nahcivan'a Muhtar Cumhuriyet ve Dağlık Karabağ'a Muhtar Özerklik vermiştir. Bu durum Ermenilerin Dağlık Karabağ ile ilgili taleplerine dair açık kapı bırakmış ve günümüzdeki sorunlara zemin hazırlamıştır (Allahverdiyev, 2010, s. 134).

18 Şubat 1929 tarihinde alınan karar ile Nahcivan'ın Özerk SSC'nin 10 köy ve Zengilan'ın 3 köyü de Ermenistan'a ilhak edilmesinden sonra bu süreç 1938-39 yıllarında ve 1969'da da devam etmiştir (Seferli, 2014, s. 3). Böylece oluşturulan Mehri kazası koridoru genişletilerek Azerbaycan toprakları ile Nahcivan arasındaki mesafe artmıştır (Hacıyev, 2014, s. 4). Burada ilhak edilen bölgelerden Zengezur'un coğrafi konumunun⁴ sağlamış olduğu stratejik önem; Nahcivan, Türkiye Azerbaycan toprakları arasına giren Ermenistan'ın, Türkiye'nin Azerbaycan ile kara bağlantısını kesmiş olmasından, böylece Türkiye ve Türk Dünyası açısından çok önemli bir kayba işaret etmesinden ileri gelmektedir. Burada Sovyet Rusya ve İngilizler başta olmak üzere güçlü batı ülkeleri de Ermenistan'a verilen destek ile uluslararası arenada hedeflenen uzun vadeli siyaset ortaya konmuştur (Mustafa, 2019, s. 11). Azerbaycan'ın 1991 yılı bağımsızlığı sonrasında Nahcivan Cumhuriyeti olarak değişen, Türkiye, Ermenistan ve İran sınırındaki bu bölge günümüze kadar otonom statü ile Azerbaycan'a bağlı olarak kalmıştır (Arslan, 1998, s. 546).

Kazımzade, Stalin'in ifadelerinden yola çıkarak 1920 yıllarından sonra Sovyet Rusya'nın Güney Kafkasya politikasında bölgenin enerji ve diğer kaynaklarının zenginliği ile coğrafi ve stratejik konumunun önemli olduğunu vurgulamıştır (Kazımzade, 2016, s. 341). Bu bağlamda bölgenin Sovyetleştirilmesi sonrasında uygulanan politikalarda da bölgede hâkimiyeti korumak amacı olduğu görülmüştür. 2.

⁴ Bknz: Zengezur, Azerbaycan'ın Güneybatısına, Ermenistan'ın da güneydoğusuna düşmekte ve İran ile sınır olması sebebiyle Zengezur'un Ermenistan'a ilhakı Ermenistan İran ile sınır komşusu olmuştur (Mustafa, 2019, s. 1).

Dünya Savaşı'nda Ermenistan SSC, Alman Faşizmine (Nazilere) karşı Stalin'in tüm Sovyet Cumhuriyetlerde başlattığı “Stalin lider kültü” ve “Savaşı kazanma inancı” propagandalarında büyük destek vermiştir (Çakı, 2018, s. 290). Yine bu siyaset güdümünde ABD'deki Ermeni siyasi örgütler (Hınçak, Taşnak, Ermenistan Ermenilerinin İlerici Birliği vb.) “Ermenistan Ermenilerinin Milli Birliğini” kurmuş ve yurt dışında yaşayan Ermenilerin Ermenistan SSC'ye döndürülmesi üzerine faaliyet göstermiştir (Esed, 2009, s. 330). Ayrıca yurt dışında faaliyet gösteren Ermeni lobisi, 1943 yılında Karabağ'ın Ermenistan sınırlarına dâhil edilmesi talebinde bulunmuştur. Bu isteklerine onay alamayan Ermeni lobisi Karabağ'dan ve Ermenistan'daki Azerbaycan Türklerinin bölgeden çıkarma planları doğrultusunda yurt dışındaki Ermenilerin bölgeye göç ettirilmesini kabul ettirmişlerdir (Garibov, 2017, s. 148).

Stalin, 2. Dünya Savaşı propagandalarına karşı gelenlerden Ahıska/Mesket Türkleri (Ogan, 2003), Kırım Tatarları, Ukraynalı, Baltıklı, Moldovyalı gibi diğer halklara karşı da sürgün politikası uygulamıştır (Garibov, 2017, s. 138). Bu politika kapsamında SSCB'nin, Sovyet Azerbaycan'a baskısı ile Sovyet Ermenistan ve Azerbaycan Komünist Partisi hükümetleri arasında 10 Aralık 1947 tarihinde antlaşma imzalanmıştır⁵ (Garibov, 2017, s. 162). Bu antlaşma kapsamında 1946-1947 yılları arasında yurt dışındaki Ermenilerin 100 bin kişisi Ermenistan SSC'ye göç ettirilmiştir (Esed, 2009, s. 330). Attar (2012)'a göre, 1948-1949 yıllarında gerçekleştirilen sürgünler ile Ermenistan SSC'den birçok sayıda⁶ Azerbaycan Türkü Azerbaycan SSC'ye sürgün edilmiştir (Aygün Attar (Haşimzade), “Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti”, Ankara, 2012; akt: (Wakizaka, 2014, s. 4). Söz konusu antlaşma kapsamında, istatistiki verilere göre 1948-1953 yılları arasında Ermenistan'da yaşayan Azerbaycan Türklerinden toplam 144.654 kişi zorla Azerbaycan'a göç

⁵ Bknz. Bu antlaşma Azerbaycan Devlet Arşivlerinde ; “SSCB Bakanlar Kurulu'nun 4083 No ve 23 Aralık 1947 ve No 10 Mart 1948 tarihli” kararları olarak geçmektedir (Bayramov & Edi, 2020, s. 395). Bu antlaşma; Ermenistan(ESSC)'da yaşayan Kolhozlar ve Azerbaycan Türklerinin Azerbaycan'ın Kür Aras bölgelerine göçürülürken (Garibov, 2017, s. 162), 200'e yakın aile de Kirovabad, Samahı, Gedebeve Ağstafa bölgelerine yerleştirildiğini belirtilmektedir. ESSC'de boşaltılan yerlere de Yurt dışından gelen ermeniler yerleştirilmiştir (Bayramov & Edi, 2020, s. 395).

⁶ Bknz: Ermenistan'dan 10.584 kişi, Ermenistan Noyemberyan rayonu köprülü köyünden 65 çiftlikten 209 kişi ve Erivan'dan 64 çiftliğe bağlı 253 kişi Azerbaycan Türkleri zor şartlarda Azerbaycan SSC 'ye sürülmüştür. 1949 yılında ise 54.373 kişi Azerbaycan'a sürülmüştür(Aygün Attar (Haşimzade), Karabağ Sorunu Kapsamında Ermeniler ve Ermeni Siyaseti, Ankara, 2012;akt: (Wakizaka, 2014, s. 4).

ettirilmiştir (Cabbarlı, 2014, s. 102). Stalin'in ölümüne kadar devam eden bu sürgünlerde birçok kişinin öldüğü belirtilmektedir (Bayramov & Edi, 2020, s. 395).

1.3.2. Dağlık Karabağ Sorununun Nedenleri

Dağlık Karabağ sorunu; SSCB'nin dağılma sürecindeki politikalarındaki açıklık ve esneklikten istifade Ermenistan'ın, Dağlık Karabağ'ı kendi topraklarına katma isteği sonucunda başlamıştır. Birinci Dağlık Karabağ Savaşı, bu savaş sonrasında yapılan 1994 Bişkek Protokolü ateşkesine ve BM kararlarına rağmen Ermenistan'ın Karabağ'ı ve etrafındaki 7 rayonu⁷ işgali devam ettirmesi, Dağlık Karabağ sorununun yakın tarihe kadarki kapsamını oluşturmaktadır. Bu sorun Azerbaycan ve Ermenistan arasında 30 yıldır ara ara yeniden çatışmalarla gündeme geldiği için “dondurulmuş çatışma” olarak adlandırılmıştır. Dağlık Karabağ Sorunu, 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın 10 Kasım 2020 tarihinde Azerbaycan'ın zaferi sonucunda çözüme kavuşmuştur. Ataman ve Pirinççi'nin de belirttiği gibi bu sorunun birçok nedeni⁸ bulunmaktadır (Ataman & Pirinççi, 2021, s. 17-35). Bu bağlamda Dağlık Karabağ sorunun nasıl ortaya çıktığını anlamak için, aynı zamanda sorunun sebeplerine de işaret eden, siyasi tarihi ve demografik yapısının değişimine yukarıdaki bölümlerde yer verilmiştir bu bölümde ise sadece Karabağ ve Dağlık Karabağ bölgesinin coğrafi-jeopolitik konum ve stratejik önemine değinmemiz yerinde olacaktır.

Coğrafi Konum: Literatürde Karabağ Sorunu veya Dağlık Karabağ Sorunu olarak geçse de Karabağ ve Dağlık Karabağ aynı coğrafi konumlara işaret etmemektedir. Bu sebeple öncelik olarak bu konuya açıklık getirmek gerekir. Azerbaycan toprağı olan Karabağ Bölgesi'nin batısında Küçük Kafkas Dağları ya da diğer adıyla Karabağ Dağları olarak isimlendirilen Keşkek, Salvartı, Erikli Dağları ve Ermenistan sınırında yer alan Gökçe Gölü bulunmaktadır. Doğusunda Goran-Kür Nehri bulunan, güneyi ise İran'a sınır dağlık alan ve ovalarla kaplı olan bu bölge,

⁷ Bknz.:Lâçin, Kelbecer, Ağdam, Fuzuli, Cebrail, Kubadlı ve Zengilan(7 bölge).

⁸ Bknz: Yapay tarihsel boyutu, kimliksel, demografik, hukuki, insani boyutları ile birlikte coğrafi-jeopolitik konum özelliklerinden dolayı uluslararası stratejik önemden kaynaklı küresel güç faktörlerin etkisi (Ataman & Pirinççi, 2021, s. 17-35).

güneydoğusundaki Kür-Aras nehirleri kavşağı arasındaki araziden ibarettir (İşyar, 2020, s. 1), (Akman, 2005, s. 57). Günümüzde yaklaşık 4400 km² lik yüzölçümüne sahip olan Dağlık Karabağ ise 18.000 km² lik alana sahip Karabağ bölgesinin sınırları içerisinde, biraz daha yukarıda yer almakta olup Azerbaycan içlerine doğru olan alandır. Bu, Karabağ'ın yalnızca dörtte birlik kısmını kapsayan bir bölgedir (Akman, 2005, s. 57), (Garibov, 2017, s. 258), (İHH Raporu, 2014). 20 rayonu bulunan Karabağ bölgesinin içinde yer alan Dağlık Karabağ'da ise 5 rayon bulunmaktadır⁹ (Akman, 2005, s. 57), (İHH Raporu, 2014).

Harita-1:Dağlık Karabağ ve 7 Rayon İşgali

Kaynak: (Diplomat Atlas, 2021).

<http://www.diplomat.com.tr/atlas/sayilar/sayi12/sayfalar.asp?link=s12-5.htm>.

Jeopolitik ve jeo-stratejik önem: Haritada da görüldüğü gibi Karabağ bölgesinin, Azerbaycan'ın diğer topraklarını ve Ermenistan ile İran'ı da rahatlıkla kontrol edebilecek stratejik bir konumda olması, aynı zamanda onun jeopolitik değerini yansıtmaktadır. Bu değer farkında olan Çarlık Rusya'sı Generali Sisyanov 1805 tarihinde Çar'a verdiği raporda Karabağ'ın; "Anadolu'nun, İran ve Azerbaycan'ın kapısı" olduğunu söyleyerek bölgenin coğrafi ve stratejik önemini vurgulamıştır

⁹ Bknz: **Karabağ Bölgesi:** Ağdam, Terter, Yevlah, Füzuli, Beylagan, Kubatlı Cebrail, Mingəçevir, Ağcabədi, Həcavənd, Şuşa, Hənkəndi, Laçın, Kelbəcər, Hanlar, Görüş, Akdere, Berde, Zəngəzur və Hadrut rayonlarını içine alan bölgədir. **Dağlıq Karabağ** isə Şuşa, Akdere, Hadrut, Həcavənd və Askeran rayonları bulunan bölgədir (Akman, 2005, s. 57), (İHH Raporu, 2014).

(Akman, 2005, s. 55-59). Karabağ'ın stratejik önemi, bulunduğu coğrafi konumla bağlantılıdır. Bu coğrafi konum Türkiye'nin Asya'ya açılan kapısı ve Asya'nın batıya, kuzeye ve güneye bağlantısında kavşak noktası olup güzergâhındaki en işlek yolları birbirine bağlamaktadır (Kutuban & Kaya, 2017, s. 113). Dağlık Karabağ, dağlık bir bölge olması sebebiyle askerî strateji açısından savunmaya da elverişlidir (Ünalp, 2018, s. 22). Karaca (2018:173)' ya göre; Dağlık Karabağ'ın Karadeniz ve Hazar Denizi arasında doğal bir kara köprüsü olması stratejik anlamda bölgeye ilgiyi arttırmaktadır. Ayrıca Kafkasya'daki bölgesel ve küresel bağlamda stratejik, askerî ve jeopolitik hususlarda yüksek ölçekte etkiye sahip Dağlık Karabağ bölgesi, geçmişte olduğu gibi günümüzde de söz konusu pozisyonunu korumaya devam etmektedir. Bu önemli özellikler, bölgesel ve küresel güçler için bölgenin Kafkasya'ya atfedilen "Avrasya'nın Balkanları" olma gibi etnik çeşitliliğe işaret eden özelliklerinin kullanılmasını beraberinde getirmiştir. Etnik çeşitliliğin çatışmaya, savaşa kadar vardırılabilecek hassas bir zeminde bulunmasının dezavantajları Güney Kafkasya'da bulunan Dağlık Karabağ bölgesine de yansımıştır (Karaca, 2018, s. 173). Yukarıdaki ifadelerden de anlaşıldığı üzere bölgedeki etnik ve toprak anlaşmazlığından doğan bu sorunun günümüze kadar devam etmesinde en önemli sebep; bölgenin yeraltı zenginlikleri ve ulaşım koridorları gibi jeopolitik ve stratejik özelliklerinin farkında olan bölgesel ve küresel güçlerin rekabetidir.

1.3.3. Birinci Karabağ Savaşı (1988-1994)

Ermenilerin, "Karabağ'ı Ermenistan'a birleştirme" talepleri Moskova tarafından hiçbir zaman kabul görmemiştir. Ermeniler ve Ermeni Lobisi, Sovyetlerin dağılma sürecinde yaşanan önemli olaylardan¹⁰ aldıkları cesaretle; 1987-1988 yılları

¹⁰ Bknz: 1985 yılı Mihail Garboçov'un SSCB politbüro sekreterliğine gelmesi ile Prestroika (yeniden yapılanma) ve Glastnost (açıklık) politikaları ve milletler konusundaki daha esnek düşünceleri (Akman, 2005, s. 61), (Yıldırım, 2018, s. 184), SSCB'de diğer milletlerde olduğu gibi Azerbaycan Türkleri ve Ermenilerde de milliyetçilik ve bağımsızlık düşünceleri fikrinin yeniden alevlenmesi, 1987 yılı Azerbaycan Komünist Partisi eski şefi Haydar Aliyev'in Politbüro'dan ayrılması, Mihail Garboçov'un danışmanı A.Aganbekyan'ın Fransa'daki sözlerinde açıkça Ermenileri desteklediğini ve Dağlık Karabağ'ın Ermenistan ile birleştirilmesini belirtmiş olması Ermenilere büyük cesaret vermiştir (Yıldırım, 2018, s. 184). Garboçov'un ve danışmanın Ermenilere olan yakınlığı, Ermenilerin ülke yönetiminde ve siyasetinde daha önceki dönemlere göre daha çok yetki ile görevde olmaları Ermenilerin cesaretini arttıran faktörlerdir (İsmayılov, 2010, s. 192).

arasında da SSCB KP Genel sekreteri Garboçov'a bu taleplerini yinelemelerine rağmen talepleri uygun görülmemiştir. 1988 yılında Dağlık Karabağ Ermenileri ve Ermenistan'daki Ermeniler, Erivan şehrinde yaptıkları mitingler ile dünya kamuoyunun ilgisini çekmek istemişlerdir (Yıldırım, 2018, s. 181-185), (Akman, 2005, s. 61), (Garibov, 2017, s. 255-266). Aynı yıl içerisinde Ermenistan Meclisi ve Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyet Meclisi, "Azerbaycan'a bağlı Dağlık Karabağ Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'dan ayırıp Ermenistan ile birleşme" kararı almışlardır (İsmayılov, 2010, s. 117), (Garibov, 2017, s. 273). Azerbaycan SSC ve SSCB yönetimi ise 1936 ve 1977 SSCB Anayasa'sında tekrar eden maddelerde bulunan sınırların değiştirilemeyeceği hükmüne göre bunun hukuken mümkün olamayacağını belirtmişlerdir (Yıldırım, 2018, s. 186-188), (İşyar, 2020, s. 388-389). Sovyetler Birliği, bölgede gerilimin artmasından dolayı 12 Ocak 1989 tarihinde Dağlık Karabağ'ı Moskova'ya bağlamıştır (Yıldırım, 2018, s. 189-199), (İşyar, 2004, s. 383-384).

Karabağ Özel Yönetimi, bölgede gerilimin daha da artmış olması sebebiyle 28 Kasım 1989 tarihinde tekrardan DKÖC'yi Azerbaycan SSC yönetiminde bırakmıştır (Yıldırım, 2018, s. 191). Bunun üzerine Levon Ter-Protesyan Ermeni Ulusal Harekâtını kurmuş, başkanlığa seçilmesiyle birlikte Dağlık Karabağ'da 1 Aralık 1990 tarihinde Birleşik Ermeni Cumhuriyetini ilan etmiştir (İşyar, 2004, s. 387). Azerbaycan halkı da Bakü'de Azerbaycan Halk Cephesi'ni kurup milli mücadele başlatmışlardır (Garibov, 2017, s. 274). 12 Ocak 1990 tarihinde yaşanan Azerbaycan Türkleri ve Ermeniler arasındaki Sumgayt çatışmalarında çoğunluğu Ermenilerden olan 32 kişinin öldürülmesi ile SSCB Yüksek Yönetimi Bakü, Dağlık Karabağ ve birçok yerde olağanüstü hal ilan etmiştir (Yıldırım, 2018, s. 191-192). 20 Ocak 1990 tarihinde Kızıl Ordu Sovyet Birlikleri Bakü'de birçok Azerbaycan Türkünü tutuklamış ve öldürmüştür. Bu olay tarihe "Yanvar Katliamı" veya "Kanlı Ocak" olarak geçmiştir (İşyar, 2004, s. 387), (Yıldırım, 2018, s. 192), (Garibov, 2017, s. 294), (Akman, 2005, s. 62).

1991 yılında Sovyetler Birliği'nin çöküşüyle bölgede ortaya çıkan siyasi boşluk sonrasında Ermenistan ve Azerbaycan'ın bağımsızlığını ilan etmeleri ile bu çatışmalar iki ülke arasındaki Dağlık Karabağ Savaşı'na dönüşmüştür (Salamov, 2021, s. 80), (Dinç, 2021, s. 13), (İşyar, 2020, s. 29). Bu süreçten istifade eden Dağlık Karabağ Ermenileri de 2 Eylül 1991 tarihinde "Artsakh Ermenistan Cumhuriyeti" adıyla

bağımsızlıklarını ilan etmiştir. Bunun üzerine Azerbaycan Parlamentosu da Dağlık Karabağ'ın statüsündeki özerkliği kaldırarak bölgeyi direkt kendine bağlamış ve Dağlık Karabağ'ın başkenti "Stepanakert" in ismini "Hankenti" yapmıştır (Yıldırım, 2018, s. 192-193). Günümüzde de 26 Kasım 1991 tarihinde alınan karar geçerlidir. Dağlık Karabağ'ın statüsünde Özerklik yoktur ve bölge hukuken Azerbaycan'a bağlı olup Azerbaycan toprağıdır (Garibov, 2017, s. 359).

Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgede kurulan RF, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda açıktan Ermenistan'ı destekleyebilmek için Ermenistan ile "Dostluk, İşbirliği ve Karşılıklı Güvenlik Antlaşması" imzalamıştır (Salamov, 2021, s. 81). Bu savaşta RF, silah ve askerî teçhizatlar ile Ermenilere açıktan destek olmuştur. Ermenistan, 25-26 Şubat 1991 tarihinde Hocalı kasabasını işgal ederek burada yaşayan bir çok Azerbaycan Türküne uluslararası hukuka aykırı bir şekilde Soykırım uygulamıştır¹¹ (Akman, 2005, s. 63-64), (İHH Raporu, 2014), (Yıldırım, 2018, s. 194-195). Ermenistan askerî kuvvetleri, 1992 Mayıs ayında Karabağ'ın en önemli şehirlerinden Şuşa'yı, Dağlık Karabağ'ı, Lâçin'i işgal etmiştir (Çora, 2018, s. 68), (Yıldırım, 2018, s. 197), (Salamov, 2021, s. 83). Ebulfeyz'in milli ruhundan rahatsızlık duyan RF, 1993 yılında Kelbecer'in Ermeniler tarafında işgaline tepki gösteren Azerbaycan halkını kışkırtarak Gence isyanının yolunu açmış, bu isyan sonrası Azerbaycan Halk Cumhuriyeti hükümeti Ebulfeyz Elçi Bey düşürülmüş ve yerine Yeni Azerbaycan Partisi lideri Haydar Aliyev getirilmiştir. Ermenistan, Azerbaycan'ın bu dönemki siyasi istikrarsızlık durumunu da fırsat bilerek Ağdam, Cebrail, Fuzuli, Gubadlı, Zengilan'ı ve Horadiz'i işgal etmiştir (Abdullayev, 2014, s. 389). Azerbaycan bu savaşta yenik duruma düşerek büyük kayıplar vermiştir. Tahmini olarak toplam 18.000'in üzerinde insan kaybetmiş, topraklarının %20'si Ermenistan tarafından işgal edilmiş ve 1.000.000 Azerbaycan Türkü sürgüne maruz kalmıştır (Özdem & Çelik, 2013, s. 21-22).

¹¹ Bknz: Hocalı da karayollarının kapatılması sebebiyle ulaşım sadece helikopterlerle yapılabilmesi sebebiyle helikopterlerden birisinin Ermeniler tarafından düşürülmesi sonucu birçok Azerbaycan üst düzey yetkilisi ölmüş, bölge kuşatmasında ise 613 kişi katledilmiş, 1.275 kişi esir alınarak işkenceye maruz kalmış, 150 Azerbaycan Türkü kaybolmuştur. Yaklaşık olarak toplam 1300 Azerbaycan Türkünün katledildiği ve 1.000'in üzerinde yaralı olduğu belirtilmektedir (Akman, 2005, s. 63-64), (İHH Raporu, 2014), (Yıldırım, 2018, s. 194-195).

1991 - 1994 yılları arasında birçok kez ateşkes ilan edilmesine rağmen Ermenilerin yaptığı ateşkes ihlalleri bölgeye barışı getirmemiştir (Caferov & Aslanlı, 2016, s. 241). Azerbaycan ve Ermenistan arasında süren savaşı, Georges Clemanceau'nun "Barış yapmak, savaş yapmaktan daha zor." sözü tanımlamaktadır (Zengin, 2010, s. 379). Haydar Aliyev döneminde Azerbaycan, Türkiye aracılığında uluslararası örgütlerden BM'ye üye olmuş fakat BM kararlarından netice alamamıştır. 1994 yılı Mayıs ayında RF ile görüşmelere başlayıp önce BDT'ye üye olmuş ve sonrasında Rusya öncülüğünde Ermenistan ve Azerbaycan arasında ateşkes ilan edilerek 5 Mayıs 1994 yılında Bişkek Protokolü imzalanmıştır (Özdem & Çelik, 2013, s. 21-22).

1.3.4. Uluslararası Örgütlerin Çözüm Arayışları

Batılı devletler ve uluslararası örgütler; SSCB döneminde (1988-1991), Dağlık Karabağ anlaşmazlığına onu ülke içi sorun olarak değerlendirerek müdahil olmamışlardır (İbadov, 2007, s. 143), (Yılmaz R. , 2010, s. 72). Hatta uluslararası antlaşmalarda¹² "Soykırım" olarak tanımlanan eylemler ve hukuksuz işgaller Ermeniler tarafından Hocalı'da Azerbaycan halkına ve topraklarına uygulandığı halde sessiz kalmışlardır (Yılmaz, 2013, s. 100-101).

Dağlık Karabağ Sorunu, bölgede istikrar ve güvenliğin tehlikeli boyutlara ulaşmasıyla bölgesel sorun olarak görülmeye başlanmıştır. Bölge devletleri Rusya, İran ve Türkiye ile birlikte uluslararası kuruluşlardan BM, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (AGİT) ve İslam Konferans Örgütü (İKÖ), Dağlık Karabağ sorununun çözümü için görüşmelere başlamıştır (İbadov, 2007, s. 106). Azerbaycan ve Ermenistan'ın 2 Mart 1992 tarihinde BM'ye, Azerbaycan'ın ise 20 Ocak 1992 tarihinde AGİT'e üye olmasından sonraki süreçte Dağlık Karabağ uluslararası sorun olarak değerlendirilmiştir. Ermenistan ateşkes çağrılarını uymayarak Kelbecer, Dağlık Karabağ ve diğer rayonları işgale devam etmesine yönelik BM Güvenlik Konseyi

¹² Bknz: Cenevre Sözleşmesi, İnsan Hakları Beyannamesi ve BM Genel Kurulu'nun 9 Aralık 1948 tarih ve 260 sayılı (Yılmaz, 2013, s. 100-101).

kararlar¹³ almıştır. Bu kararlarda Azerbaycan için Ermenistan'ın işgalci devlet olarak nitelendirilmemesi ve bir yaptırım uygulanmaması alınan kararlardaki eksiklik olarak değerlendirilmiştir (Kurban, et al., 2020, s. 190-191). AGİT, Dağlık Karabağ sorununun çözümü ve ateşkes için 24 Mart 1992 tarihinde Minsk Grubu'nu kurmuştur¹⁴ (Dinç, 2021, s. 49). BM'nin de AGİT'ten talebi üzerine, Rusya ve AGİT Minsk Grubu'nun arabuluculuğunda 1994 Bişkek Protokolleri ile ateşkes imzalanmıştır (Yıldırım, 2018, s. 290-291). Ateşkes sonrası 1996 yılında yapılan Lizbon Antlaşması'nda "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü" 54 ülke tarafından onaylanmış (Salamov, 2021, s. 88) ve 2007 yılında alınan Madrid Prensipleri'ndeki kararlar¹⁵ sadece yayımlanmakla kalmıştır. Bu kararlar 2009 yılında tekrarı güncellense de yine Ermenistan tarafından uygulanmamıştır (Dinç, 2021, s. 49-51). İlham Aliyev'in kararlı ve dengeli dış politikaları ile Dağlık Karabağ sorununda Azerbaycan'ın haklılığını kabul eden dünya devletleri sayısını artırmış ve uluslararası kurumlar Azerbaycan için olumlu kararlar almıştır. Bu karar önceki kararların tekrarı ve bunlara ek olarak 14 Mart 2008 tarihli "Azerbaycan'ın işgal edilmiş topraklarının durumuna ilişkin karar ve BM ile Avrupa Parlamentosunun 1 Mayıs 2010 tarihinde AB'nin Güney Kafkasya stratejisinin hazırlanmasına dair 2216 No'lu Karar"lardır (Yılmaz R. , 2013b, s. 87).

Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndan günümüze kadar Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki itilaf ve uzlaşmanın sağlanabilmesi için uluslararası düzeyde birçok görüşme ve girişimde¹⁶ bulunulmuştur (Topal, 2021, s. 121-122). Avrupa

¹³ Bknz: BM Güvenlik Konseyi; 1993 yılında 822, 853, 874, 884 sayılı kararlar (Kurban, et al., 2020, s. 190-191).

¹⁴ Bknz: Minsk Üçlüsü grubunun eş başkanları Rusya, ABD ve Fransa iken üyeleri; Azerbaycan, Ermenistan, Türkiye, Belarus, Çek Cumhuriyeti, İsveç, Almanya, İtalya'dır (Dinç, 2021, s. 49).

¹⁵ Bknz: 1) Dağlık Karabağ'ın çevresinde işgal edilmiş bölgeler boşaltılmalı, 2) Ermenistan ile DK arasındaki bağlantı koridoru sağlanmalı, 3) Uluslararası kurumlar barışın sağlanabileceğine dair güvence verilmeli, 4) Bütün kaçkınlar kendi vatanlarına dönmeli, 5) DK Ermenilerine self determinasyon hakkı tanınmalı ve hukuki konumunun belirlenmesine dair kararlar alınırken taraflarında birbirlerine karşı çatışma ve şiddet olaylarının yaşanmamasına, işbirlikçi çözümlere dair kararlar alınmıştır (Dinç, 2021, s. 49-51).

¹⁶ Bknz: 1996 Lizbon'da AGİT Devlet Başkanları Zirvesi, Minsk Grubu çalışmalarında 1997'de Haziran 'paket çözüm planı', Ekim 'aşamalı çözüm planı' ve Kasım 1998'de sunulan 'ortak bir devlet planı', 2004 Varşova'da gerçekleştirilen Avrupa Ekonomik Zirvesi, 2 Mart 2005 Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi Kararı, 1999, 2001, 2004, 2007 yıllarında Minsk eş başkanlarının çözüm girişimleri, BM tarafından alınan 822, 853, 874 ve 884 sayılı kararları, 14 Mart 2008 BM kararı, Kasım 2008 İlham Aliyev ve Serj Sarkisyan'ın Rusya'da görüşmesi, 2009 yılı 'Madrid İlkeleri', Mayıs 2009

Parlamentosu tarafından 2005 Ocak ayında çıkan kararlara 2011 yılına kadar yenileri eklenmiş; BM, AB, AGİT, Minsk Grubu, İslam Teşkilatı vb. uluslararası örgütler 2012 yılında Azerbaycan ve Ermenistan başkanlarının bir araya gelerek karşılıklı olarak görüşmelerini sağlamış fakat bütün bunlar Dağlık Karabağ sorununa çözüm sağlamamıştır (Mustafayev, 2013, s. 62).

1.3.5. Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye ve Bölgesel Politikası

Türkiye'nin tarihî ve kimlik bağlarının bulunduğu Kaskasya, Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkileri bölgenin Sovyet hakimiyetinde olması sebebiyle sadece Sovyetlerle sınırlı kalmıştır. Kafkasya bölgesindeki Birinci Dağlık Karabağ Savaşı, SSCB'nin dağılması ve yerine yeni kurulan Cumhuriyetlerin ortaya çıkması gibi gelişen olaylar Türkiye'nin bölgesel politikasını belirleyen etkenler olarak değerlendirilmiştir. Türkiye'nin bu dönemdeki bölgesel politikalarında; Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve Nahcivan üzerinden sınır güvenlik tehdidi, Batının statükosu, bölgede kurulan yeni Cumhuriyetlerin bağımsızlığını tanıma ve bölge ülkeleri ile işbirlikçi yaklaşımlar sürecinde gelişen durumlar gündemdedir. Sovyet tehdidinin ortadan kalkmasını fırsat olarak gören Türkiye, buna rağmen bölge hedef politikalarında içinde bulunduğu süreçler ve sorunlar sebebiyle gereken stratejik adımları atamamış, hedefler çoğunlukla söylemde kalmıştır. Ancak 2010'li yıllar sonrasında bölgeye yönelik politikalarda proaktif ve ritmik girişimler söz konusudur.

Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin savaşın yaşandığı yıllar (1988 ve 1994 sonrası) arasında iki ayrı tutum sergilediği görülmektedir. Bu bağlamda; bu dönem içerisinde Türkiye'nin dış politikaları çerçevesinde bölgede yaşanan Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'na tutumunu ve bölge politikasını değerlendirmek için Sovyetler dönemi (1987-1991), Sovyetler Birliği'nin Dağılması sonrası (1991-1994) 1994 yılları ve 2000 sonrası olarak ayrı dönemlere değinmek yerinde olacaktır.

1.3.5.1. Sovyetler Dönemi(1987-1991)'nde Ve Sonrası(1991-1994) Yıllar Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'na Türkiye'nin Tutumu Ve Bölgesel Politikaları

Prag Zirvesi, 1 Mayıs 2010 tarihli AB kararı, 2016 'Lavrov Planı' olarak belirtmektedir (Topal, 2021, s. 121-122).

Osmanlı'nın 1774'te imzaladığı Küçük Kaynarca antlaşmasından Türkiye'nin kuruluş dönemine kadar uzanan Rus/Sovyet tehdidi, Türkiye'nin bölgesel politikalarında Kafkasya, Orta Asya ve Afrika coğrafyasında manevra ve hamle yapmasında engel teşkil etmiştir. Türkiye, Sovyetlerin henüz dağılmadığı dönemde (1987-1991), Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nı Sovyetlerle yapılan antlaşmalar gereği ülke içi sorunlar olarak değerlendirmiştir (Zengin, 2010, s. 73). Bu durumu anlayabilmek için *TBMM Tutanak Dergisi*'nin ilgili sayıları incelendiğinde; dönemin başbakanı Turgut Özal'ın Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ile ilgili söylemleri üzerinden Türkiye'nin bölgesel politikaları da okunabilmektedir. Türkiye, 1987 yılında Sovyetler içerisinde yaşanan olaylar ve Dağlık Karabağ ile ilgili yaşanan olayları komşuda yaşanan aile içi olaylar şeklinde değerlendirmiştir. Sovyetler Birliği ve diğer sosyalist devletlerin egemenliklerine, bağımsızlıklarına, hak ve özgürlüklerine ve toprak bütünlüklerine saygı duyulması gerektiği ifade edilmiş, yaşanan sorun SSCB'nin iç işlerinde yaşanan olaylar olarak görülmüş ve komşu devletlerin iç işlerine karışılmaması gerektiği vurgulanmıştır. Bununla birlikte Türkiye'nin komşularıyla ilgili dış politika bağlamında bölge ile ilgili tutumunda ve ilkesinde ekonomik ve ticari alanda işbirliği ve dostluk çerçevesinde iyi ilişkiler kurmayı amaç edindiği belirtilmiştir (T.B.M.M.Tutanak Dergisi, 1987, s. 69).

Türkiye, Karabağ sorununa 1992 yılına kadar sessiz kalmayı tercih etmiş ve Sovyetler sonrası bağımsızlığını kazanan Ermenistan'a Batı'nın gönderdiği yardımların Türkiye üzerinden ulaştırılmasına da müsaade edilmiştir. Azerbaycan'ın Ermenistan'a ambargo uyguladığı sırada Türkiye'nin Ermenistan'a buğday ve elektrik enerjisi satmış olması Azerbaycan ve Türkiye muhalefet partileri tarafından tepki ile karşılanmıştır (Gökçe, 2014, s. 8). Hatta Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve garöntör ülke olduğu Nahcivan krizi de Türkiye kamuoyunda ve mecliste muhalefet partilerince gündem oluşturmuştur. Dönemin Anap Kars milletvekili yaptığı oturum konuşmasında; 1987 yılında Dağlık Karabağ'da yaşanan olaylara ilişkin değerlendirmelerinde Ermenilerin 1914 tarihinden 1920 yılına kadar Doğu Anadolu'da ve Azerbaycan Türklerine yaptıkları mezalimlere vurgu yapmıştır. Türkiye'nin, 1920 yılında Ermenistan ile yaptığı Gümrü Antlaşması, 16 Mart 1921 yılında imzalanan Türkiye-SSCB arasındaki Moskova Antlaşması ve 13 Ekim 1921 yılında Türkiye-Azerbaycan-Ermenistan arasında imzalanan Kars Antlaşması'nın 5. maddesinde

Nahcivan'ın durumuna dair şartlar gereğince Nahcivan ve bölgede yaşayan Türkler ile ilgili söz sahibi olduğunu vurgulamıştır. Birinci Dağlık Karabağ Savaşı ve bölgede Azerbaycan Türklerinin yaşadığı duruma dikkat çekerek burada Dış Türkler konusunda insan hakları ölçüsünde Türkiye'nin konunun dışında kalmasının mümkün olmadığı ifade edilmiştir (T.B.M.M Tutanak Dergisi, 1988, s. 10-11). Türkiye Parlamentosunda ve Türk Kamuoyunda Dağlık Karabağ'ın işgalinin ciddi yankı bulduğu dönemin TBMM Tutanaklarından ve gazetelerinden anlaşılmaktadır.

Türkiye bu bağlamda Ermenilerin 1992 yılında Dağlık Karabağ işgalleri ile birlikte Nahcivan'a da saldırmasına karşılık olarak 1921 Kars Antlaşma'nın maddelerini hatırlatmıştır. Bu maddeler gereğince Türkiye'nin Türk askerinin müdahale edebileceğini belirtmesine karşılık olarak, Rusya'nın bölgede etkin olması ve Türkiye-Rusya gerilimi ile 3. Dünya Savaşı'nın çıkma riskini hatırlatması sonucunda BM de Dağlık Karabağ sorunlarına karşı daha duyarlı davranmaya başlamıştır (Yılmaz, 2013, s. 100-101), (Akman, 2005, s. 64).

Söz konusu süreçte Türkiye içinde bulunduğu sorunlar ve gündemler nedeniyle Türk bürokrasi ve yönetimi, Türk halkı, Türk Kamuoyu, medyası, siyasi partiler, STK'lar Kafkasya'ya dair çok ses getirememişlerdir. Tarihte Osmanlı döneminin çöküş süreci ve kurtuluş mücadelesi yıllarının en zor dönemleri de dâhil olmak üzere Kafkasya politikalarında dair net çizgiler ve hassasiyetler bulunmaktadır. Türkiye bu dönemde Kafkasya ve Dağlık Karabağ sorunu karşısında Türk dış politikasındaki statüko sebebiyle alması gereken kararlarda ve atması gereken adımlarda tereddütler yaşamış, daha çok Ortadoğu, Kıbrıs ve Avrupa Birliği(AB) ile ilgilenmiştir (Kanbolat, 2008, s. 44). Nahcivan saldırıları karşısında bile askerî adım atmak tartışma konusu olmaktan öteye gidememiş, Dağlık Karabağ sorununa Kıbrıs meselesinden dolayı taraf olmak istenmemiş, bu sebeple de Rusya ve Batı arasında denge politikası izlenmiştir. Türkiye, Dağlık Karabağ sorununda çözüm arayışlarında ve ateşkes için arabuluculuk yapmak istemişse de buna Ermenistan karşı çıkmıştır (Gökçe, 2014, s. 8).

Türkiye bölge politikalarında bu dönemde, İran ve Rusya'nın bölgede etkin olması sebebiyle siyasi, askerî ve politik olarak ilişkilerde de geri planda durmak zorunda kalmıştır. Türkiye, Azerbaycan hükümetine Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda yardım etmek istese de içinde bulunduğu koşullar sebebiyle gerekli desteği sağlayamamıştır. Dağlık Karabağ Savaşı sürecinde 1992 yılında Azerbaycan'ın

milliyetçi Türk Halk Cephesi lideri Ebulfeyz Elçi Bey, Türkiye-Azerbaycan-Rusya askerî ittifakında bir savunma yardımını Türkiye'den talep etmiştir. Dönemin Türkiye hükümeti askerî olarak yardım etmek istemiş fakat Rus Mareşal Marshall Shaposhnikov, Türkiye'ye Ermenistan'ın BDT Kolektif Savunmasının bir üyesi olduğunu hatırlatarak Ermenistan'a bir Türk saldırısının gerçekleşmesi durumunda bunu BDT'ye yapılmış bir saldırı sayacaklarını belirten bir nota vermiştir. Bu nota üzerine Türkiye, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Elçibey'in yardım taleplerine ve Ermenistan'ın Azerbaycan topraklarını işgal etmesine sessiz kalmak zorunda kalmıştır (Karpat, 2014, s. 202-205). Dinç (2021)'e göre; Türkiye'nin bu dönem içinde bulunduğu şu sorunlar sebebiyle Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a yardım edemediğini belirtmiştir: Çünkü Türkiye'nin 1991-1994 yılları arasında Güney Doğu'da PKK ile cebelleştiği bir dönemdir. Ayrıca Avrupa Birleşik Devletleri(ABD) silahlarını Azerbaycan'da kullandığında, ekonomik ve siyasi açıdan ABD'nin ambargosuna maruz kalamayacak kadar güçsüz bir durumdadır (Dinç, 2021, s. 45).

1.3.5.2. Sovyetler Birliği'nin Dağılmasından Sonraki Süreçlerde Türkiye'nin Dağlık Karabağ Sorunu'nda Tutumu ve Bölgesel Politikaları

Sovyetler Birliği'nin dağılmasından sonra Türkiye'nin bölge politikaları yeniden şekillenmiştir. Dönemin Cumhurbaşkanı Turgut Özal, Soğuk Savaş'ın bitimi ve SSCB'nin dağılmasından sonraki süreçte Türkiye'nin bölgesinde yeni bir dönemin başlayacağına işaret etmiştir. 400 yıllık bir siyasal tarihsel sürecin ardından ilk defa Türkiye'nin tarihinden aldığı güçlü bağlar ile bölgede lider olma imkânının doğduğuna ve bu yöndeki dış politika girişimleri ile bu fırsatın kaçırılmamasına dikkat çekmiştir (Aydın, 2010, s. 370). Turgut Özal, 1989-1995 yılları arasında dünyadaki önemli olaylardan olan Sovyetler Birliği'nin dağılması ve Varşova Paktı'ndan ayrılan ülkelerin bağımsızlığını kazanması sonrasında gelişen küresel düzendeki değişimi fark eden bir lider olup TDP'de bölgeye yönelik politikalarında yeni bir değişim ve dönem başlangıcının da hazırlıklarını yapmıştır. Bu hazırlıklar ilk olarak RF, Azerbaycan, Ermenistan ve yeni kurulan Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını tanımak olmuştur. Türkiye, Sovyetlerin dağılmasından ve Türk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarını kazanmasından sonraki yıllarda Türk Cumhuriyetlerine ve Azerbaycan'a heyetler göndererek daha çok kültür, eğitim alanlarında ilişkiler

başlatmıştır (Demir Y. , 2018, s. 476-480). Laçiner'in de belirttiği gibi Türkiye bölgede ortaya çıkan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan ile bölgesel kalkınma hedefleri bağlamında Kafkasya ve Orta Asya'ya bağlantı sağlayayan bu bölgede daha aktif politikalar kurmak için bölgesel işbirliklerini önemsemiştir. Ermenistan ile de 1994 yılına kadar olan ilişkilerde; Ermenistan'ın Kars Antlaşması'nı tanımaması, sınır güvenlik sorunları, Karabağ'ın işgali, Soykırım gündemi gibi bütün olumsuz tutumlarına rağmen Türkiye Ermenistan depreminde insani yardımlarda bulunmuş, Ermenistan'ın bağımsızlığını tanımış ve Ermenistan'la diplomatik ilişkiler kurmaya çalışmıştır. Bu bağlamda Türkiye bölgede yeni kurulan cumhuriyetlerin bağımsızlıklarını ilk kabul eden ülke olmakla yetinmemiş, hatta Kafkasya'ya, Orta Asya'ya ziyaretler düzenlenmiş ve elçiler göndererek bölgede kültürel, eğitim, ekonomik ve ticari işbirlikleri başlatmıştır (Laçiner, 2004, s. 225-226).

Bu bağlamda Türkiye'nin bölgesel politikası, 1994 yılında Haydar Aliyev döneminde yapılan ziyaretler ve liderlerin ikili görüşmelerinin sıklığı artmış ve sonrasında iki ülke arası ilişkiler hızlanmıştır. Bu ziyaretlerin sonucu olarak, Yüzyılın Antlaşması/Asrın Atlaşması ile belirlenen enerji transferinin güzergâhında Türkiye'nin de etkinliğinin artırılması gibi realist politikaların temeli atılmıştır. Her iki devlet, sadece ekonomik ve ulusal çıkar ilişkiler bağlamında değil aynı zamanda Türkiye güzergâhından Avrupa'nın enerji ihtiyacını karşılayacak bölgesel ve küresel anlamda stratejik ortaklıkları ve girişimleri başlatmışlardır (Karpat, 2014, s. 202-205).

Türkiye, 1992 yılından sonraki süreçlerde Dağlık Karabağ Sorunu politikasında daha çok uluslararası kuruluşlar nezdinde AGİT ve BM ile Azerbaycan arasında arabuluculuk ve çözüm süreçlerinde girişimlerde bulunarak Azerbaycan'a destek olmuştur (Gökçe, 2014, s. 8). Türkiye, 1993 yılında Ermenistan'ın Hocalı Katliamı ve Kelbecer işgali ile bölge politikasında değişikliğe gitmiş, Ermenistan'a tepki göstermek amacıyla sadece Türkiye-Ermenistan sınırını kapatarak uluslararası örgütlerin aracılığında Azerbaycan'a destek sağlayabilmiştir. Bundan sonraki süreçlerde de Türkiye, Dağlık Karabağ Sorunu ile ilgili anlaşmazlığın çözümü için Azerbaycan'a uluslararası örgütlerle ilişkilerinde arabuluculuk ederek AGİT ve BM nezdinde barışçıl çözümlere destek vermeye devam etmiştir (Gökçe, 2014, s. 8), (Özdem & Çelik, 2013, s. 21).

Dağlık Karabağ Sorunu sebebiyle kapalı olan Türkiye-Ermenistan sınırı, bölgesel kalkınma ve işbirliklerinin gelişimi amaçlı iki ülke arasındaki ekonomik, ticari, siyasi ve diplomasi ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Yani bu bağlamda Dağlık Karabağ sorunu, Türkiye'nin Ermenistan'la ilişkilerindeki olumsuzluğun temel sebebi olarak değerlendirilmelidir. Türkiye, Ermenistan'a ancak Dağlık Karabağ ve işgal edilen bölgeleri terk edip Azerbaycan'a bırakması durumunda sınırların açılabileceğini ve ekonomik yardımlarda bulunulacağını belirtmiştir (Garibov, 2017, s. 344). Türkiye'nin bölge politikasında Karabağ sorunu adeta Kafkasya bölgesindeki ülkelerle olan ilişkilerini de kilitlemiştir. Özellikle Türkiye'nin Rusya ile ilişkilerini olumsuz etkilemiş ve Türkiye'nin Orta Asya'ya olan erişimini de sınırlamıştır (Zengin, 2010, s. 395). Bu bağlamda aradaki tampon bölge olan Ermenistan'la sınırların kapalı olması Türkiye'nin bölgeye ve coğrafyaya uluşumunu zorlaştırmış, bu zorluklar siyasi ilişkilerdeki güven ortamının oluşmasını engellemiş ve Kafkasya, Orta Asya ülkeleri, Ermenistan ve Azerbaycan ile siyasi, ekonomik, ticari ilişkileri de olumsuz olarak etkilemiştir (Demir A. , 1998, s. 256). Laçiner (2004:305-326)'e göre Türkiye-Ermenistan sınırlarının açılması, Türkiye'nin bölge politikalarında siyasi, ekonomik ve bölgesel kalkınma açısından önemli kazanımlar elde edeceği zemini oluşturma potansiyeli taşıyan bir karar niteliğindedir (Laçiner, 2004, s. 305-326).

Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndan sonra Türkiye'nin bölge politikası, Kafkasya, Orta Asya ve Güney Kafkasya ülkeleri ile ilişkilerinde fırsatları değerlendirme konusunda yetersiz kalmış sadece ekonomik ve kültürel alanda belge diplomasi girişimleri seviyesinde olup durağan seyretmiştir. 2002 yılından sonra ise Türkiye bölgede daha aktif politikalar izlemeye başlamıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü(NATO) üyesi ve batı müttefikliği olmasına rağmen Putin dönemi Türkiye-Rusya ilişkileri bölgesel politikalarında rekabetçi ve uzlaşmacı bir strateji izlemiştir. 2008 yılında Gürcistan-Rusya savaşı Türkiye'nin bölgedeki izlediği politikalar içinde yeni bir dönem başlatmıştır. Türkiye'nin bölge politikalarında Gürcistan ve Azerbaycan ile kurdukları hayati öneme sahip olan enerji ve ulaşım projelerindeki stratejik hedefleri için bölgenin barışı, güvenliği ve istikrarı önem kazanmıştır. Bu bağlamda Kafkasya'nın güvenliği ve istikrarı için Türkiye "Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu" önerisinde bulunmuştur fakat bu öneri pratiğe dökülmemiştir. ABD Kafkasya politikasında bölgeye girebilmek için Gürcistan

ilişkileri ve bölgede enerji-ulaşım hatlarının güzergâhının Azerbaycan, Gürcistan, Türkiye güzergâhı olacak şekilde desteklemiştir. Kafkasya’da 2008 yılında başlayan, Rusya ile Gürcistan arasındaki Güney Osetya Savaşı ve bölgedeki çatışma ortamı, enerji-ulaşım projeleri için güvenlik riski oluşturmuştur. Bu bağlamda Türkiye üzerindeki enerji-ulaşım koridorunun güvenliği riskini azaltmak için bölgede alternatif enerji-ulaşım koridoru güzergâhı arayışı gündem olmuştur. Sonuç olarak ABD baskısıyla Ermenistan-Türkiye normalleşme süreci başlatılmış olsa da bu süreçte başarılı olunamamıştır. Ermenistan-Türkiye normalleşme süreci Türkiye bölge politikaları kapsamında Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinde tepkisel olarak gerilmeye yol açmış fakat bu durum uzun sürmemiştir (Zengin, 2010, s. 379/408).

2. BÖLÜM:

TÜRKİYE’NİN BÖLGE POLİTİKASINDA TOVUZ ÇATIŞMASI

Sovyetlerin dağılmasından sonra bölgedeki güç boşluğundan istifade etmek isteyen Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya arasında kilit konumda olan Güney Kafkasya bölgesi ile olan coğrafi yakınlığını, tarihsel kimlik ve aidiyet bağlarının verdiği imkanları fırsata dönüştürmek adına bağımsızlığını kazanan Cumhuriyetlerle iyi komşuluk, dostluk, karşılıklı ekonomik ve ticari ilişkiler kurmaya, kültürel ve eğitim alanlarında işbirliklerine ve bu cumhuriyetleri tanıyarak diplomasi ilişkileri yürütmeye

gayret etmiştir. Türkiye, Karadeniz Ekonomik İşbirliği (KEİ) ile bölgesel siyasi barışı ve ekonomik kalkınmayı hedeflemiştir. ABD ve AB de bölgedeki enerji ve ulaşım projelerinde Rusya ve İran'a olan bağımlılığı azaltmak için Türkiye'nin bu küresel projelerde merkez güzergâh ülke olmasını desteklemiştir. Türkiye ise "Enerji Terminali" ve "Ulaşımında lojistik Üssü" hedefleri adına enerji hatlarında ve ulaşım koridorlarında lider ülke olmayı hedeflemiştir. Bu bağlamda Türkiye Güney Kafkasya Enerji Koridoru(BTC, BTE ve TANAP) ve Yeni İpek Yolu, TRACECE ve Çin'in OBOR projelerine verdiği Orta Koridor(BTK demir yolu, Marmaray, limanlar ve diğer demir yolları) ulaştırma desteği ile Avrupa-Asya ülkeleri arasındaki enerji transferinde ve ulaşım koridorlarında lojistik üssü olma hedefi ile yaptığı yatırımlar ve stratejik işbirlikleri ile ekonomik ve ticari ilişkilerdeki kilit ülke konumuyla küresel ve bölgesel siyasi ağırlığını arttırmaya önem vermiştir (Yalçınkaya, 2011, s. 275-305). Rusya ve ABD arasında cereyan eden, Kafkasya ve Orta Asya bölgeleri çerçevesinde gelişen rekabet ortamında Türkiye denge politikası izlemeye gayret etmiştir. Ayrıca Türkiye, bölgedeki enerji politika hedeflerinde Kazakistan'ın petrolünün, Azerbaycan petrol ve doğalgazının, Türkmenistan doğalgazının Türkiye'den nakledilerek enerji güvenliğini sağlamayı, böylece bölge ülkelerinin enerjisinin Avrupa'ya taşınmasında transfer ülke olmayı hedeflemiştir. Türkiye bu enerji politikaları ile Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltmak, alternatif enerji kaynakları ile de enerji güvenliğini sağlamak, Avrupa'nın enerji arzında transfer ülke konumunu kazanarak jeopolitik ve jeostratejik önemini artırmak istemiştir (Çaman & Çelik, 2011, s. 324).

Türkiye bu stratejik hedefler doğrultusunda 2010'lu yıllardan sonra ise bölgede proaktif ve ritmik politika izlemiştir. Bu bağlamda Türkiye, neoliberal Osmanlıcılık, Müslümancı-Türk Kimliği gibi yaklaşımlarla Türkî Cumhuriyetlerle kültürel ve kimlik bağları üzerinden bütünleşmeye ve bölgesel liderlik rolünü üstlenmeye çalışmıştır. Türkiye uluslararası düzende Asya bölgesine kayan güç dengesinin farkındalığıyla bölge politikasında 2019 yılında başlatılan "Yeniden Asya" açılımı başlatmıştır. Türkiye'nin bölge ülkelerinden Azerbaycan ve diğer Türkî Cumhuriyetlerle işbirliğine verdiği önemi daha da artmıştır (Şahin & Argalı, 2022, s. 30-33).

Bu bağlamda Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya-Yeniden Asya politikasında kilit konumundaki Güney Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan ile tarihi, kültürel, Türk ve Müslüman kimliği bağların, enerji ve ulaştırma alanlarındaki siyasi ve ekonomi

alanındaki stratejik işbirlikçi ilişkilerle bütünleşmesiyle askeri ve jeopolitik açıdan stratejik bölge olarak önem kazanmıştır. Bu sebeple Azerbaycan'ı ilgilendiren askeri sorunlar Türkiye'nin stratejik bölge politikası ile yakından ilgilidir (Özalp, 2015, s. 108). Bu bağlamda 12-16 Temmuz 2020 tarihlerinde Tovuz kenti merkezli gerçekleşen çatışmalar Türkiye'nin enerji, ulaşım, siyasi, jeopolitik, ekonomi, ticari, bölgesel güvenlik ve istikrar bağlamında bölge politikasında stratejik hedefleri açısından önemli yer tutmaktadır. Bu sebeple bu bölümde Tovuz bölgesi, Tovuz'un Türkiye bölge politikalarındaki stratejik önemi, Tovuz Çatışması'nın nedenleri ve arka planda Rusya ve diğer aktörlerin bu çatışmaya etkisi bağlamında Türkiye'nin diğer bölgesel politikalarındaki gelişmelerin Güney Kafkasya bölge politikalarında önemli stratejik bölgede yaşanan Tovuz Çatışması'na etkisi incelenmiştir.

2.1.TOVUZ BÖLGESİ

Tovuz adının, eski Türk yazılı kaynaklarında bulunan “Oğuz” ve “Toğuz” Türkçesi konuşan ve burada yaşayan bu boylarından geldiği yönünde savlar bulunmaktadır. Toponomi (yer adları bilimi), Tovuz'un “Tau Ok uz” veya “Ta ust” isimlerinden türediğini ve “dağ tayfaları”, “dağ üstüne yerleşen” anlamına geldiğini belirtmektedir. Bir diğer savda kente verilen Tovuz isminin bu dağ tayfalarında yaşayan “Tovuzgalalardan” yani Tavus kuşları ile ilgili olduğu yönündedir. Tovuz, siyasi ve idari tarihinde Oğuz/Türk yurdu olması sebebiyle tarihsel açıdan önemli bir yere sahiptir. Ayrıca Azerbaycan sınırlarında ve BTC petrol boru hattı, BTE doğal gaz boru hatları ile Yeni İpek Yolu BTK'nın geçiş güzzerhahında yer alan Tovuz kenti coğrafi ve jeopolitik açıdan stratejik bölge olarak öne çıkmıştır (Murad, 2021, s. 18-20). Bu bağlamda Tovuz'un stratejik öneminin artması bölgenin çatışma alanına dönüşmesinde etkili olmuştur. Bu bağlamda öncelik olarak bölgenin siyasi, idari, tarihî, coğrafi ve jeopolitik açıdan incelenmesi yerinde olacaktır.

2.1.1. Tovuz'un Siyasi ve İdari Tarihi

Tovuz, tarihsel süreç içerisinde Safevi hükümdarı I. Şah İsmail (1501-1524) döneminde Şemshaddillerin mülkü olup, idari anlamda Karabağ Hanlığı'na (merkez

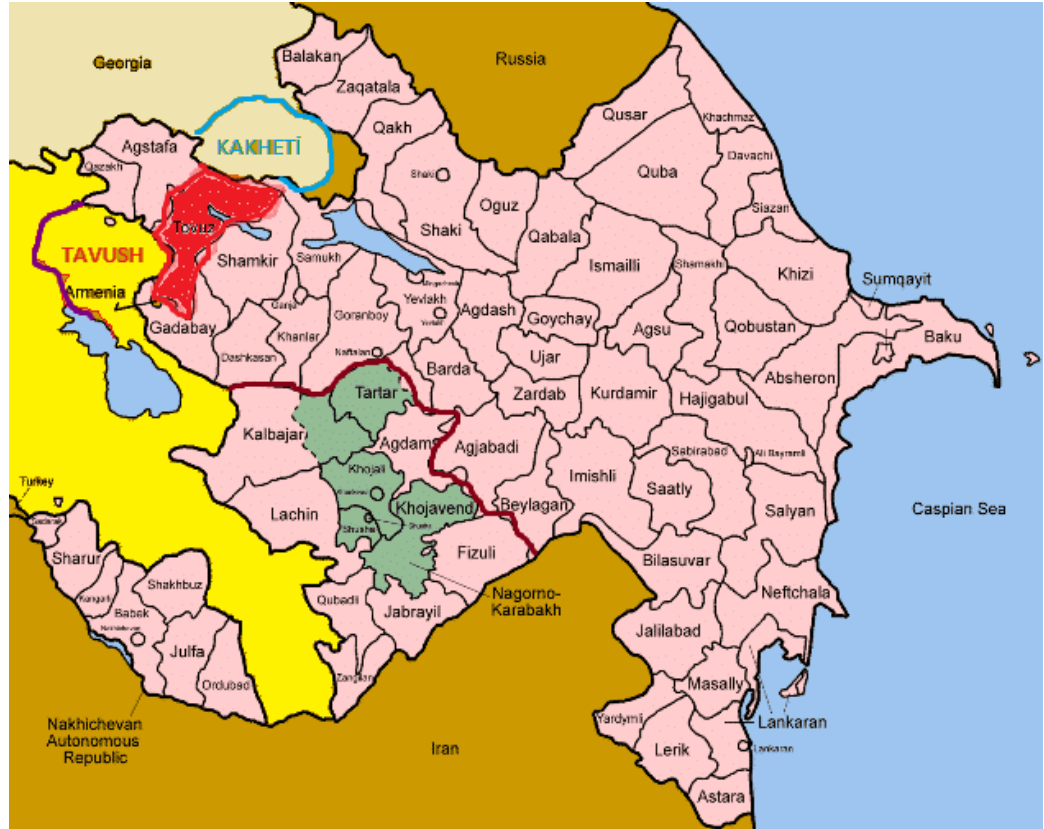
Gence'dir) bağlı kalmıştır. 18. yüzyıl başlangıcında Gazah-Şemshaddil'in hâkimiyetinde bulunduğu sırada Doğu Gürcistan ile birlikte Rusya'ya katılmıştır. Bu dönemde Şemshaddil toprakları olarak anılan bölge 1828-1840 yılları arasında Rus komutanları tarafından yönetilmekte iken 1844 yılında Gürcü eyaletine bağlı olarak bulunan Gence ilçesinin bir parçası olarak Rusya'ya tamamen bağlanmıştır (Tovuz Rayon İcra Hakimiyyəti, 2021). Tovuz Rayonu, ilk kez Azerbaycan SSC döneminde 8 Ağustos 1930 tarihinde teşkil edilmiş ve şehir tipli kasaba olmuştur. 1963 yılında ise Gazah Rayonu ile birleştirilmiş, daha sonra 1964 yılında bağımsız olarak Tovuz Rayonu statüsünü almıştır (Gurbanova, 2007, s. 190). Tovuz, SSCB döneminde Azerbaycan ve Ermenistan arasında sınır olarak belirlenmiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020b). Günümüzde Tovuz idari olarak Azerbaycan'ın ilinden (rayonundan) biri olup; kuzey batısındaki Gence-Kazak Ekonomi Bölgesi'ne (stringfixer.com, 2021), dâhil bölge olarak "Tovuz Rayonu" ismi ile bilinmektedir. Tovuz Rayonu'nun; 2 şehri (Tovuz ve Govlar), 102 köyü, 43 ilçesi ve 41 belediyesi bulunmaktadır (Tovuz Rayon İcra Hakimiyyəti, 2021).

2.1.2. Coğrafi Konum Ve Özellikler

Tovuz, Küçük Kafkasya dağları ve güneydeki dağlık alanlarla kaplıdır. Tovuz, altın, metal gibi yeraltı madenleri ile Azerbaycan'a zenginlik katmaktadır. BTK demir yolu olarak bilinen tren hattı Tovuz'un merkezinden geçmekte ve burada Tovuz İstasyonu bulunmaktadır (stringfixer.com, 2021). Tovuz Rayonu'nun içinden Tovuz, Zayam Asri ve Akhinja nehirleri geçmektedir (Murad, 2021, s. 19).

Günümüzde Azerbaycan sınırlarında bulunan Tovuz şehri 1942 metre karelik yüz ölçümüne sahip olup 01.01.2020 tarihli verilere göre 177.200 kişilik nüfusu bulunmaktadır (stat.gov.az, 2021). Tovuz, Azerbaycan'ın en çok tarım yapılan şehirlerinden biridir (Tovuz Rayon İcra Hakimiyyəti, 2021). Azerbaycan'ın kuzey tarafında yer alan Tovuz'un kuzeyinde komşu ülke Ermenistan'ın Tavush ili ve batısında Gürcistan'ın Kakheti bölgesi ile sınırı bulunmaktadır. Azerbaycan içine doğru güney ve güney batı taraflarında ise Gedebey, doğuda Şemkir, kuzey doğuda Samuh ve Ağstafa ilçeleri ile sınır komşusudur (stringfixer.com, 2021).

Harita-2: Azerbaycan Siyasi Bölge Haritasında Tovuz Kenti Ve Karabağ

Kaynak: (Azerbaycan Bilgi Portalı, 11 ARALIK 2019).
https://www.azerbaycan.net/wpcontent/uploads/2019/12/azerbaycan_haritasi.png.

Ayrıca Tovuz Rayonu; Bakü'den yaklaşık olarak 437 km uzakta olup, Tovuz nehrinin kenarında, Gence-Gazah düzlüğünde yer almaktadır (Gurbanova, 2007, s. 190). Tovuz'un Ermenistan ile sınır uzunluğu yaklaşık 24 kilometredir. Azerbaycan'ın Başkenti Bakü'ye göre konum olarak batısında yer alan Tovuz (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020b), Ermenistan ve Azerbaycan arasında bulunan Dağlık Karabağ'ın ve Karabağ dış bölgesinin kuzey tarafındadır. Dağlık Karabağ, Tovuz'dan yaklaşık 200-250 kilometre arası bir uzaklıktadır (İşyar, 2020, s. 289). Tovuz'un coğrafi konumunun stratejik açıdan önemi Ermenistan'a 69 km, Gürcistan'a ise 23 km uzaklığında bulunmasıdır. Ayrıca en önemli stratejik, jeopolitik özellikleri Tovuz Rayonu'ndan geçen ulaşım, petrol ve doğalgaz hatları ile birlikte İpek Yolu üzerindeki BTK demiryolu ve Gürcistan güzergâhında Türkiye-Azerbaycan arasındaki tek karayolu bağlantısına sahip olmasıdır (Tovuz Ana Vatan, 2015).

2.2.TOVUZ’UN ÇATIŞMA BÖLGESİ OLARAK SEÇİLME NEDENLERİ

Tovuz’un çatışma bölgesi olarak seçilmesinin sebeplerine değinebilmek için öncelikle strateji kavramına devletler açısından bakmak gerekmektedir. Strateji, “Bir durumunun ekonomik, askerî, psikolojik, güvenlik, coğrafya, uluslararası sistem, küresel ekonomik sistem ve zaman açısından elde edilmek istenen hedefler için yapılan planlama” (Yüce , 2006, s. 35) olarak tanımlanmıştır. Bu bağlamda Ermenistan’ın neden diğer bölgeler/şehirler ya da yıllardır kan davasına dönüşmüş olan Karabağ-Dağlık Karabağ bölgesi değil de Azerbaycan Tovuz Şehri’ne yönelik çatışma başlatmasındaki “stratejik nedenlerin” iyi analiz edilmesi gerekmektedir. Tovuz kentinin askerî, siyasi sahada stratejik; enerji-ulaşım sahasında ise jeopolitik ve ekonomik açıdan önemli bir bölge olması Tovuz’un stratejik çatışma bölgesi haline getirilmesinde etkili olmuştur (Sarıkaya, 2020b, s. 1). Bu sebeple bahsedilen başlıkların detaylıca incelenmesi gerekmektedir.

2.2.1. Askerî, Siyasi ve Stratejik Neden:

Tovuz; Azerbaycan, Ermenistan, Gürcistan arasındaki sınırların kesişme noktasında yer almaktadır. Tovuz’un coğrafi olarak dağlık ve engebeli yapısı, Ermenistan ile Azerbaycan arasındaki sınıra uç noktada bulunması, Ermenistan askerlerinin saldırısını kolaylaştıran bir sonuca yol açmaktadır. Azerbaycan’ın en kuzeyinde yer alması ve Başkent Bakü’ye olan uzaklığı sebebiyle de Azerbaycan’ın savunma açısından zayıf kaldığı bir bölgedir. Bu durum, bölgenin Ermenistan tarafından çatışma bölgesi olarak belirlenmesinde etkili olmuştur. Ermenistan, Tovuz bölgesine saldırısı sonucunda elde edeceği askerî başarı sayesinde Azerbaycan ile arasında yıllardır devam eden Dağlık Karabağ ihtilafına ek bir savaş cephesi açarak yeni bir ihtilaf boyutu oluşturmayı, aynı zamanda Azerbaycan’a karşı stratejik olarak askerî ve siyasi güç kazanabilmeyi amaçlamıştır (Kaygusuz, 2020).

Tovuz’un jeopolitik ve stratejik olarak önemi; Azerbaycan’dan, Türkiye’ye giden BTC ham petrol boru hattı ile BTE doğalgaz boru hatlarının buradan geçmektedir. Yine Avrupa’ya Bakü’nün doğalgazını taşıyan, Güney Gaz Koridoru’nun

bir parçası olan, Türkiye üzerinden geçen kısmı TANAP doğalgaz boru hatları ve Gürcistan kıyılarınca uzanan Bakü-Supsa petrol boru hatları da bu bölgeden geçmektedir. Ek olarak kritik lojistik-ulaşım hatları olan Bakü-Tiflis-Ahılkelek-Kars (BTK) Demiryolu Hattı ile Türkiye-Gürcistan-Azerbaycan karayolu hattı Tovuz topraklarından geçmektedir (Pirinççi & Güler, 2021, s. 215), (Sarıkaya, 2020b, s. 6). Bu ulaşım ve enerji boru hatları ticari, ekonomik, siyasi ve jeopolitik anlamda Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerinde olduğu kadar Türkiye'nin ulusal çıkarları, küresel ve bölgesel strateji ve realist politikaları için hayati öneme sahiptir (Dadparvar & Azizi, 2020, s. 479-481).

Pirinççi ve Güler'in de belirttiği gibi, Tovuz Çatışması sebebiyle birçok açıdan önemli olan enerji ve lojistik projelerin boru ve ulaşım hatlarının zarar görmesi ve kesintiye uğraması riski söz konusudur. Böyle bir durumda Azerbaycan'ın Türkiye ve Avrupa'ya açılan yeni bir boru ve ulaşım hattı güzergâhı oluşturması gerektirecektir ki bu da hem malî açıdan zor olacaktır hem de yeniden inşa süreci zaman alacaktır. Benzer şekilde, aynı durum, Türkiye'nin realist bölge politikalarının, enerji transferinde köprü ülke olmanın önemini kaybetmesi neticesinde ekonomik, siyasi ve jeopolitik açıdan olumsuz olarak etkilenmesi söz konusudur. Tovuz'dan geçen bu hatların zarar görmesi durumunda Gürcistan'ın kuzeyinden yeni maliyetli bir rota oluşturması gerekecektir. Azerbaycan bu durumda Rusya, İran ve Ermenistan'a mahkûm olması gerekecektir (Pirinççi & Güler, 2021, s. 216).

Doç. Dr. Savaş Biçer (2020),

“Seçilen TOVUZ bölgesi, Gürcistan-Azerbaycan-Ermenistan sınır üçgenine çok yakın ve Gürcistan-Azerbaycan ana yolu üzerinde kritik bir arazi kesimi. Bu bölgede genişleyebilecek bir çatışma, Gürcistan'ı da içine alabilir. Kolektif Güvenlik Antlaşmasının işletilmesi halinde ise, örgüte Ermenistan'la birlikte üye olan Rusya dâhil, Beyaz Rusya, Kazakistan, Kırgız Cumhuriyeti ve Tacikistan'ın da çatışmalara taraf olması ile sonuçlanabilir.”

ifadeleriyle Tovuz bölgesinde yaşanan çatışmanın bölgesel bir savaşa dönüşme riski çok yüksek olduğunu belirtmiştir. Bu bağlamda çatışmaya Gürcistan'ın müdahil olması veya çatışmanın Ermenistan sınırlarına kayması durumunda KGAÖ'ye üye ülkelerinde taraf olarak dahil olması çatışmayı büyük bir bölgesel savaşa dönüştürebileceğine dikkat çekmiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020b).

Kolektif Güvenlik Örgütü Antlaşması'nın (KGAÖ) 7. maddesine¹⁷ göre Ermenistan, Karabağ bölgesi dışındaki Tovuz'a gerçekleştirdiği saldırıya Azerbaycan'ın karşılık vermesi durumunda Rusya'nın desteğini alabileceğini düşünmüştür. Ermenistan, Azerbaycan'ı kışkırtarak Azerbaycan'ın ateş hattını Ermenistan sınırlarının iç bölgesine çekmek yönünde bir strateji izlemiştir. Paşinyan'ın niyeti, Rusya'nın KGAÖ maddesi gereğince Ermenistan'ı desteklememesi durumunda kendisinin Batı'ya yaklaşmasını kamuoyu nezdinde meşru kılmaktır (İşyar, 2020, s. 289). Fakat Paşinyan, savaşın yaşandığı sahanın Tovuz, işgal toprağı Dağlık Karabağ ve çevresinin Azerbaycan toprakları olması sebebiyle KGAÖ'den destek almasının mümkün olamayacağını gözden kaçırmıştır. Paşinyan'ın strateji hesaplarında bir diğer düşünemediği konu da bölgenin ABD ve AB'nin enerji arzı ve güvenliği için önem arz etmektedir. Ayrıca son dönemlerde Azerbaycan-Rusya ilişkileri, Rusya-Türkiye ilişkileri ve Azerbaycan-Türkiye ilişkileri olumlu yönde gelişme kaydetmiştir. Bu sebeple giriştiği Tovuz bölgesi saldırılarda Rusya'dan ve Batı ülkelerinden tam, görünür, açıktan bir destek alamamıştır. Fakat burada Ermenistan'ın Tovuz'a saldırısına yönelik farklı bir senaryo da ABD'nin desteğini alabilmek ve batıya şirin görünebilmek için Rusya-Türkiye ilişkilerine de zarar vermek düşüncesinde somutlaşmaktadır (Perinçek, 2020).

2.2.2. Enerji Tedariki, Transferi, Güvenliği ve Rekabeti

21.yüzyılda hızla ilerleyen sanayi ve teknoloji ile artan enerji tüketimi sonucunda devletlerin ekonomik kaygılarına bağlı olarak enerji güvenliği sorunu da artmıştır. Bu sebeple devletlerin buna bağlı olarak "enerji güvenliği" dış politika ve bölge politikalarında belirleyici ve yön tayin edici olmuştur. Bu bağlamda enerji güvenliği; enerjide talep, arz ve ulaşım yolları güvenliği sorunlarında devletlerin politikalarında öne çıkmıştır. Özellikle enerjide talep, arz ve ulaşım/transfer güzergahları bağlamındaki enerji güvenliği ve rekabeti ile ilgili ülkelerin siyasi istikrarı, çatışmalar, savaşları ve terör olayları enerji güvenliği ve istikrarı açısından

¹⁷ Bknz. "tarafkların birine yapılacak bir saldırının, ittifakın diğer üyelerine de yapıldığının addedilmesi" şartına göre Ermenistan Karabağ dışında bir bölgeye seçmesindeki stratejisi bu maddeye dayanmakta olduğı düşünölmektedir (İşyar, 2020, s. 289).

ülkelerin bölge politikalarında veya bölgesel ve küresel enerji kriz sorunu olarak ortaya çıkabilmektedir (Kalkan, 2022, s. 144).

Bu bağlamda değerlendirilen Ermenistan'ın, 12 Temmuz 2020 tarihinde ateş açarak başlattığı çatışmayla; Tovuz bölgesinden geçen BTC Ham Petrol Boru Hattı, BTE Doğalgaz Boru Hattı, “enerji ipek yolu” olarak adlandırılan Hazar’ın enerjisini Avrupaya taşıyan doğalgaz boru hatları TAP, Türkiye güzergahında TANAP doğrultusundaki Güney Kafkasya’dan Tovuz ve Gence istikametinden geçen Güney Gaz Koridoru hatlarını hedef aldığı belirtilmektedir. Çünkü bu hatlar Gürcistan-Azerbaycan-Türkiye arasındaki bölgesel enerji işbirliği projeleri olmakla birlikte, Türkiye’nin ve Avrupa ülkelerinin enerji ihtiyacını gideren hatlardır. Burada BTC ile Azerbaycan, Türkiye üzerinden Akdeniz’e ve oradan batı ülkeleri petrol enerji pazarına ulaşabilmektedir (Furuncu, 2020), (Elmacioğlu, 2020), (İşyar, 2020, s. 289). Ayrıca Tovuz bölgesi, Bakü–Tiflis–Supsa Western Export (1998), BTC (2005) petrol boru hatları, BTE (2006) gaz boru hattı, 3500 km uzunluğundaki bu koridor, Şah Deniz-II projesi, Güney Kafkasya Boru Hattı (SCPX), TANAP(2018) ve TAP(2020) ile Mingçeçevir Hidroelektirik Santrali (ülkenin %17-18 enerjisini üreten) ile Azerbaycan’ın enerji trafiğinin en yoğun olduğu kritik noktadadır (Jaforava, 2020).

Orta Asya ve Kafkasya bölgesinin enerji kaynaklarından istifade etmek isteyen AB ve ABD’nin bölgeye ekonomik, ticari, askerî ve siyasi ilişkiler bağlamında önem vermektedir. Bölgenin önemli aktörlerinden Rusya ve İran ise kendi ve enerji bölgelerinde ABD ve AB’nin hâkimiyetini istememektedir. ABD, AB ile Rusya arasındaki siyasi ve askerî rekabet nedeniyle enerji arz güvenliği de sürekli risk teşkil ettiği için batı enerjiye ulaşımında Rusya’ya bağımlı olmaktan kurtulmak istemektedir. Buradan hareketle AB ve ABD için; enerji rezervleri ile zengin Hazar’ın kıyı ülkelerinden Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan petrol ve doğalgazının Avrupa’ya taşınmasında Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye güzergahı önem kazanmaktadır (Özkan, 2010, s. 30-34). Türkiye’nin de bölge politikalarında enerji arz ve ulaşım koridoru olma hedefleri bağlamında stratejik ve Türk Keneşi üye ülkeler olarak desteklediği Kazakistan ve Türkmenistan’ın enerjisinin Avrupa piyasasına TANAP-TAP ve BTC üzerinden aktarımı söz konusudur. Bu bağlamda Tovuz bölgesinden geçen enerji boru hatlarının güvenlik riski; güzergâh üzerinde bulunduğu için lojistik hizmeti sağlayan ve enerjinin tedarik edildiği ülkeler olan Türkiye,

Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan arasındaki bölgesel enerji işbirliğine olumsuz yansiyacaktır. Dolayısıyla, Avrupa'nın ve Türkiye'nin Rusya'ya bağımlılığını azaltan bu enerji hatlarının güvenliği hem bölgesel hem de küresel açıdan önemlidir (Kasım, 2021, s. 954-956).

Türkiye'nin 2013-2017 yılları arasındaki ekonomisi mercek altına alındığında, cari açığın çoğunluğunun enerjide dışa olan bağımlılıktan ve enerji ithalinden kaynaklı olduğu tespit edilmiştir. Rusya başta olmak üzere enerji alanındaki bu dışa bağımlılığını azaltmak isteyen Türkiye 2017 yılından sonra enerji politikalarında yeni yön tayin ederek Karadeniz ve Doğu Akdeniz'de sondaj gemileri ile enerji arayışına girmiştir. Bu bağlamda Türkiye Doğu Akdeniz'deki enerji arayışı rekabetinde Fransa, Yunanistan ve Kıbrıs Rum kesimi ve AB ülkeleri ile gerilim yaşamıştır. Ayrıca Suriye, Irak'taki PKK gibi terör örgütlerinin faaliyetleri, Türkiye için hem bölgesel hem de enerji güvenliği ve transfer ülke olma konumu açısından risk teşkil etmiştir. Bu sebeple Türkiye, bölgesel, ulusal ve enerji güvenliği bağlamında Suriye ve Irak'ta savunma politikaları çerçevesinde sert güç ve askeri hareketi kullanmaktadır. Türkiye bölgesinde yürüttüğü enerji politikalarındaki enerji arzında çeşitlilik ve bağımlılıktan kurtulma, enerji transfer merkezi ve güzergâh ülke olma girişimleri enerjide en çok bağımlılığı olan ülkelere Rusya'yı rahatsız etmektedir. Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya ülkeleri ile yürüttüğü enerji alanındaki bölgesel işbirlikçi politikaları değerlendirildiğinde 2018 yılında faaliyete geçen TANAP ve diğer enerji işbirlikleri Rusya'ya olan enerji bağımlılığını azaltacağı yönünde değerlendirilmiştir. Ayrıca Rusya ile Türkiye'nin yaptığı enerji antlaşmalarının da 2022 yılında sonlanacak olması Rusya'yı enerji ticaretinde tedirgin ettiği düşünülmektedir (Kalkan, 2022, s. 147-148).

Türkiye, 2010'lu yılların sonlarında ulusal çıkarları, sınır güvenliği ve enerji tedariki gibi başlıklarda yürüttüğü dış politikası sebebiyle Doğu Akdeniz, Karadeniz, Libya ve Suriye'de Rusya ve Fransa'yla karşı gelmiştir (Patan & Tüfekçi, 2021, s. 13-37). Dr. Levent Ersin Orallı ise "Türkiye Doğu Akdeniz'de Karadeniz'de kiminle mücadele ediyorsa Azerbaycan'da Ermenistan sorununda da aynı unsurlarla mücadele ediyor." ifadeleriyle Türkiye'nin bölgesel gelişmelerde yürüttüğü enerji ve güvenlik politika alanlarındaki rekabet ve çatışma ortamının Kafkasya'ya taşındığına vurgu yapmıştır (Orallı, 2020). Ayrıca Ermenistan'ın küresel ve bölgesel projelerden izole edilmiş olması dolayısıyla enerjide kritik ve stratejik bölge olan Tovuz'u hedef aldığı

belirtilmektedir (Jaforava, 2020). Bu bağlamdaki değerlendirmeler Ermenistan'ın enerji hatlarının geçtiği stratejik bölge Tovuz saldırısının nedenlerinin arka planında bölgesel ve küresel enerji rekabeti olduğu yönünde işaret etmektedir.

2.2.3. Ulaşım Koridoru

Tovuz Rayonu, Tovuz ve Gence'den geçen BTK demiryolu ve karayolu ile stratejik açıdan önemli kilit bir bölgedir. Bu koridor Türkiye'den Türkgözü kapısından Gürcistan güzergâhı olup Azerbaycan ve Türkiye arasında ulaşım ve bağlantı sağlayan İran, Nahcivan ve Rusya sınırları dışındaki tek kapı noktasıdır. Bu ulaşım koridoru Gence ve Tovuz üzerinden geçen karayolu ve demiryolu ile Gürcistan güzergâhından Karadeniz ve Hazar'ı birbirine bağlamaktadır (TRT Haber, 2020). Azerbaycan ve Türkiye arasındaki tek karayolu bağlantısı da yine bu bölgeden ve güzergâhtan geçmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde Azerbaycan'ın Türkiye ve batı ile bağlantısı sağlanırken aynı zamanda Türkiye'nin de Hazar ve Orta Asya-Asya ile kara bağlantısı sağlanmaktadır. Bölge ulaşım açısından bu denli stratejik bir bölgedir (Sarıkaya, 2020b, s. 6).

Tovuz ve Gence üzerinden geçen BTK demiryolunun çatışmalar neticesinde zarar görmesi durumunda Azerbaycan-Türkiye arasında yeni bir ulaşım hattı inşa edilmesi gerekecektir. Ya Gürcistan'a kuzeyden yeni bir hat ya da Ermenistan, Rusya ve İran üzerinden bir bağlantı kurulmasını zorunlu kılacaktır. Bu hattın kesilmesi ile Gürcistan, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ulaşım kesilirken Azerbaycan'ın Türkiye üzerinden Avrupa'ya açılan kapısı da kilitlenmiş olacaktır. Türkiye'nin ise Gürcistan ve Azerbaycan'dan Hazar'a, Orta Asya ve Ortadoğuya açılan kara ve demiryolu bağlantısı kapanmış olacaktır (Güler M. Ç., 2020a, s. 2).

Azerbaycan'ın, Tovuz ve Gence şehirleri üzerinde bulunan hava alanı ve güzergâhları üzerinden ABD uçaklarını Afganistan'a uçurmaktadır. Çünkü ABD ve İran arasında bulunan sorunlu ilişkiler sebebiyle İran'ı kullanmamaktadır. ABD'nin Orta Doğu'ya ve Asya'ya açılan kapısı ve ulaşım rotası buradan geçmektedir (TRT Haber, 2020). Bu bağlamda Tovuz Çatışması küresel olarak ABD'nin Orta Doğu'ya ulaşımı açısından da stratejik olarak önem taşımaktadır.

Harita-3: Tovuz Bölgesinden Geçen Stratejik Enerji/Ulaşım Güzergâhları

Kaynak: (TRT Haber, 2020).

2.3. TÜRKİYE BÖLGE POLİTİKASINDA TOVUZ BÖLGESİ VE TOVUZ ÇATIŞMASININ ÖNEMİ

Güney Kafkasya bölgesinde, Azerbaycan sınırlarında cereyan eden Tovuz Çatışması; Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü, ulusal güvenliği, küresel ve bölgesel anlamda enerji tedarikçi ülke olma potansiyeli, ulaşım koridorları güvenliği bağlamında ekonomik, ticari ve jeopolitik çıkarları, bölgenin kalkınma lokomotifi olma özelliği açısından bölgenin istikrarını ve güvenliğini yakından ilgilendiren önemli bir çatışmadır (Çalışkan, 2020a, s. 2). Türkiye'nin bölge politikalarında ise; Azerbaycan-Gürcistan-Türkiye arasındaki stratejik, işbirlikçi enerji-ulaşım projeleri ve diğer Orta Asya-Asya-Orta Doğu ve Kafkasya'daki Türk Cumhuriyetleri ile ilişkilerde kilit noktada yer alan Tovuz bölgesi ve dolayısıyla da bu bölgede yaşanan çatışma hayati öneme sahiptir.

Azerbaycan'ın Tovuz milletvekili Ganire Paşayeva, Tovuz'un Türkiye ve Azerbaycan açısından önemine dair yaptığı açıklamalarda bölgenin Türkiye ve Azerbaycan için stratejik önemini vurgulamıştır.

“Azerbaycan ve Türkiye’yi karada birleştiren tek yol bu bölgeden geçiyor, Azerbaycan’ı batı ile karada birleştiren tek yol bu bölgeden geçiyor, Azerbaycan ve Türkiye’yi birleştiren petrol, doğalgaz, demiryolu, tren yolu projeleri hepsi bu bölgeden geçiyor ve o strateji noktaları özellikle hedef alınır. Çünkü o strateji noktaları Ermenistan’ın eline geçerse bütün o enerji projeleri, bizim batı ile Türkiye ile karada yollarımız onların silahlı kuvvetleri tarafından büyük bir tehdit ile karşı karşıya kalacaktır. O yüzden biz 90’lı yıllarda da çok sayıda şehit verdik ama o yükseklikleri o stratejik noktaları alamadılar. Bu gün de askerlerimiz, haricilerimiz ölüm kalım mücadelesi verirler.” (Paşayeva, 2020).

Gürkan Kumbaroğlu da yine Tovuz Çatışması’nın Türkiye için önemini;

“Bu boru hatlarında doğalgaz olsun, petrol olsun, dünya piyasalarına Türkiye üzerinden açılıyor. Kendi kullandığının dışında ekonomik çıkarları da var. Saldırıları, doğrudan Türkiye’ye yapılmış gibi görmek gerekiyor, boru hatları Türkiye’ye geliyor. Bu projelere bir şey olursa, ticaret merkezi olma vizyonu baltalanıyor.” (Elmacıoğlu, 2020).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, meselenin sadece toprak kazanma meselesi olmadığı, enerji ve ulaşım projelerinde stratejik bölgenin hedef alınması ile Türkiye-Azerbaycan ilişkileri ile iki ülkenin bölgedeki çıkarlarının da tehdit edildiği açıktır. Özellikle Türkiye’nin bölge ile ilgili politikasında “enerji merkezi”, “lojistik ve ulaşım üssü” gibi vizyonlarla lider ve kilit ülke sıfatlarına haiz bölgesel ve küresel güç olma yolundaki hedefleri de tehdit altındadır. Tovuz güzergâhından geçen enerji ve ulaşım hatlarının zarar görmesi demek Türkiye’nin bölgesel ve küresel hedeflerinin olumsuz etkilenmesi demektir. Ayrıca Türkiye için bölgenin Türk Cumhuriyetleri ve Orta Asya’ya ve Orta Doğu’ya açılan tek kapı olma özelliği düşünüldüğünde küresel, bölgesel bir jeopolitik ve siyasi güç kaybına da neden olacaktır. Son olarak Türk Konseyi’nin kurucu üyeleri arasında olan Türkiye ve Azerbaycan’ın Türk Konseyi’nin diğer ülkeleriyle ilişkisinin kesilmesi durumunda bölgesel ilişkilerde ve işbirliklerinde güç kaybı riski de oluşacaktır (TRT Haber, 2020).

Azerbaycan ve Türkiye, tarihsel bağlarından aldıkları güç ve soydaşlığın yanında “bir millet iki devlet” anlayışıyla birlikte stratejik ilişkilerinin ve işbirliğinin karşılıklı kazan-kazan ilkesine bağlı olarak geliştiği iki ülkedir. Bu açıdan bakıldığında da Tovuz Çatışması’nın iki ülkeyi her anlamda birlikte hareket etmeye iteklediği görülebilecektir (Çalışkan, 2020a, s. 2). Dolayısıyla Tovuz bölgesinden geçen ve her

iki ülkeyi de yakından ilgilendiren ulaşım, gaz ve petrol hatlarıyla bu hatlara yönelik işbirliklerin ve projelerin maddeler halinde açıklanması yerinde olacaktır.

2.3.1.Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu (BTK)

Bölgede 1883 yılında Sovyetler döneminde inşa edilen Bakü-Tiflis demiryolu hattı atıl olarak bulunmaktadır. Sovyetlerin dağılmasından sonra Türkiye'nin bölge politikasında fırsatları değerlendirebilmek için bölgeye yönelik girişimleri bu hattın aktif edilmesi icab etmiştir. Fakat bölgeye ulaşımında bu hattın eski olmasından kaynaklı alt yapı, teknik yetersizlikler ve bölgedeki çatışma ortamı güvenlik bağlamında Türkiye'nin Azerbajan ve Türk coğrafyasına ulaşımında sorun teşkil etmiştir (Özpay, 2018, s. 108). Ermenistan üzerinden Türkiye ile Gümrü-Kars-Tiflis tren hattı mevcuttu fakat Ermenilerin Karabağ ve Nahcivan saldırıları sonucunda hattın tahrip edilmiş olması sebebiyle Azerbaycan ve Türkiye söz konusu ulaşım hattını kullanamamaktadır. Bu sebeple Sovyetler döneminde Azerbaycan ile Türkiye bağlantı kuramamış ancak Sovyetler dağıldıktan sonra Türkiye, Azerbaycan ve Türk Cumhuriyetleri ile bağlantı kurma çabasına girmiştir (İsmayıl, 2018, s. 42-48).

Bağımsızlığını kazanan bu devletlerin ekonomik, ticari gelişimi için AB, ABD, Rusya ve Çin gibi ülkelerin pazarlarına ulaşma ihtiyacı doğmuştur. Aynı bağlamda ABD ve AB'nin de Asya ile siyasi ve ekonomik ilişkiler geliştirme isteği kıtalar arası ulaşım koridorları arayışında eski tarihi ipek yolu 21.yüzyılda yeniden Yeni İpek Yolu olarak önem kazanmıştır. Bu sebeple Yeni İpek Yolu güzergahındaki ülkelerin siyasi, ticari ve ekonomik amaçlı bölgesel işbirliği ve bütünleşmesi kapsamında ulaşım, iletişim gibi stratejik küresel projeler ortaya çıkmıştır. Bu projelerden ilki Avrupa ve Modern ipek yolu olarak adlandırılan TRACECA (Avrupa-Kafkasya-Asya) ulaştırma koridorudur. 2002 yılları sonrasında Türkiye'de coğrafi konumunu fırsata çevirebilmek adına bölge siyasetinde bu küresel ulaştırma koridorlarında "Orta Koridor" ile ön plana çıkan kilit ülke konumu ile ekonomik, jeopolitik ve jeostratejik açıdan küresel bağlamda kazanç sağlama hedeflerinde ulaştırma politikalarını belirlemiştir. Bu bağlamda Türkiye ülke içinde karayolları, limanlar, lojistik köyler, Marmaray Projesi, Yavuz Sultan Selim Köprüsü ve BTK demiryolu projesi ortaya çıkmıştır. TRACECA'nın "Demir İpek Yolu" olarak da isimlendirilen bu projenin en önemli sayacaklarından biri olan BTK demiryolu projesi için 2006-2007 yılları arasında

Türkiye, Gürcistan, Azerbaycan, Kazakistan ve Çin Halk Cumhuriyeti ulaştırma bakanları işbirliğinde imzalanan protokol ve antlaşmalar kapsamında 2009 yılında BTK demir yolu projesi temelleri atılmıştır (Özpay, 2018, s. 104-105).

Bu bölgesel işbirliği neticesinde, Çin'in "Kenar Kuşak" projesi ile şekillenmiş, "Demir İpek Yolu" ismiyle genişlemiş büyük projenin bir kolu olarak Güney Kafkasya hattı olan BTK hayata geçirilmiştir (Cengiz, 2021). Bir dünya projesi olarak değerlendirilen Demir İpek Yolunun bir parçası olan BTK demiryolu hattı, 838 km uzunluğuyla 2017 yılında tamamlanarak faaliyete başlamıştır. BTK demir yolu, Asya'yı Avrupa'ya ulaştıran TRACECA ve Pekin'i Londra'ya bağlayan Çin'in Kenar Kuşak(OBOR) küresel ulaştırma projelerinin en önemli bağlantısı konumundadır. Söz konusu olan bu hattın 79 km'si Türkiye'den, 246 km'si Gürcistan'dan ve 504 km'si Azerbaycan'dan geçmektedir (İsmayıl, 2018, s. 42-48). Bu demiryolu ağı sayesinde, Çin'den çıkan yükler, Kazakistan ve Türkmenistan üzerinden Hazar denizi ile Bakü Alat limanına, oradan da Gürcistan ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletilmektedir (NTW , 2017). BTK demiryolu ile Türkiye, Gürcistan üzerinden Azerbaycan'a, Hazar'a, Kafkasya'ya, Orta Asya ve Türk Cumhuriyetlerine ulaşmaktadır. Bu bağlamda bu hat Türkiye'nin ata yurdu olan Türk Coğrafyası ile arasındaki bağlantıyı ve ulaşımı sağlayan tek demir hattıdır. Aynı zamanda bu demir hattı ile Türkiye bulunduğu coğrafyada mihenk taşı olup jeopolitik ve jeostratejik konumunu güçlendirmektedir. Dolayısıyla Yeni İpek Yolu, "Türk Yolu" olarak da isimlendirilmiştir (Cengiz, 2021).

Davutoğlu'na göre BTK projesi, Türkiye'nin dış politikası için önemli bir araçtır. Türkiye bu proje sayesinde çevre ülkelerle birlikte bölgesel anlamda güçlenebilecektir (Davutoğlu, 2013, s. 386). Rusya ve İran ulaşım güzergahına alternatif olarak ortaya çıkan, 21.yy Yeni İpek Yolu olarak bilinen, Orta Asya, Kafkasya ve Avrupa arasında ekonomik, ticari alanda uluslararası ulaşımı sağlayan TRACECA projesinin de bağlantısı konumundaki BTK demiryolu AB için de önemlidir. Türkiye coğrafi konumu ile TRACECA Asya-Avrupa ulaşım koridorunun Asya, Karadeniz, Akdeniz, Hazar, Avrupa gibi bölgeleri birbirine bağlayan bu koridorun kilit noktasında yer almaktadır. Dolayısıyla BTK da Kafkasya'yı Avrupa'ya bağlayan tek güzergah olmasından hareketle Türkiye'nin lojistik anlamda lider ülke olma potansiyelini artırmakta, jeopolitik konumunu güçlendirmektedir (Üzümcü &

Akdeniz, 2014, s. 182-186). TRACECA projesi kapsamındaki BTK ile Türkiye'nin bölgesel etkinliği artmış; ulaştırma sektörü, yabancı yatırımlar, turizm sektörü bağlamında ekonomik ve ticari açıdan ülkenin ve bölgenin kalkınmasında önemli rol oynama potansiyeli kazanmıştır (Tutar , Tutar, & Eren, 2009). Türkiye'nin ayrıca Çin'in Tek Kuşak Tek Yol Projesi (OBOR)'nin Orta Koridor olarak adlandırılan hattının üzerinde olması; Türkiye-Çin ilişkilerinin gelişmesi ile siyasi, ticari ve ekonomik fırsatlarla beraber küresel açıdan etkin bir ülke olma hedefi için de önemli bir gelişme olarak değerlendirilmiştir (İkiz, 2019, s. 1695-1698). Türkiye 2023 kalkınma hedefleri kapsamında ülke içinde karayolu, deniz ve havayolu gibi yatırımlarla lojistik üssü olma potansiyelini sözü edilen ulaşım hatlarındaki etkinliğiyle de taçlandırıp küresel bir aktör olma hedefiyle de hareket etmiştir (Bakırcı, Takım , & Tüzemen, 2017, s. 186-201).

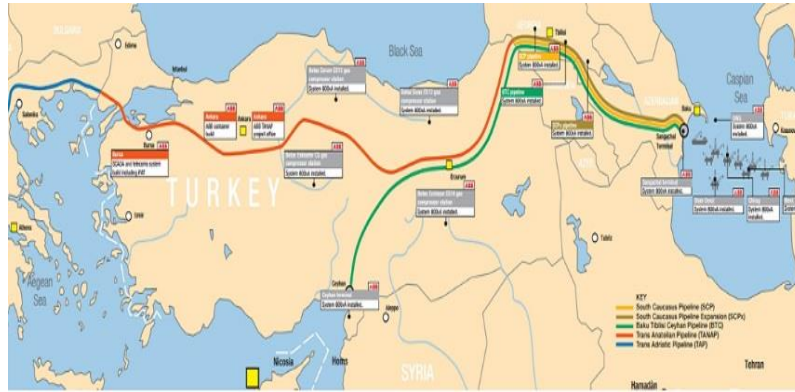
Bu bağlamda BTK demiryolu hattı Türkiye'nin bölge politikasında, Türk Cumhuriyetlerle ve coğrafya, Asya ile arasında ulaşım projesi olmanın çok ötesinde bölgesel ve küresel bağlamda siyasi, ticari, ekonomik, kültürel açıdan jeostratejik, jeopolitik ve jeoekonomik öneme sahiptir (Özpay, 2018, s. 110). Türkiye için can damarı sayılan BTK, güzergâh olarak Tovuz bölgesinden geçmektedir (Şensoy, 2020). Bu değerlendirmelerden de anlaşıldığı üzere; OBOR ve TRACECA'nın önemli bir ayağını oluşturan Yeni İpek Yolu bağlantısındaki Türkiye'nin Orta Koridoru üzerinde yer alan ve Tovuz bölgesinden geçen BTK'nın Tovuz çatışmaları yüzünden işlevini yerine getirememesi riskiyle karşı karşıya kalacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin kapsamı bölgesel olsa da sonuçları itibarıyla küresel etkiler uyandıracığı umulan hedefleri de tehlikeye girecektir. Türkiye'nin bölge politikasında küresel ve bölgesel stratejik hedefleri doğrultusunda ulaşım ve lojistik üssünde lider ülke olmasının getireceği jeopolitik ve siyasi kazanımlar düşünüldüğünde Tovuz bölgesinden geçen BTK'nın zarar görmesi hayati sonuçlara yol açabilir.

2.3.2. Enerji Boru Hatları

Enerji nakil hatları Azerbaycan ve Türkiye arasındaki enerji stratejik işbirliklerinde kilit rol oynamaktadır. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki bu işbirliğinde aralarında kara sınırı olmaması sebebiyle Gürcistan arada güzergah ülke konumuyla stratejik enerji işbirliğinin bir ortağı konumundadır (Kalkan, 2022, s. 154). Türkiye ve

Azerbaycan arasındaki enerji işbirlik projeleri; BTC, BTE, TANAP, TAP ve SOCAR üzerinden Petkim’de rafineri projesine ilişkin anlaşma ve yatırımlardır. Bu enerji projeleri ile Azerbaycan kardeşi Türkiye’nin enerji güvenliğini sağlama ve enerji terminali/üssü ve enerji koridoru olma fırsatı verirken aynı zamanda Türkiye ekonomik, jeopolitik, stratejik kazanımları ile bölgesel ve küresel olma yolunda siyasi güç kazanmasına katkı sunmaktadır (Aras, Süleymanov, & Fakhri, 2013, s. 995).

Harita-4:Türkiye-Azerbaycan Enerji Boru Hatları Güzergâhı

Kaynak; (CASPIAN BARREL, 2019), <http://caspiabarrel.org/en/2019/12/turkey-and-azerbaijan-mark-completion-of-tanap-pipeline-to-take-gas-to-europe/>

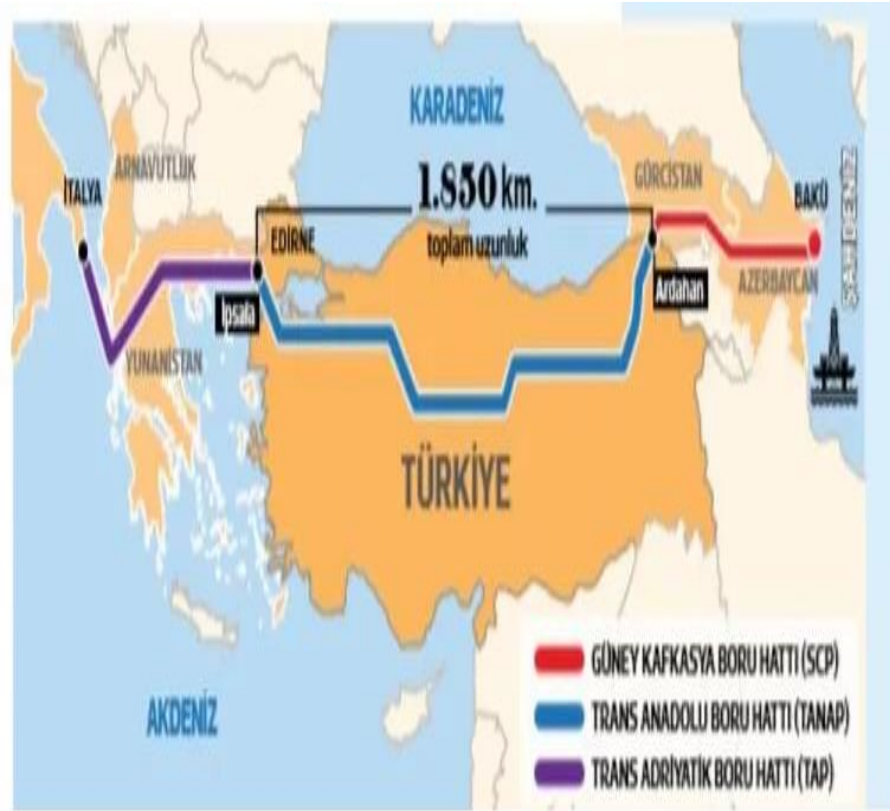
a) **BTC Petrol Boru Hattı**; Türkiye’nin bölge politikasındaki Azerbaycan ile stratejik olarak enerji işbirliği projelerinden birisidir. BTC boru hattının toplam uzunluğu 1768 km’dir. Bu hat Azerbaycan Bakü’den başlayarak 443 kilometrelik kısmı ile Gürcistan’a, Gürcistan sınırlarındaki 249 kilometrelik boru hattı ve son olarak Türkiye’deki 1076 kilometre ile Ceyhan’a ve Ceyhan limanından tankerlerle Akdeniz üzerinden AB ve küresel enerji piyasasına pazarlanmak üzere tasarlanmıştır. (Kalkan, 2022, s. 154). Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan arasında 18 Kasım 1992 tarihinde imzalan bu proje 4 Haziran 2006 tarihinde tamamlanarak ilk kez faaliyete geçmiştir (Çalışkan, 2020b, s. 15-16). Azerbaycan’ın, Hazar’ın enerjisini Türkiye’ye ve Avrupa’ya taşıyan BTC enerji boru hatları Tovuz’dan geçmektedir. BTC petrol boru hatları; Türkiye’nin enerji ihtiyacını diğer ülkelere alternatif olarak karşılarken geçiş güzergâhı olması sayesinde de jeopolitik konumunu güçlendirmesinde rol oynamaktadır. Bakü’den çıkan petrol bu boru hatları ile Ceyhan limanına gelip Ceyhan limanından dünya petrol pazarına taşınmaktadır. Burada Türkiye’nin Ceyhan limanının canlanması ile bölgeye yapılan yatırımlar ekonomik kazanca dönüşmektedir (Şensoy, 2020). Davutoğlu konu bağlamında;

“Türkiye enerji fazlası olan bir ülke değildir. Dolayısıyla, coğrafyamızın bize sağladığı imkânlar ile en çok enerjinin üzerimizden geçmesini sağlamak, ulusal stratejilerimizin bir parçasıdır ki Türkiye’nin ulusal çıkarları için enerji alanında coğrafi konumu önem taşımaktadır.” (Davutoğlu, 2013, s. 378-379) .

demiştir. BTC ile Azerbaycan’ın petrolünü Gürcistan üzerinden Türkiye Ceyhan’a ulaştırması, Hazar’ın Akdeniz’e bağlanması demektir (Çalışkan, 2020b, s. 8-9). ABD, doğu-batı arasındaki enerji nakil hatlarının en önemlisi sayılan BTC’nin, Türkiye-Gürcistan güzergâhlarından geçmesini desteklemiş olmakla bu projeden Rusya ve İran’ı devre dışı bırakarak söz konusu ülkelerin bölgedeki güçlerini de baskılamıştır. Dolayısıyla bu proje ile Türkiye bölgedeki rekabette önemli bir aktör haline gelmiştir (İyikan, 2011, s. 650-655). Rusya bu sebeple, ABD ve batının kendisine alternatif enerji bulmasına karşılık olarak BTC güzergâhının faaliyete geçmesini engellemek için Türkiye’ye karşı terör kartını, Gürcistan’a karşı ise Ahbazy-a-Osetya kartını oynasa da mücadelesinde başarısız olmuştur. İran da yine Rusya gibi bu durumdan rahatsız olan ülkedir. Bölgede etkisinin zayıflamasından tedirgin olan Rusya ve İran, Azerbaycan’a baskı kurmak için Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan’ı desteklemiştir (Çalışkan, 2020b, s. 11-12).

b) TANAP; TANAP Projesi; Hazar Deniz’inin Şah Deniz-2 sahasından çıkan doğalgazı, Türkiye üzerinden geçirip Edirne’de TAP ile birleştirerek Avrupa’ya taşıyan tek ve dolayısıyla en önemli hatlardan biri olma niteliğine haizdir. Türkiye’nin doğalgaz ihtiyacını büyük oranda giderecek olan bu proje ile hem Rusya’ya olan bağımlılıktan kurtulmak hem de Türkiye’nin enerji terminali olma hedeflerinde iddialı hale gelmesi mümkündür (Erdoğan, 2017, s. 10-11).

Harita-5: Güney Gaz Koridoru

Kaynak: (Eser & Altuncu, 2019), <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tanap-avrupaya-baglandi-41386591>.

2012 yılında imzalan TANAP Antlaşması, dünyanın en zengin doğalgaz yataklarından biri olan Azerbaycan'ın Şahdeniz-2 doğalgaz sahasının Türkiye ve Avrupa'ya taşınmasını sağlayan projedir. Bu projenin anlaşması, Türkiye'nin BOTAŞ ve Azerbaycan'ın SOCAR şirketleri tarafından gerçekleştirilmiştir. TANAP boru hattı, Azerbaycan'dan başlayıp Gürcistan güzergâhındaki Türk gözü sınırı olan bölgeden Türkiye'ye girmekte ve buradan batıya uzanmaktadır. 2018 yılında faaliyete geçen bu projede Türkiye'ye doğalgaz satımı başlamıştır. Bu hat üzerinden gerçekleştirilecek aşamalı gaz ile hedeflenen doğalgaz ihracı oldukça önemlidir¹⁸. Ayrıca Azerbaycan bu projeye ilgili olarak SOCAR şirketi üzerinden Türkiye'ye 17 milyar dolarlık yatırım yapmıştır. Bu yatırımlar, Türkiye'nin istihdam ve ekonomik kalkınmasına hizmet etmektedir (Aras, Süleymanov, & Fakhri, 2013, s. 991-995). TANAP'ın 2018 yılında

¹⁸ Bknz. (Aras, Süleymanov, & Fakhri, Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler, 2013) syf.:994.

faaliyete girmesiyle Azerbaycan'dan Türkiye'ye gaz akışı artmıştır. Bu durum doğalgaz enerji tedarikinde Türkiye'nin Rusya'ya olan enerji bağımlılığını ve enerji güvenliği riskini azaltmıştır. İstatistiki verilere göre; Türkiye'nin 2019 yılında Rusya'dan doğalgaz ithalatında %62 oranında bir düşüş yaşanırken 2020 yılı Mayıs ayında Türkiye Azerbaycan'dan 20,4 milyon metreküp doğal gaz ithal etmiştir. Böylece Azerbaycan Türkiye'nin doğalgaz tedarikinde en önemli payı alan ülke konumuna gelmiştir. Ayrıca Avrupa'ya gaz ulaşımını sağlayacak olan TAP projesinin de 2020 yılında faaliyete girmesiyle Türkiye'nin jeopolitik konum gücü artmıştır (Avdaliani, 2020, s. 1-2),akt; (Dadparvar & Azizi, 2020, s. 477). Kavaz'ın belirttiğine göre TANAP ile “İran, Türkmenistan, Özbekistan ve Kazakistan gibi Hazar Denizi bölgesinde bulunan ve önemli rezerv potansiyeline sahip diğer ülkelerin kaynaklarının da Türkiye üzerinden dünya piyasalarına ulaştırılması” düşüncesi Türkiye'nin gelecek bölge politikası açısından önem arz etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin enerjide merkez/transfer ülke olma hedefinde TANAP çok büyük bir role sahiptir. Türkiye TANAP ile sadece enerji arzı sağlamak ve enerji güzergahı olmakla kalmayıp aynı zamanda yaptığı enerji depolama yatırımları ve diğer yerli enerji projeleri ile destekleyerek enerjiyi pazarlayan ve ithal eden ülke olarak “enerjide merkez üssü” olmayı hedeflemektedir. Bu işbirliği projelerinin bölgede faaliyete geçebilmesi için bölgesel barışın ve güvenliğin gerçekleşmesi zaruridir (Kavaz, 2018, s. 4).

Azerbaycan'ın, Hazar Denizi'ndeki Şahdeniz-2 Gaz Sahasında elde edilen doğalgazı Türkiye'ye ve Avrupa'ya taşıyan TANAP'ın başlangıcı olan Güney Kafkasya doğalgaz boru hattı (SCP) ise Tovuz yakınlarından geçmektedir. Tovuz Çatışması ile bölgeden geçen bu boru hatlarının zarar görmesi ve güvenlik riski oluşturması demek Türkiye'nin bölge politikasındaki stratejik hedeflerinden “enerjide transit geçiş ülke olma” iddiasıyla kazandığı güvenilirliğin ve prestijinin zarar görmesi demektir (Şensoy, 2020). Çünkü ABD, AB ve Rusya arasında anlaşmazlık yaratan Büyük Nabucco projesine alternatif çözüm sağlayan TANAP projesidir. ABD ve AB destekli bu projenin hat güzergâhlarının Azerbaycan-Türkiye stratejik enerji işbirliği ile Türkiye üzerinden geçmesi sağlanarak, Türkiye üzerinde Batının stratejik üstünlüğe sahip olmasını istemeyen Rusya'nın Azerbaycan'a uygulayacağı baskı da bu proje ile sınırlandırılmıştır (Aras, Süleymanov, & Fakhri, 2013, s. 295).

2.3.3. Ticari ve Ekonomik

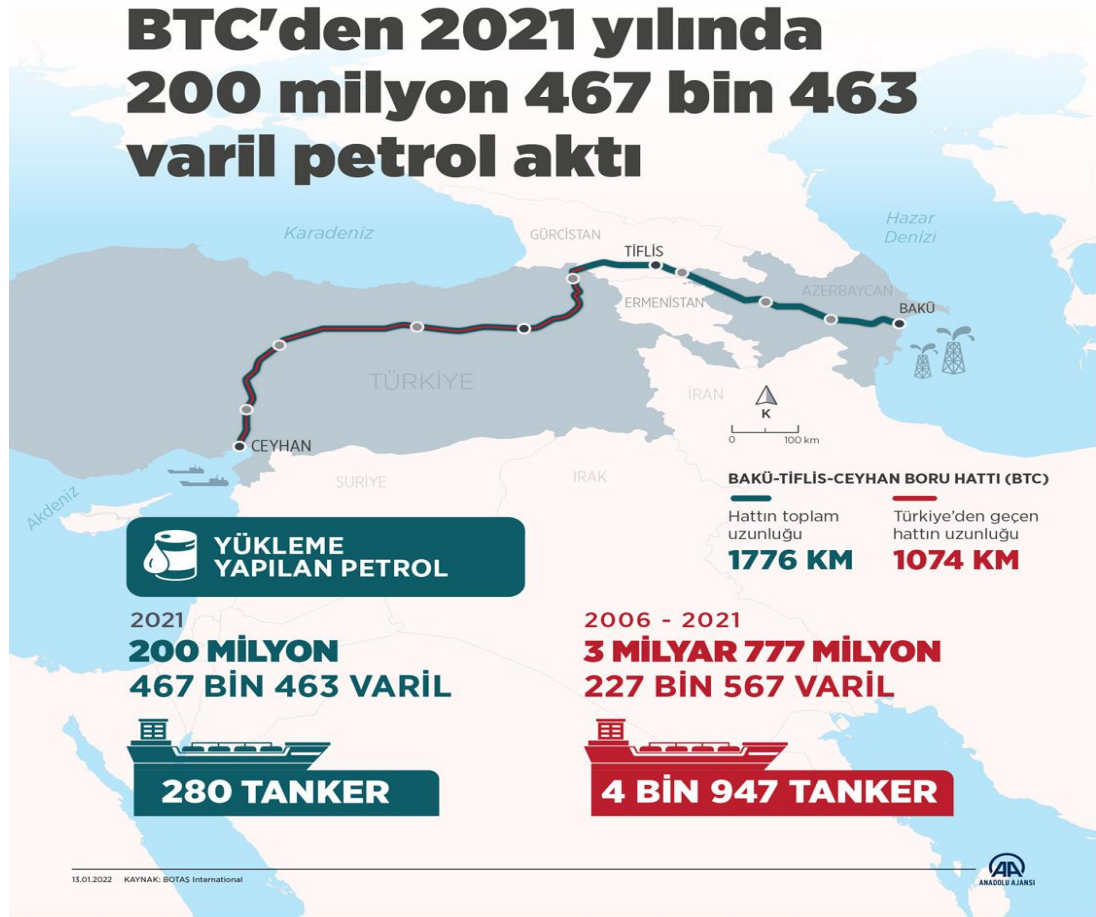
Bölgedeki ulaşım, lojistik ve özellikle enerji hatları, Azerbaycan için ülkenin sürdürülebilir kalkınmasında çok büyük önem arz etmektedir (Pirinççi & Güler, 2021, s. 216). Bu hatlar ve projeler Azerbaycan'ın birçok ülke ile ticari ve ekonomik ilişkilerine olumlu yansımıştır. Öyle ki bu projeler ile Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerin de gelişmesine katkı sunarken aynı zamanda günümüze yakın süreçte doğalgaz ve petrol boru hattı projelerinin genişleyip tamamlanması üzerine petrol ve doğalgaz ticaretinin boyutunu da arttırmıştır (Sarıkaya, 2020b, s. 6). Çalışkan'ın aşağıdaki ifadeleri de bunu doğrulamaktadır.

“Türkiye açısından 2020'nin ilk dört ayında Azerbaycan gazının ithalattaki payı ilk kez Rusya'yı geçmiştir. Zaten 2016 yılından itibaren Rusya'nın payı sürekli düşerken, Azerbaycan'ın payı artmıştır. Ayrıca SOCAR başta olmak üzere Azerbaycan şirketlerinin Türkiye'ye yatırımlarının 20 milyar dolara yaklaşması da iki ülke ilişkilerinin oldukça stratejik bir noktaya geldiğini göstermektedir.” (Çalışkan, 2020b, s. 29).

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki BTK ulaşım projesi, BTC, Azerbaycan şirketi SOCAR'ın Türkiye'de PETKİM'e yaptığı yatırımlar, TANAP gibi enerji ve ulaşım alanlarındaki işbirlikçi yatırımlar iki ülke arasındaki ekonomik ilişkileri geliştirmiştir. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki bu enerji ve ulaşım yatırımları her iki ülke ekonomisine de büyük kazançlar sağlamıştır (Süleymanov & Hasanov, 2013, s. 73-98).

Petrolde dışa bağımlı olan Türkiye dışardan ithal ettiği petrolün sadece %1 lik kısmını Azerbaycan'dan karşılamaktadır. Burada yaklaşık yıllık 50 milyon ton taşıma kapasitesine sahip BTC Türkiye için enerji arzının karşılanmasından daha çok Azerbaycan'ın %82 lik petrolünün Ceyhan'dan küresel enerji pazarına ulaşmasında önemli rol oynamaktadır. 2006 yılında faaliyete başlayan BTC ile Türkiye üzerinden 2018 yılına kadar yaklaşık 3 milyar varil (400 milyon ton) petrol dünya enerji pazarına aktarılmıştır. Azerbaycan'dan, Türkiye 2008 yılında 266 bin varil, 2012 yılında 250 bin, 2016 yılında 253 bin, 2019 yılında 235 bin varil petrol taşınmıştır. Bu bağlamda Türkiye bölge politikasında BTC ile hem enerji arzı hemde Azerbaycan petrolünün enerji pazarına transfer ülke konumundaki stratejik işbirlikleri ile ekonomik kazanım sağlamıştır (Kalkan, 2022, s. 154-155).

Harita-6: BTC Petrol Boru Hattı Güzergâhı Ve 2021 Yılı BTC'den Petrol İhracı

Kaynak: (Bozkurt, EKONOMİ, "Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın ham petrol sevkiyatında 5 bin tankere ulaşıldı", 2022), (Bozkurt, BTC'den 2021 yılında 200 milyon 467 bin 463 varil petrol aktı, 2022).

Enerji Piyasaları Düzenleme Kurumu (EPDK)'nın 2019 raporundaki verilerine göre; Türkiye'nin enerji ihtiyacı olarak Azerbaycan'dan aldığı doğal gaz miktarındaki pay diğer ülkelere göre kıyaslandığında 2017 yılında %11,8, 2018 yılında %14,97 ve 2019 yılında %21,20 olmuştur. Türkiye'nin Azerbaycan'dan aldığı toplam doğal gaz %34,80 oranına yükselirken, Türkiye'nin Rusya'dan aldığı gaz oranı %17,86'lara düştüğü belirtilmiştir (Sarıkaya, 2020b, s. 6).

Türkiye'nin, Kafkasya, Orta Asya ve Türk Cumhuriyetleri ile arasındaki diğer karayolları bağlantılarına göre BTK demiryolu hattının yük ve yolcu taşıma kapasitesi, maliyet giderleri, ulaşım süresi ve mesafe daha kısa ve daha güvenli olması gibi avantajları bulunmaktadır. Bu durum Türkiye'nin Orta Asya, Kafkasya ve Türk Cumhuriyetleri ile ticaret hacmi ve ekonomik ilişkilere olumlu yansımıştır (Emanet, 2017, s. 147-148). BTK demiryolları hatlarının taşıma hacminin artmasıyla özellikle

2019 ve 2020 yılı Pandemi koşullarında Türkiye'nin de "1692 vagon ile 77 bin 447 ton ithalat, 1726 vagon ile de 60 bin 571 ton ihracat olmak üzere toplamda 138 bin ton yük taşındığı" belirtilmektedir. Türkiye BTK demiryolları ile yaptığı bu ihracat ve ithalatı "Azerbaycan, Gürcistan, Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan, Kırgızistan, Rusya ve Çin Halk Cumhuriyeti" arasındaki taşımacılık, lojistik ve dış ticaret hacminde önemli katkı sunmaktadır (Çelik, 2020).

Azerbaycan'ın sahip olduğu doğalgaz ve petrolü Türkiye üzerinden Avrupa ve dünya piyasasına naklettiği boru hatları Tovuz'dan geçmektedir. Azerbaycan'ın petrol, doğalgaz ihracı ekonomisinin can damarıdır. Söz konusu boru hatlarının Tovuz'dan geçmesi, Tovuz'u Azerbaycan'ın enerjinin hem üretilip hem de ihraç edilmesinden kazanılan gelirler açısından önemli kılmaktadır. Kısacası "Azerbaycan için Tovuz doğalgaz ihracatı için kavşak noktası"dır (TRT Haber, 2020). Bu bağlamda Türkiye'nin enerji ve ulaşım, lojistik alanındaki bölgesel ekonomik ve ticari ilişkilerinde yukarıda belirtilen yatırımlar ve kazançlar göz önüne alındığında söz konusu enerji ve ulaşım-lojistik hatların kullanımının riske girmesinin veya güvenlik sorunu nedeniyle kullanılamaz hale gelmesinin her iki ülkenin ekonomisi açısından son derece kötü sonuçlar doğuracağı açıktır.

2.3.4. Siyasi ve Jeopolitik Güç

Bölge, Hazar Denizi yeraltı kaynakları, enerji hatları ve ulaşım koridoru projeleriyle ABD, AB, Çin, Rusya, İran ve Türkiye gibi ülkelerin rekabet alanı olmuştur. Türkiye de bölgesel politikalarında en az kendi deniz sahası kadar Hazar'a ve bölgeye de önem vermektedir. Çünkü Türkiye'nin bölgedeki Türkî Cumhuriyetlerle olan sosyolojik, tarihsel bağları ve coğrafi konumunun önemi, bölgedeki projelerde "Kazan-Kazan" yönündeki stratejik işbirliklerini mecbur kılmaktadır, söz konusu işbirlikleri de Türkiye'nin gücünü artırmaktadır. Bu sebeple bölgedeki küçük bir kriz veya çatışma ile bölgenin stratejik değişiminin, Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya bölge politikalarını olumsuz etkileme potansiyeli yüksektir. Türkiye'nin Rusya ve İran'dan ithal ettiği enerji kaynaklarının ani bir kriz durumunda riskli hale gelmesi ihtimaline karşı bölgedeki Azerbaycan, Kazakistan ve Türkmenistan enerji alternatiflerine ulaşması için bölgenin güvenliği ve istikrarı çok önemlidir (Çalışkan, 2020b, s. 29-30).

Gürkan Zengin'in de belirttiği gibi, bölge Türkiye'nin Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan tek kapısı olmanın yanında küresel ve bölgesel enerji ve ulaşım koridoru projeleri ile de önem kazanmaktadır. Öyle ki bölgenin Türkiye için ne denli önemli olduğu 2008'de Rusya'nın Gürcistan'a müdahalesinde Ankara'nın Moskova'ya "Kafkas İstikrar ve İşbirliği Platformu'nu" önermesinden anlaşılmaktadır (Zengin, 2010, s. 407-408). Dolayısıyla Tovuz Çatışması sebebiyle bu işbirlik projelerinin zarar görmesi durumunda Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan ilişkileri siyasi açıdan olumsuz etkilenecektir. Çünkü Gürcistan güzergâhının zarar görmesi durumunda yeni bir güzergâh bulunması gerekecektir.

Türkiye'nin halkı ve devleti Avrupalı değildir, fakat coğrafi konum sebebiyle Avrupa için Türkiye önemlidir. Türkiye'nin enerji güvenliği de kültür politikaları ve ulaşım hatları açısından Avrupa Birliği için önemlidir (Davutoğlu, 2013, s. 379). Enerji potansiyeli olmayan bir ülke durumunda olsa bile Türkiye'nin son yıllardaki girişimleri sayesinde bölgesel enerji ve ulaşım projelerinin güzergâhında etkin ülke olması, Avrupa ve ABD gibi güçler nezdinde ona jeopolitik olarak önem kazandırmıştır. Ayrıca NATO'nun da bir üyesi olması Türkiye'yi, AB ve ABD gibi güçler için Orta Asya, Kafkasya ve Ortadoğu ile köprü işlevi görmektedir (Caşın, 2013, s. 59-64). Bu bağlamda Tovuz Çatışması yalnızca Türkiye'nin Kafkasya, Orta Asya, ve Ortadoğu'ya açılan kapısını kapatmayacak, aynı zamanda AB ve ABD'nin de bölgedeki etkinliğini zayıflatacaktır.

Bir bütün olarak bakıldığında, Ermenistan'ın ihtilaf bölgesi olan Dağlık Karabağ'a veya başka bir bölgeye değil de Türkiye ile Azerbaycan için stratejik öneme sahip Tovuz'a saldırması, Türkiye'yi de hedef aldığını göstermektedir. Türkiye bu sebeple Ermenistan'a karşılık olarak net bir tavırla kamuoyuna ve uluslararası merciiilere yaptığı açıklamada Türkiye'nin bütün imkân ve gücüyle Azerbaycan'ın yanında yer alacağını belirtmiştir (Şihaliyev, 2021, s. 7). 2020 Tovuz Çatışması ile başlayan ve daha sonra gelişen 27 Eylül İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türk dış politikası açısından önemi yalnızca dil, din birliği ya da tarihi bağlar ile açıklanamaz; bölgedeki riske giren hedef politikalar ve çıkarlar üzerinden bakıldığında Türkiye'nin neredeyse asıl hedef olması söz konusudur. Bu nedenle hem Tovuz Çatışması hem de devamındaki İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Türkiye için çok önemlidir.

2.4. SAVAŞ ÖNCESİ ERMENİSTAN İÇ VE DIŞ POLİTİKASI(2020)

Balcı'nın da vurguladığı gibi ne dış siyaset iç siyasetten ayrı ne de iç siyaset dış siyasetten ayrı düşünülebilir. Ülke içinde sözcülemi sosyo/ekonomik durumlar ya da kimlik ve mitleri üzerine üretilen senaryolar dış politikada önemli bir rol oynayabilmektedir (Balcı, 2011, s. 23). Benzer şekilde dış politika da ülke içinde yaşanan problemlerin üzerini kapatan bir örtü olarak dizayn edilebilmektedir. Yani ülke içindeki iktidar ve egemen elit grupların siyasi ihtiyaçları (iç siyasi çatışma, siyasi rejimin meşruluğu sorunu, iç sorunları göz ardı etmek için dış tehdit oluşturulması gibi) için dış politika bir hedef olarak belirlenebilmektedir (Efegil, 2012, s. 52). Bu sebeple, Ermenistan'ın, Tovuz Çatışma süreci öncesindeki iç ve dış siyasasını kısaca incelemek savaşın nedenlerini görebilmek açısından yol gösterici bir niteliğine sahiptir.

Yalçın&Yalçın'ın *Ermenistan Ekonomisi ve Tarihsel Süreç İçerisinde Ermeni Meselesi* kitabında da değerlendirdiği üzere Ermenistan bağımsızlık süreci sonrasında yaşadığı sorunlar ülkenin sosyo-ekonomik olarak zayıflamasına sebep olmuştur. Bu durum ülkenin iç politikasında siyasi olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir (Yalçın & Yalçın, 2016, s. 2-3). Ülke yarı başkanlık sistemi ile yönetilmekteyken 2015 yılında anayasa değişikliği için yapılan halk oylaması ile Parlamenter sisteme geçilmiştir¹⁹ (Euronews, 2015). Sarkisyan'ın makamını güçlendirme siyaseti ve sosyo-ekonomik sorunlara karşı halkın protestolarını daha şiddetli arttırması sonrası 23 Nisan 2018 tarihinde Sarkisyan yerine Nikol Paşinyan Ermenistan'ın yeni Başbakanı olmuştur (Antidze, 2018). Sarkisyan'ın parlamento oy çokluğuyla başbakanlığa yeniden gelmesine tepki gösteren halk, Cumhuriyetçi Partinin iktidarı terk etmesi için büyük protestolar düzenlemiştir (Deutsche Welle, 2018). Bu Sarkisyan'ın istifasına sebep olurken protestocuların lideri Paşinyan ve partisi parlamentoda protestocuların oylarıyla başbakan seçilmiştir (Ortahamamcılar, 2018). “Benim adımım” ve “Sert'i Reddet” gibi protesto söylemleriyle liderlik yapan Paşinyan'ın, Sarkisyan'ı halk

¹⁹ Bknz: Parlamenter Sistem;ülkenin Meclis yetkisini artıran ve devlet başkanlığını temsil makamına dönüşmüştür (Euronews, 2015). Parlamenter sistemin getirdiği yenilikler; “Cumhurbaşkanının veto yetkisinin olmaması ve makamının sadece sembolik olması, Başbakanlık makamının güçlendirilmesi” (Tuncel, 2018b, s. 1-3).

protestoları ile kansız bir şekilde devirmesine “Kadife Devrim” denmiştir (Çalışkan & Akhıyadov, 2021, s. 17/18). Kadife Devrim’de protestocuların ellerinde Avrupa Birliği bayrakları olmasından dolayı batının Paşinyan’a ve devrime destek verdiği düşünülmektedir. RF’nin tepkisizliği ve eski SSCB dönem zihniyetine hâkim olan kadro “Cumhuriyetçi Parti” yönetiminin iktidardan düşmesi Ermenistan’ın bağımsızlığından bu yana ilk kez Moskova’dan uzaklaştığı algısına neden olmuştur (Antidze, 2018). Paşinyan, ülkede gerçekleştirmek istediği reformlar adına parlamento ve halk desteğini alabilmek için (Tüysüzoğlu, 2018) erken seçime gitmiş ve seçim sonucunda elde ettiği oy çoğunluğu ile Ermenistan’ın Başbakan koltuğuna oturmuştur (Ortahamamcılar, 2018). Yıllarca iktidarı yöneten Dağlık Karabağ kılanının ülkedeki etkisi sebebiyle ülke politikalarında Paşinyan’ın iç ve dış siyasette sınırlandırılacağı düşünülmüştür (Kılıç, 2018, s. 18).

Paşinyan, iç politikada rüşvet alan ve yolsuzluk yapan bürokrasideki oligarşik yapıya karşı mücadele başlatmıştır. Paşinyan, ülkenin eski siyasetçilerine karşı tutuklamalar, Anayasa Mahkemesi üyelerinin görevden alınması ve ülkedeki Moskova yanlısı yetkililerin görevden alınması gibi görünürde iç siyaseti ilgilendiren ama gerçeklikte dış siyasette Rusya’dan uzaklaşıp batıya yaklaşmak olarak algılanan bir politika izlemiştir (Ametbek, 2018) , (Kemaloğlu, 2021). Paşinyan’ın Rusya ve AB arasında denge politikası kurma çabasında²⁰; Mart 2019’da Brüksel ziyareti, AB ile Ermenistan-AB vize talebi, AB’ye uyum sürecinde başlattığı demokratikleşme adımları ve AB’den aldığı destek ile batıya yakınlığı Rusya’nın dikkatinden kaçmamıştır (Grigoryan, 2019). Rusya, Ermenistan Başbakanı Paşinyan’ın ülke içi ve dış siyasetine karşı mesafeli diplomasi ilişkileri ile tepki göstermiştir (Sadık, 2020). Ermenistan’ın, Rusya’ya enerji, ulaşım, savunma, ekonomik açılardan bağlı olması, Ermeni oligarkların Rus şirketleriyle ilişkileri ve bunların yolsuzluk ve rüşvet

²⁰ Bknz: Ermenistan'ın Avrupa Birliği değerleriyle uyumlu politikalar üreteceği mesajı veren Paşinyan, yolsuzlukla mücadeleye devam edeceklerini söyledi: "AB ile Kapsamlı ve Genişletilmiş Ortaklık Anlaşması yaptık. Hükümetimiz bu anlaşmanın tamamen uygulanması konusunda kararlı. Bu, gerçekten bağımsız hukuk sistemi, yolsuzlukla mücadele ve yolsuzluğu önlemek için kurumsal mekanizma kurulması anlamına geliyor." Dış politikada Moskova ve Brüksel arasında seçim yapmak zorunda olmadıklarının altını çizen Ermenistan Başbakanı, "Bunun doğru bir formülasyon olduğunu düşünmüyorum. Bir dengeye sahip olmak hedefimiz. Dış politikamızın en önemli amacı bağımsızlığımızı daha güçlü hale getirmek, egemenliğimizi ve güvenliğimizi korumak." Dedi (Küçük, 2019).

konusundaki tutumları, ülkesinde iki tane Rus askerî üssü bulundurduğu gerçeği Paşinyan'ı iç ve dış politikada özgür bırakmamıştır (Tuncel, 2018b, s. 7).

Paşinyan, ülke içi sorunlarını 2019-2022 yılları hedeflerinde Avrupa Eylem Konseyi kapsamında belirlemiş ve demokratikleşme adına yaptığı yenilikler; ülkede seçimlerin adil ve özgürce gerçekleştirilememesi, seçimler sonucunda ortaya çıkan toplumsal hareketler, gölge ekonomi varlığı, basın özgürlüğünün kısıtlı olması, gazetecilere yapılan baskı ve şiddet sorunlarını çözmeye yetmemiştir (Kıyak, 2019, s. 121). Paşinyan'ın iç politikada uyguladığı tutuklamalar, reformların sosyo-ekonomik ve özgürlükçü insan hakları gibi sorunları çözmemesi muhalif basın ve halk tarafından eleştirilmiştir. Paşinyan'ın, Pandemi sürecini yönetemesi, kısıtlamalar ile birlikte işsizlik gibi var olan ekonomik sorunları daha da arttırmıştır. Ülke içi gayri milli hasıla düşerken dış ticaret hacmi de azalmıştır (Topal, 2021, s. 115-116), (Çalışkan & Akhıyadov, 2021, s. 23/24).

Ermenistan Savunma Bakanı David Tonayan'ın 2019 yılı Mart ayında geliştirdiği “Yeni topraklar için yeni savaş” söylemi ve Paşinyan'ın Dağlık Karabağ'dan verdiği mesajlar dış siyasette saldırgan politikalara yönelineceği şeklinde yorumlanmıştır (Ataman & Pirinççi, 2021, s. 23). Paşinyan'ın yıllardır Azerbaycan ile ihtilaf bölgesi olan Dağlık Karabağ'ı Ermenistan ile bütünleştirme söylemleri (Kucera, 2019) ve Şubat 2020 Münih Konferansı'nda Paşinyan ve Aliyev'in ilk kez kamuoyu önünde tartışmaları sorunu farklı boyutlara taşıırken yeni bir savaşa da işaret etmiştir (Aslanlı A. , 2020a). Paşinyan'ın ekonomik ve siyasi olarak ülke sorunlarına rağmen dış politika amaçları²¹ doğrultusunda ve ülke içinde yönetime karşı olumsuz eleştirileri bertaraf etme isteği ile gündemi başka yere taşımak amacıyla Karabağ Savaşı'nı başlattığı düşünülmektedir (Sadık, 2020).

2.5.TOVUZ ÇATIŞMASINDA RUSYA VE DIŞ AKTÖR ETKİSİ

²¹ Bknz: 1- Hazar Denizi'nin statü sorununun çözülmesiyle Azerbaycan Dağlık Karabağ konusuna daha güçlü odaklanabilmesi, 2- BM kararına rağmen Dağlık Karabağ'daki işgalini el altından destekleyen ülkeler, 3-Tovuz'un Azerbaycan- Türkiye arasındaki enerji ve ulaşım güzergâhında yer alması (Usta, 2020).

Ermenistan'ın ülke ekonomisinin zayıflığı, iç siyasetinde karışıklıklar gibi sebeplerden ötürü Azerbaycan karşısında askerî güç dengesinin zayıf olduğu görülmektedir. Fakat buna rağmen Tovuz Çatışması ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın “Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir” (Kaya Ö. , 2020) ifadelerinde de işaret ettiği gibi kendisini aşan bir olay olarak değerlendirilmekte ve arkasında farklı aktörler bulunabileceği iddiasını akıllara getirmektedir. Bu sebeple Türkiye'nin bölge politikasında ve çıkarlarında güvenlik sorunu endişesi yaratan Tovuz Çatışması'nın nedenlerini derinlemesine incelemesi önem arz etmektedir.

SSCB'nin dağılmasından sonra Sovyet ordusu Azerbaycan'dan çıkarılmış ve günümüze kadar bölgede Rusya'nın askerî üssü bulunmayan tek ülke olarak kalmayı başaramıştır. Bu bağlamda Rusya'nın bölge ile ilgili dış politikaları “Yakın Çevre” ve “Arka Bahçe” olarak düşünüldüğünde; Rusya'nın Ermenistan'ın sınırlarını kontrol edebildiği fakat Azerbaycan-Ermenistan sınırlarını kontrol edemediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu sebeple Rusya'nın özellikle bölgede askerî üs kurma stratejisi göz önünde bulundurulduğunda burada da bu sınırları kontrol edebilmesi, bölgeye üs kurması ancak Dağlık Karabağ veya herhangi bir çatışma bölgesinde arabuluculuk girişimi ile gerçekleşebilecektir. Dolayısıyla Tovuz saldırılarında Rusya'nın Ermenistan'ı kışkırtma ihtimalinin üzerinde durulmaktadır (Kaptan, 2020). Fakat Rusya, Tovuz çatışmalarının başladığı andan itibaren bu çatışmaya taraf olmadığını her fırsatta dile getirmiş ve sadece arabuluculuk görevi üstlenerek taraflara ateşkes çağrısında bulunmuştur (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020b). Ermenistan saldırılarının nedeninin enerji nakil hatları olduğunu ifade eden Katman, Rusya faktörüne de dikkat çekmiştir:

“Türkiye ile Rusya arasında derinleşen ilişkiler var ve bunlar, birçok alanda daha kurumsallaşmış yapılar, kurumlar üzerinden ilerliyor. Suriye meselesinde Türkiye, İran ve Rusya başarı elde etti. Hem Doğu Akdeniz'de hem Libya meselesinde Türkiye'nin attığı adım, Karadeniz'deki doğalgaz keşfi de düşünüldüğünde, Rusya, Karadeniz'deki komşusu Türkiye'nin bu kadar güçlenmesinden rahatsız. Ancak olayların tek bir sebebi olduğunu düşünmemek, sektörel yaklaşmak, ekonomik, siyasal, kültüre, psikolojik ve sosyolojik sebeplere bakmak gerekli.” (Elmacıoğlu, 2020).

Filiz Katman, ABD'nin, Rusya'ya karşı Azerbaycan'ın enerji rezervleri ile ilgili BTC projesini Türkiye üzerinden geçirilmesini desteklediğini ve gerçekleştirildiği hamlesinin artık sonuçlarını vermeye başladığını ifade etmiştir. Ayrıca TANAP'ın da artık faaliyete geçmesi ile birlikte enerji alanında Rusya'ya bağımlılığı bulunan batı

ülkelerinin, Avrupa'nın ve Türkiye gibi birçok dünya ülkesinin talebinin azalacağına vurgu yapmıştır. Son zamanlarda gerçekleşen, Doğu Akdeniz, Libya, Yunanistan'ın hareketlenmesi ve Türkiye-ABD ilişkileri gibi gerilimli durumlara bakıldığında, bunların ABD ile Rusya'nın bölgesel rekabetleri gereği enerji savaşına işaret etmekte olduğu belirtilmiştir. Ermenistan'ın, Tovuz'a saldırısında dış aktörlerden Fransa'nın da rolü olduğu öngörülmüştür. Küresel aktörlerin Türkiye'nin coğrafi konumunun değerini, enerji ve lojistik transferindeki liderlik rolünü ve Doğu Akdeniz, Libya, Suriye, Irak gibi bölgelerde izlediği proaktif siyaseti ile gerçekleştirdiği askerî harekâtların hızını azaltmak için Kafkasya'da farklı bir cephe yaratarak gücünü zayıflatmayı hedeflenmiş olabileceği görüşü de tartışmaların odağında yer almaktadır (Elmacıoğlu, 2020).

Diğer yandan Rusya Dışişleri sözcüsü Maria Zaharova'nın çatışmanın tarafı olan ülkelere arabuluculuk teklif etmesi ise Rusya'nın bölgedeki çatışmaları arabuluculuk rolü ile çözerek bölgede güç ve hâkimiyet kurma isteği olarak değerlendirilmiştir. Rusya, Tovuz Çatışması'nda bölgede en yakın stratejik rakibi NATO üyesi Türkiye'nin Azerbaycan ile olan yakınlığına karşılık olarak Türkiye ve Azerbaycan ile yürüttüğü denge politikasının eksenini Ermenistan tarafına kaydırmış ve bölgedeki diğer çatışmalarda olduğu gibi bu çatışmayı da bir politik sindirme aracı olarak kullanmıştır (Aydeniz, 2020).

Batı medyası ise Tovuz Çatışması'nı, "Türkiye ve Rusya'nın Kafkasya gerilimi" olarak adlandırılmıştır. Dolaylı olarak Türkiye'nin Azerbaycan'ı, Rusya'nın ise Ermenistan'ı desteklediği iddia edilmektedir. Türkiye'nin NATO üyesi olması dolayısıyla bölgede ve Azerbaycan'ın batı ile ilişkilerinde önemli bir köprü olduğu düşünülmektedir. Diğer yandan Türkiye ile Rusya arasında Libya ve Suriye çerçevesinde gelişen çekişmelerden daha fazlası vardır. Türkiye enerjide Rusya'ya büyük oranda bağımlı olduğu ve bu bağımlılıktan kurtulmak istediği için de söz konusu çatışmadaki ana aktörlerden biri gibi ele alınmıştır (Jones, 2020). Bu bağlamda 2017-2019 yıllarındaki istatistiki veriler değerlendirildiğinde Türkiye'nin Azerbaycan'dan enerji ithalatı artarken Rusya'dan ithal ettiği enerjide büyük bir ivme ile azalma görülmüştür. Bu durumdan hareketle 2020 Tovuz Çatışması'nda Rusya'nın görünenden daha etkili olduğu öne sürülmektedir (Sarıkaya, 2020b, s. 6). Azerbaycan ile ilgili projelerin tamamlanmış ve faaliyete geçmiş olması, Türkiye'nin Rusya ile

yaptığı anlaşmanın 2021 yılında bitecek olması, Rusya'nın Türkiye ve Avrupa enerji piyasasında geriye düşme ihtimalini doğurmaktadır. Bu bağlamda ve Rusya doğalgazına göre Azerbaycan gazının daha ekonomik olduğu da düşünüldüğünde; Türkiye ulusal ekonomik çıkarları ve enerji güvenliği politikalarında daha bağımsız ve özgüvenli adımlar atabilecektir. Hazar'ın enerjisinin Azerbaycan ile Türkiye üzerinden Avrupa'ya ulaşabiliyor olmasının Rusya'ya alternatif oluşturması, Rusya'nın ekonomik çıkarlarını zedelemekte ve batı için jeopolitik gücünün zayıflaması anlamı taşımaktadır. Bütün bunlar Türkiye-Rusya ilişkilerinde olumsuz etkenler oluştursa da gerek Türkiye'nin Rusya'daki Nükleer Enerji inşaat yatırımları gerekse Rusya'nın Türkiye'ye turist göndermesi, iki ülkenin stratejik olarak birbirinden vazgeçmesinin pek de mümkün olmadığını, sadece yeni dengelerle yeni işbirlikçi adımlar atılması gerekliliğini göstermektedir (Jones, 2020).

Ermenistan, Azerbaycan sınırında bulunan Tovuz'a ateş açması sonrasında Ermenistan ve Rusya'nın sınır bölgesinde askerî güçlerini konuşlandırması, bölgede büyük bir savaş başlama ihtimali endişesi yaratmıştır. Rusya'nın savaşa müdahil olması durumunda bu savaşın Türkiye ve Rusya arasında bir savaşa dönüşme ihtimali de doğmaktadır. Diğer yandan çatışmanın stratejileri incelendiğinde aslında savaşın asimetrik bir savaş olduğunu anlamak mümkündür. Ermenistan'ın hedef aldığı bölge Tovuz'un Türkiye ve Azerbaycan için stratejik öneme sahip olduğu bölgesidir, dolayısıyla burada Türkiye'nin hedef alındığını görmek zor değildir. Zamanlama açısından da bakıldığında, söz konusu çatışmanın tam da Türkiye'nin Libya, Suriye'de Rusya'nın destek verdiği paralı ordu Wagner ve Hafter birliklerini yenilgiye uğratıp ilerleme kaydettiği sürece denk gelmesi dikkat çekicidir. Türkiye'nin bu bölgelerde elde ettiği askerî başarı sonrasında Tovuz Çatışması'nın yaşanması Rusya'nın Ermenistan'ı piyon olarak kullanıp Azerbaycan üzerine yönlendirdiğini düşündürmektedir. Tovuz Çatışması ile bölgede önemli anlaşmaları bulunan Türkiye'nin bir nevi can damarlarına kurşun sıkılması, Türkiye'yi dolaylı olarak başka bir sahaya çekme planları şeklinde yorumlanmaktadır. Çünkü Türkiye Azerbaycan'dan daha ucuza doğalgaz almaktadır. Enerji savaşlarının uzantısı durumundaki bu saldırının hedefi Türkiye'ye uyarı vermektir. Hazar'ın yeraltı zenginliklerinin ABD, Avrupa ve dünya ülkelerine pazarlanmasını içeren projeler ve bu projelerin geçtiği güzergâhlar

itibariyle Türkiye'nin, Rusya'nın enerji pazarına alternatif olması bu ülkelerin Rusya'ya bağımlılığının Türkiye sayesinde bitmesi demektir (Büyükeken, 2020).

Rusya; ABD'nin, kendi "yakın çevresine" ve bölgesine girmek için bölgede Türkiye, Gürcistan ve Azerbaycan ile enerjiye dayalı işbirlikçi projeleri desteklemesinden, Hazar'ın enerjisinden istifade etme amacıyla bölgeye girme çabasından rahatsızdır. ABD, eski SSCB ülkelerinden çoğunu NATO'ya dâhil ederek bu ülkelerle yakın ilişkiler kurmak, Rusya'nın bölgedeki etkisini zayıflatmak ve Rusya'yı çevrelemek politikası izlemektedir. Rusya'nın ise Batı ve emperyalist güçlere artık eski Rusya olmadığını göstermek ve ABD'nin çevreleme politikasına karşı hamle yapmak stratejisi güttüğü düşünülmektedir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020b).

Tovuz Çatışması esnasında ve sonrasında Ermenistan'ın Azerbaycan'ın İHA'ları karşısında zayıf kalması üzerine Rusya'nın Ermenistan'a askerî desteğini artırması yukarıda bahsedilen iddiaları doğrulamaktadır. Burada Rusya, Ermenistan'a askeri sevkiyat ve savunma desteğini Gürcistan karayolu üzerinden sağlamak istemiş fakat Gürcistan buna izin vermemiştir. Rusya bu çatışmada Ermenistan'da 2018 yılında yapılan darbe sonucunda başa geçen Batı yanlısı Paşinyan'ı değil de Ermenistan'ı desteklemektedir. Rusya, Paşinyan'ın ülke içinde siyasi olarak güç kaybetmesini, böylece ABD ve batının bölgede tesiri olmadan, "Yakın çevre"sindeki mevcut hâkim pozisyonunu korumak istemektedir. Bu çatışma ile Rusya, Ermenistan başkanı Paşinyan'a batı ile yol alamayacağını, Ermenistan'ın Rusya'ya bağımlı olduğunu hatırlatma niyeti taşımaktadır (Sadık, 2020). Rusya'nın son dönemde Paşinyan hükümetinin ABD ve batı ile yakın ilişki kurmasından hoşnut olmadığı gerçeği yadsınamaz ve Ermenistan'a aba altından sopa gösterme isteği durumu söz konusudur (Elmacıoğlu, 2020).

Nitekim Çalışkan da benzer bir yorumlama yapmıştır:

"Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin ekonomik, siyasi ve diplomatik olarak oldukça üst bir seviyeye yükselmesi, yakın dönemde Hazar ve Kafkasya'da yeni meydan okumalara yol açabilir. Özellikle Azerbaycan'ın Türkiye ve Avrupa doğalgaz piyasasında her geçen yıl daha fazla pay edinmesinden rahatsız olan Rusya ve İran'ın, bölgede Ermenistan üzerinden yeni çatışmaları başlatma potansiyeline sahip oldukları söylenebilir." (Çalışkan, 2020b, s. 29-30).

Bu ifadelerden de anlaşıldığı üzere bölgede yaşanan çatışmanın arka planında ve aktörlerin hedefinde; bölgesel enerji rekabeti ve dolayısıyla ekonomik ve siyasi hakimiyet için bölgesel çatışmaların araç olarak kullanıldığını görmekteyiz.

2.6. TOVUZ ÇATIŞMASI'NIN BAŞLANGICI VE SONUCU

12-16 Temmuz 2020 tarihlerinde Ermenistan'ın, Azerbaycan'ın Tovuz Rayonu'nda bulunan askerî üs mevzilerine ateş açmasıyla başlayan, sonraki süreçte Ağdam, Dondar Kuşçu ve Vahitli köylerine saldırılarla devam eden ve 4 gün süren bu olay "Tovuz Çatışması" olarak literatüre geçmiştir (Stratejik Düşünce Enstitüsü, 2020b), (İşyar, 2020, s. 289). Çatışmalar başlangıçta Ermenistan sınırındaki Tavush şehri, Movses ilçesi ve Azerbaycan Tovuz bölgesinin Ağdam, Alibeyli şehirleri arasında gerçekleşmiştir. Ermenistan'ın, Azerbaycan Tovuz sınır mevzilerine yaptığı top atışlarında 4 ölü ve 4 yaralı Azerbaycan askeri olduğu belirtilmektedir (Rehimov, 2020a). Ermenistan saldırıları sadece Tovuz'la sınırlı kalmamış, 12 Temmuz 2020 saat 22.45'ten 13 Temmuz 2020 saat 00:40 sularına kadar Nahcivan'daki Şahbuz ve Culfa illerine de gerçekleşmiştir. Azerbaycan ordusunun Ermenistan saldırısına karşılık vermesi sonucu Ermenistan ordusuna ait yirmiden fazla askerî teçhizat dağıtılmıştır (Azerbaycan Ordusu Gazetesi, 2020).

Harita-7: 12/16 Temmuz 2020 Tovuz Çatışma Alanları

Kaynak: (Wikiwand, 2020),
https://www.wikiwand.com/tr/ Temmuz_2020_Azerbaycan_Ermenistan_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B

Ermenistan askerleri Azerbaycan'ın sert top atışları karşısında geri çekilmiştir. Ermenistan, yıllardır işgal altında tuttukları Karabağ'daki askerlerinden bölgeye asker desteği aldıktan sonra çatışma bölgesini 13-14 Temmuz 2020 tarihleri arasında Dunder Kuşcu, Ağdam, Vahitli köylerindeki sivil yerleşim bölgelerine kaydırmış, havan topları ve silahlarla sivil yerleşim yerlerine ateş açarak çatışmayı sürdürmüştür. Burada devam eden çatışmalarda bölge Azerbaycan ordusunun kontrolü altında bulunurken sivil can kaybı yaşanmamış fakat çatışmanın ilerleyen aşamalarında Azerbaycan'ın biri üst düzey olmak üzere toplamda sekiz askeri hayatını kaybetmiştir (Türkgün, 2020). Tovuz Rayonu'nda çatışmalar devam ederken Ermenistan ordusu 14 Temmuz saat 22:15 sularında başlayarak 15 Temmuz sabah saatlerine kadar Nahcivan istikameti ve Şerur, Bebek, Ordubad rayonlarına ateş açmışlardır (Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, s. Y.T:15.07.2020). 16 Temmuz sabah saatlerinden itibaren yine Ermenistan askerleri

Azerbaycan Tovuz bölgesinde bulunan Ağdam, Dundar Kuşçu ve Vahidli’de provokasyon amaçlı silahlı saldırılara devam etmiştir (Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, s. Y.T.16.07.2020).

16 Temmuz’da Azerbaycan ordusu, bu çatışmalara karşılık olarak Tovuz sınırında uçan Ermenistan silahlı kuvvetlerine ait “X-55” pilotsuz uçuş aparatı (PUA/İHA)’nı düşürmüş ve imha etmiştir. Bu çatışmalarda Ermenistan ordusunun 20’den fazla askeri hayatını kaybederken 1 zırhlı araç ile 1 radyo elektronik muharebe aracı (REM) da imha edilmiştir (Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, s. Y.T:16.07.2020).

17 Temmuz 2020 tarihinde Ermenistan ordusunun sivil yerleşim yerlerine saldırması karşısında Azerbaycan ordusu çok sert bir şekilde karşılık vermiş ve Ermenistan ordusunun askeri ve araç mevzilerini imha ederek 100’den fazla Ermenistan askerinin öldüğü duyurmuştur. Çatışmalar karşılıklı olarak devam etmiş ve tarafların birbirini provokasyon ile suçladığı, sosyal medya hesaplarından yalan haberlerin de kamuoyunda gündeme geldiği ileri sürülmüştür. Bu son çatışmalarda 1 sivilin ve 16 Azerbaycan askerinin hayatını kaybettiği bildirilmiştir (Gökkuş, 2020).

İlerleyen süreçte Ermenistan, Azerbaycan’ın önemli enerji sahası olan ve su rezervi bulunan Mingeçevir Barajı’nı vurmakla tehdit etmiştir. Azerbaycan Savunma Bakanlığı yetkilileri ise böyle bir durum karşısında Ermenistan’a Metzamor Nükleer Santrali’ni vurabileceklerini bildirmiştir (Ersen, 2020). Ermenistan’ın Metzamor Nükleer Santrali, Türkiye sınırlarına 16 km uzaklıkta bulunmaktadır. Burada yaşanabilecek herhangi bir patlama risk veya tehlike durumu Türkiye’nin ulusal, sınır can güvenliği ve Avrupa’nın güvenliği açısından önemlidir. Bu sebeple Nükleer Karşıtı Platform; Türkiye Ak Parti hükümetine, BM’ye, Dünya Atom Enerjisi Kurumuna yönelik önleyici tedbirlerin alınması konusunda uyarıda bulunmuş, uluslararası hukuk kapsamında da Cenevre Konvansiyonu Birinci Ek Protokolüne vurgu yapmıştır (Kaplan, 2020).

Rusya lideri Putin, Azerbaycan ve Ermenistan çatışmasının devam etmesinden duyduğu endişeyi dile getirerek iki ülkeye arabuluculuk etmeye hazır olduğunu belirtmiştir (haber7com, 2020). Çatışmaların durdurulması için 17 Temmuz’da AGİT Minsk Grubu başkanları ve Rusya taraflarla görüşme süreci başlatmıştır. Rusya Dışişleri Bakanı Sergey Lavrov, Ermenistan yetkilileri ve Azerbaycan tarafı Ceyhun Bayromov’la telefonda görüşürken AGİT Minsk Grubu eş başkanı ise Paşinyan’ı

ziyaret ederek ateşkesi ihlal etmemeleri konusunda uyarıda bulunmuştur (İşyar, 2020, s. 290). 18 Temmuz'da Azerbaycan Savunma Bakanı Zakir Hesanov'un Rusya Savunma Bakanı Sergey Şoygu'yu telefonla arayarak yaptığı görüşmede iki ülke arasındaki dostluk, güven ve askerî işbirliklerinin gündeme gelmesi dikkat çeken bir gelişmedir (Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, s. Y.T:18.07.2020). Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalar 17-18 Temmuz'da durgunlaşsa da Ermenistan sonraki süreçlerde ateşkesi birçok kez ihlal etmiştir. Ermenistan, Azerbaycan sivillerini hedef almış, buna karşılık Azerbaycan bölgede sivillerini korumak adına Ermenistan'ın bu saldırılarını kontrol altında tutmuş ve hiçbir zaman Ermenistan sivillerine yönelik saldırıda bulunmamıştır (Azerbaycan Türkiye Dergisi,6-7 , 2020, s. 39).

Görüşmeler sonrası çatışmaların durulması ile birlikte Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in tensipleri ile 2004'ten bu yana Dışişleri Bakanı olan Elmar Memmedyarov görevden alınmış ve yerine Ceyhun Bayramov gelmiştir (Günaydın, 2020). Tovuz Çatışması sonrasında Azerbaycan hükümetinin izlediği bu siyasi değişimle birlikte farklı diplomasi ve askerî strateji adımlarının atılacağına sinyalleri verilmiştir. Ermenistan'ın 21-22 Temmuz'da Azerbaycan sınırları üzerinde keşif amaçlı gezdirdiği iki adet İHA'sı Azerbaycan ordusu tarafından imha edilmiştir. Ermenistan 23 Temmuz'dan sonra da Tovuz ve sınır hatlarında sivillere yönelik 60'a yakın ateşkes ihlali yapmıştır. Türkiye de Ermenistan'ın Azerbaycan ile Türkiye'nin ortak projelerine yönelik saldırılarının devam etmesine karşılık net ve kararlı tavrını ortaya koyup askeri işbirliği ve antlaşmalara dayanarak Azerbaycan'ın askerî ve diplomatik olarak yanında yer alacağını belirtmiştir (Azerbaycan Türkiye Dergisi,6-7 , 2020, s. 39).

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki askerî işbirliği kapsamında iki ülke arasında askeri personel, askeri teçhizat geliştirme ve hava, kara tatbikatları düzenlenmesi kararı alınmıştır. Bu karara göre 1-5 Ağustos tarihinde Türk Silahlı Kuvvetleri kara birliklerinin de katılımıyla 10-29 Ağustos tarihlerinde Bakü, Nahcivan, Gence, Kurdamir ve Yevlah'ta hava tatbikatı gerçekleştirilmiştir. Bu tatbikatı milli bir törenle gerçekleştiren Türk Silahlı Kuvvetleri'nin Azerbaycan özel birliklerine katılması ile Türkiye –Azerbaycan askerinin işbirliği ve milli kimlik, kardeşlik bilinci pekiştirilerek psikolojik motivasyon sağlanmıştır (İşyar, 2020, s. 290), (Azərbaycan Müdafiə

Nazirliyi, s. Y.T:27.07.2020). 30 Temmuz'da ise Türkiye'den TurAZ Qartalı-2020 isimli ve F-16 Türk Hava Kuvvetleri'ne ait askerî uçaklar Gence şəhrine gelerek tətbiqatlar yapılmışdır (Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi, s. Y.T:30.07.2022).

3.BÖLÜM:
TOVUZ ÇATIŞMASI SONRASI GELİŞMELER VE BÖLGE
BARIŞI İÇİN GELECEK PERSPEKTİFİ

Tovuz çatışmasının ardından 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan İkinci Dağlık Karabağ Savaşı Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanmıştır. Türkiye bu savaşta her türlü desteğiyle Azerbaycan'ın yanında yer aldığını vurgulayarak askerî ve savunma sanayi alanındaki eğitimlerle, harp stratejisi, silah ve lojistik olarak destek sağlamıştır. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda uluslararası örgütler, büyük ülkeler, bölge ülkelerinin başat aktörlerinden başta Rusya ve İran savaşa yönelik Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu ve ateşkese çağrı yapmışlardır. Bölgenin baş aktörü Rusya'nın, son dönemlerde Ermenistan'ın batı yönlü politikalarına olan tepkisel yaklaşımı ve Türkiye, Azerbaycan ile arasındaki olumlu diplomasi ilişkileri bu savaşta çekimser davranmasında önemli etkenler olarak değerlendirilmiştir. Fakat bölgenin bir diğer aktörü İran ise ülke sınırları içerisinde Azerbaycan Türklerinin yoğun bulunduğu bölgelerin çözülmesinden korkmasından, aynı zamanda bölgede güç kazanan bir Azerbaycan ve Türkiye varlığını istememesi sebebiyle Müslüman kimliğine rağmen Ermenistan'a destek sağlamıştır. Uluslararası örgütlerden BM, AGİT üyesi eş başkanlarından olan Fransa ise Türkiye'nin Azerbaycan'a destek vermesini eleştirerek uluslararası kamuoyunda itibarsızlaştırma politikaları ile dikkat çekmiştir. Türkiye'nin dış politika stratejisinin temel unsuru olan "barış ve huzur ancak Türkiye'nin huzuru ve güvenliğiyle mümkündür" anlayışı çerçevesinde Libya, Irak, Suriye gibi diğer bölgelerde olduğu gibi Kafkasya'da da atılan adımlar önemlidir. Bu bağlamda Türkiye bölgesinde enerji-ulaşım projelerinde kilit ülke vasfı ile çok daha güçlü bir ülke olma yolunda elde ettiği/edeceği siyasi, jeopolitik, ekonomik, ticari kazanımları da önem arz etmektedir. Türkiye bu sebeple bölgenin sürdürülebilir kalkınma politikaları, bölge ülkeleri ile işbirliği ve "Yeniden Asya Politikaları" çerçevesinde bölgenin istikrarı ve güvenliğinin sağlanması için sürdürülebilir barışa önem vermektedir. Türkiye bölgedeki politika hedeflerinin güvenliği ve istikrarı için barışın sağlanabilirliği açısından Rusya ile diplomasi görüşmeleri gerçekleştirmiş, Astana Formatı'nın Kafkasya'da uygulanabilirliği ve 3+3 formülü üzerinde yoğunlaşmıştır. Neticede 44 gün süren Savaş sonrasında Türkiye'nin Rusya diplomasi girişimleri sonucunda Ermenistan ve Azerbaycan arasında 3'lü Moskova Bildirisi imzalanmıştır. Bu bildiri, Nahcivan Koridorunun açılması ve bölgede barışın sürdürülebilirliği açısından bölgede Türk askerinin konuşlanması maddeleri açısından Türkiye'nin bölge politikalarına en büyük etkisidir. Akabinde Azerbaycan ve Türkiye ilişkilerini geleceğe mühürleyen Şuşa

Beyannamesi ve içerisinde ilk kez zikredilen Zengezur Koridorunun açılması bölgenin jeopolitik ve jeostratejik dengesini Türkiye açısından güçlendiren gelişmelerdendir.

Türkiye'nin bölge politikasına etkileri ve bölgede barışın sürdürülebilirliği perspektifi için İkinci Dağlık Karabağ Savaşı, Türkiye'nin bölge politikalarında karar mekanizmasına etki eden unsurlar ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı tutumuna değinilmesi konu bütünlüğü açısından yerinde olacaktır. Hemen ardından 3'lü Moskova Bildirisi çerçevesinde bölgede değişen güç dengelerinin Türkiye lehine değiştiren Şuşa beyannamesi ve Zengezur Koridoru'nun açılmasının bölgeye ve Türkiye'ye etkisi ile bölge barışının sürdürülebilirliği değerlendirilmesi de yine çalışma bütünlüğü açısından yerinde olacaktır.

3.1. İKİNCİ DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI

Daha önce Tovuz Çatışması'nın nedenlerine ve Ermenistan'ın iç politikası ve uluslararası aktörlerin çatışmaya dair etkisini incelemiştik. Ermenistan başbakanı Paşinyan'ı İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın başlatmasındaki saldırgan tutumunun gerekçelerini Prof. Dr. Ö. Göksel İşyar Dağlık Karabağ Sorunu Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri eserinde maddeler halinde incelenmiştir. İşyar'ın açıklamasından Ermenistan'ın Tovuz ile başlayan çatışma girişimi sonrasında İkinci Dağlık Karabağ ile attığı savaş adımında; “Lavrov planını bozmak, Türkiye-Rusya ilişkilerini germek, Batıya şirin görünmek, Ermeni Kilisesi ile arasını düzeltmek, Azerbaycan-Türkiye enerji işbirliğini sabote etmek” gibi birçok amacının olduğu anlaşılmaktadır. Ermenistan her zaman olduğu gibi Azerbaycan topraklarına saldırmayı yine kendine meşru ve haklı görmektedir (İşyar, 2020, s. 290-292).

Ermenistan daha önceki saldırıları gibi bu kez de 27 Eylül 2020 tarihi sabah saat 06:00'da hedef değiştirerek 1994'ten 10 Kasım 2020 tarihine kadar itilaf bölgesi olan Dağlık Karabağ'a sert ve geniş kapsamlı saldırı düzenlemiştir. Ermenistan'ın bu saldırıda Azerbaycan ordusu ve sivil yerleşim yerlerini hedef alması Azerbaycan'ı BM Kurucu Antlaşması maddeleri kapsamında meşru müdafaa hakkını kullanmak zorunda bırakmıştır (Aslan, 2021, s. 245). Ermenistan'ın 27 Eylül 2020 saldırısında hedef aldığı noktalar yıllardır Dağlık Karabağ çevresindeki Ermenistan'ın işgal altında bulunan Terter, Ağdam, Fuzuli, Cebrail'dir. Ermenistan'ın bu saldırıları Azerbaycan'ın birçok asker, sivil halkın yaralanmasına ve ölümüne sebep olurken yerleşim yerleri de harap

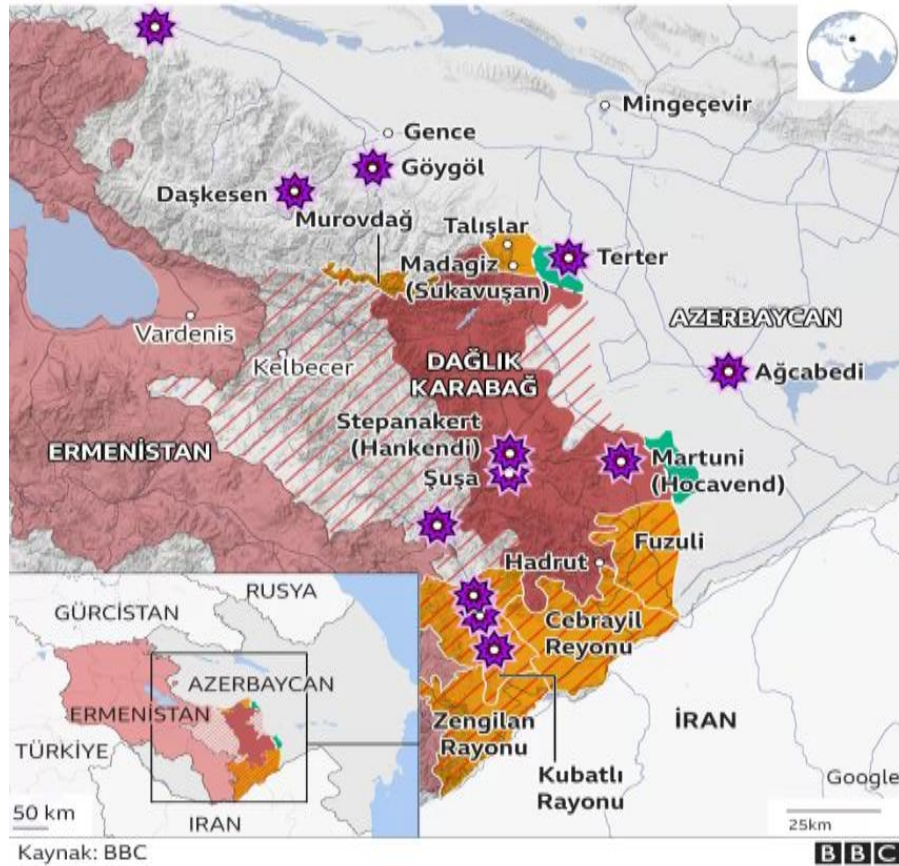
edilmiştir (Sözcü.com, 2020a). Ermenistan'ın bu saldırılarına Azerbaycan sert bir şekilde karşılık vermiş ve savaşın ikinci gününde savaşın tarafları olan Ermenistan seferberlik ilan ederken, Azerbaycan'da da ülkesinde “savaş hali” ilan ederek kısmi seferberlik ilanı yayımlamıştır. Azerbaycan, Ermenistan'ın 12 OSA uçaksavar füze sisteminin imha edildiğini, 31 askerinin hayatını kaybettiğini bildirmiştir. Ermenistan da Azerbaycan'ın askerî mürettebat taşıyan savaş helikopterini düşürmüş ve 16 asker hayatını kaybederken 100'den fazla asker de yaralandığını belirtmiştir. Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, BM Genel Sekreteri Antonio Guterres ile yaptığı görüşmede, “Uluslararası hukuk kuralları, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğü ve BM Güvenlik Konseyi'nin Ermeni ordusunun işgal edilen topraklardan derhal ve koşulsuz olarak geri çekilmesini talep eden kararları temelinde çözüme kavuşturulmalı” ifadeleri ile Azerbaycan'ın İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndaki amacını belirtmiştir (Birgün.net, 2020). Ermenistan'ın 27-29 Eylül saldırıları sonucunda Azerbaycan'da 12 sivil hayatını kaybetmiş, 35 sivil yaralanmış ve bölgede birçok konut ve kamu binası hasar görmüştür (Rehimov, 2020b). Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev dünya kamuoyuna yaptığı açıklamalarda; Ermenistan'ın Azerbaycan sivillerine saldırısına ve yıllardır devam eden işgalci terör eylemlerine uluslararası örgütlerin sessiz kaldığını beyan ederek kendi topraklarında artık savaşmaya mecbur bırakıldıklarını ifade etmiştir (Chirciu, 2020).

Azerbaycan, savaşın ilk günlerinden itibaren ilk beş gün Ermenistan saldırılarına sert karşılık vermiş, Ermenistan ordusunun ve askeri teçhizat yerlerini görüntüleme imkânı bulmuş ve böylelikle Ermenistan askeri mühimmatlarına büyük zayıflar verdirmiştir. Ayrıca Ekim ayı başlangıcında gerçekleştirdiği taarruz ile Murov Dağı, Mağadis-Ağdere hattı ve Fuzuli bölgesinin güneyi olmak üzere 3 ileri harekât sonrasında Fuzuli ve Cebrail bölgelerinde 6 köyü, ilerleyen süreçlerde de Fuzuli'nin tamamı ve bölgede stratejik öneme sahip Murovdağı'nı almıştır (Bilgin, 2020, s. 17), (Aslan, 2021, s. 262).

Harita-8: İkinci Dağlık Karabağ Savaşı

Dağlık Karabağ krizi

- Bombalanan yerleşim yerleri 18-19 Ekim
- Azerbaycan kontrolündeki bölgeler
- Savaşın sürdüğü bölgeler
- Dağlık Karabağ etrafında Ermenistan kontrolündeki yerler

Kaynak: (BBC, 2020), <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54354087>.

Azerbaycan ve Türkiye için önemli olan BTC Petrol Boru hattının geçtiği Yevlah bölgesine Ermenistan ordusu tarafından 7 Ekim’de saldırı düzenlenmiştir. Bu süreçte Ermenistan Rusya’dan KGAÖ’den destek istemiş fakat Putin bu talebe çatışmanın “Ermenistan topraklarında olmadığını” belirterek ret cevabı vermiştir (İşyar, 2020, s. 299). Bu süreçte Putin sadece barış için destek olabileceğini belirterek Azerbaycan ve Ermenistan Dışişleri Bakanları ile görüşmüş, Moskova’da Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov iki ülkeye arabuluculuk girişiminde bulunmuştur. Azerbaycan ve Ermenistan arasında 9 Ekim’de İnsani ateşkes yapılmış, tarafların esir ve cenaze değişimlerine karar verilerek 10 Ekim’de Moskova Bildirisi ile ateşkes ilan edilmiştir. Ancak Ermenistan 11 Ekim gecesi Gence’ye saldırı düzenleyerek ateşkesi bozmuştur (Aslan, 2021, s. 263), (İşyar, 2020, s. 300). Savaş boyunca Ermenistan’ın Azerbaycan’a

en çok zarar ve tahribat verdiği Berde, Terter, Gence, Minçevir, Abşeron, Hızı gibi bölgelere yapılan füze atışları 100'e yakın birçok sivilin hayatını kaybetmesine sebep olmuştur (Özdaşlı, 2021, s. 60). Bu bölgeler arasında bulunan Azerbaycan'ın önemli şehirlerinden olan Gence en çok hasarı almış, 2020 Ekim ayının belirli günlerinde yapılan saldırılar sonucunda 27 sivil ölümlerine 125 kişi de yaralanmıştır. Yine Azerbaycan'ın Belde şehrine 28 Ekim 2020 tarihinde yapılan saldırılarda Azerbaycan halkından 21 kişinin öldüğü, 70 kişinin de yaralandığı bildirilmiştir (Salamov, 2021, s. 109). Özdaşlı'nın da belirttiği gibi birçok kamu ve özel konuta zarar vermesinin yanında, Ermenistan'ın yaptığı hain saldırıların en ağır boyutu bu bölgelerin stratejik önem taşımasıdır. Ayrıca Ermenistan'ın bu saldırılar ile "Cenevre Sözleşmesi'nin 1977 tarihli Ek Protokolü'nün 56.maddesini ihlal ettiğini" vurgulamıştır (Özdaşlı, 2021, s. 61)²². Azerbaycan ordusu bu saldırılar karşısında Hadrut'ta yaptığı Ermeni askeri püskürtme harekâtı sonrasında savaşın harekât bölgesini Şuşa, Lâçin ve Hankenti bölgesine kaydırırken, Fuzuli bölgesini de tamamen ele geçirmiştir. Azerbaycan ordusu 18 Ekim'e kadar 2 şehir ve 43 köyü ele geçirmiş daha sonraki süreçlerde ise Zengilan, Karabağ ve işgal altındaki İran sınır bölgeleri işgalden kurtarmıştır (Aslan, 2021, s. 263-265).

ABD aracılığıyla 18 Ekim'de yeni bir ateşkes girişimi söz konusu olsa da Ermenistan'ın Nahcivan, Gence, Terter saldırıları ateşkese izin vermemiştir. Azerbaycan bu saldırılara verdiği karşılıkta 22 Ekim'de Fuzuli'nin 21 köyü, Cebrail'in 13 köyü, Zengilan ilinin Mincivan Kasabasını ele geçirmesiyle Ermenistan ordusunu geri püskürtmüştür. Azerbaycan savaşın bu sürecine kadar Cebrail ve Fuzuli'yi de almasıyla yıllardır işgal edilmiş topraklarının %18'ini işgalden kurtarmıştır. Ermenistan ordusunun savaş sahasında geri çekilmesi üzerine ordusunun zayıflığını gören Paşinyan 20 Ekim'de Batı diasporasından ve Ermeni kilisesinden destek istemiş ancak bu sadece parasal olarak 200.000 dolar bağış ile karşılık bulabilmiştir. ABD ise 23 Ekim'de tekrar ateşkes çağrısında bulunarak 26 Ekim'de esir ve cenaze değişimleri yapılmasını teklif etmiş fakat yine Ermenistan'ın Laçin, Terter bölgelerine yaptığı top

²²Bknz; (Özdaşlı, 2021, s. 60-61); Öyle ki Azerbaycan için Gebele Turizmin en can noktası iken, Gence büyük bir şehir olmasının yanında Tovuz 'a yakın ve stratejik projelerin bulunduğu, Mingçeçevir 'de en büyük hidroelektrik santrali, Apşeron' da ise petrol işletim merkezi bulunmaktadır.

atışları barış sürecinde ABD ve AGİT Minsk Grubunun etkisiz olduğunu göstermiştir. Azerbaycan silahlı kuvvetleri 22 Ekim'den 29 Ekim'e kadar olan süreçte büyük ilerleme kaydederek Lâçin, Kubadlı, Hocavend, Şuşa, Hankenti'ye ulaşmıştır (İşyar, 2020, s. 303-304).

26 Ekim'de ABD'nin arabuluculuğu ile gerçekleşen ateşkes de Ermenistan'ın ihlal girişimleri sebebiyle bozulmuş, savaş devam etmiştir. 8 Kasım'da Azerbaycan için son derece önemli olan Şuşa şehrinin Azerbaycan ordusu tarafından işgalden kurtarılması ile Azerbaycan silahlı kuvvetlerinin ablukasına giren Ermenistan ordusunun çaresizliği Paşinyan' yenilgiyi kabul etmek zorunda bırakmıştır (Aslan, 2021, s. 265-266). Böylece Azerbaycan ve Ermenistan ordusu arasında yaşanan 44 günlük muharebe Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanmıştır. Nitekim Azerbaycan bu zafer ile yıllardır Ermenistan işgali altında bulunan Fuzuli, Cebrail, Zengilan, Gubadlı, Şuşa, Hocavend, Hocali ve Ağdere rayonlarının bir kısmını ele geçirmiştir (Bilgin, 2020, s. 232).

Savaş sürecinde Ermenistan'ın 2 bin 425, Azerbaycan'ın ise 2 bin 425 askerinin öldüğü, tahmini olarak 100 askerin kayıp olduğu, her iki taraftan toplam 143 sivilin hayatını kaybettiği bildirilmiştir (Sözcü, 2020b). Savaşın ardından 10 Kasım'da Rusya Devlet Başkanı Putin arabuluculuğunda Azerbaycan ve Ermenistan arasında imzalanan Moskova Antlaşması ile Ermenistan yıllardır işgal altında tuttuğu Ağdam, Kelbecer ve Lâçin'i de terk etmek durumunda kalmıştır. Azerbaycan bu zafer ile işgal altında bulunan 7 rayonu tamamen işgalden kurtarıırken imzalanan antlaşma gereğince Dağlık Karabağ'ın Ermeni askerlerinin bulunduğu kısımlar 2 bin asker ile Rusya gözetimine statüsü belirsiz sorun olarak bırakılmıştır (Aslan, 2021, s. 266-267), (Sözcü, 2020b).

3.2. TOVUZ ÇATIŞMASI VE DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI'NDA ULUSLARARASI TEPKİLER

2020 Tovuz Çatışması ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda uluslararası hukuk kurallarına göre BM'nin saldırmazlık ilkesi gerekçesine göre Azerbaycan topraklarının ihlal edildiği tüm dünya ülkeleri bazında ifade edilerek ateşkes vurgusu yapılmıştır. Bu ülkelerin ve uluslararası örgütlerin tepkileri ayrı başlıklar altında incelenecektir.

3.2.1. Tovuz Çatışması'na Uluslararası Tepkiler

2020 Tovuz Çatışması dünya kamuoyu gündeminde yer alsa da bu stratejik bölgenin önemini bilen, Azerbaycan'la ticaret yapan, enerji tedariki sağlayan birçok Avrupa Birliği ülkesi, Avrupa Konseyi Parlamenter Meclisi, BM, ABD ve AGİT Minsk Grubu gibi uluslararası örgütler sadece ateşkes çağrısında bulunmuşlardır (Özcan, 2020). Minsk Grubu'nun eş başkanı olan Rusya, ABD ve Fransa, 2020 Tovuz Çatışması'nın henüz başlarında da sessiz kalmışlardır. Türkiye başta olmak üzere, Moldova, Ukrayna ve Pakistan ise Ermenistan'a BM kararlarını hatırlatarak Ermenistan'ın Azerbaycan toprak bütünlüğüne karşı yaptığı saygısızlığa tepki göstermiştir (Özsoy, 2020, s. 3-4). Rusya Dışişleri Bakanı Lavrov'un iki ülkeye ateşkes çağrısında bulunurken Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün altını çizmesi kayda değer bir gelişme olarak tarihteki yerini almıştır. Ayrıca Azerbaycan'ın Kolektif Güvenlik Antlaşması Örgütü'ne üye olmadığını, Ermenistan'ın ise KGAÖ ile anlaşma şartlarındaki sorumlulukların dışında kaldığı belirtilmiş, iki tarafa da sadece arabuluculuk yapabilecekleri önerisinde bulunmuştur (Sarıkaya, 2020b, s. 4).

Türk Konseyi Genel Sekreteri Baghdad Amreyev, Tovuz bölgesine Ermenistan ordusunun yapmış olduğu saldırıyı kınamış ve Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparak BM Güvenlik Konseyi kararlarına yönelik bölgede barışın ve istikrarın sağlanmasına yönelik adımların atılmasını gerektiğini dile getirmiştir (Türk Keneşi, 2020). Amreyev,

“Türk dili konuşan ülkeler, Türk dünyası ve Türk Konseyi, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını kurtarmak hakkını kayıtsız şartsız destekliyor. Bu savaş kardeş Azerbaycan halkı için vatan savaşıdır. Biz bu savaşta Azerbaycan'ın yanındayız. Dostumuz Azerbaycan'a barış ve zafer diliyoruz.”

ifadeleri ile Türk Konseyinin Kurucu üyesi olan Azerbaycan'ı diğer Türk dünyası ülkelerinin de desteklediğini belirtmiştir (Azerbaycan Türkiye Dergisi 6/7 sayı, 2020, s. 89). Fakat Rusya'nın kurucu üye olarak bulunduğu KGAÖ'nün diğer üyelerinden Kazakistan ve Kırgızistan aynı zamanda Türk Konseyi üyeleri olmaları itibariyle herhangi bir beyanatta bulunmasa da Türk Konseyi bildirgesinde ve KGAÖ'de gösterdikleri fikir beyanatları Azerbaycan açısından önemlidir (Sarıkaya, 2020b, s. 10).

İslam İşbirliği Teşkilatı Genel Sekreterliği (İKÖ) ve Bağlantısızlar Harekâtı da bu çatışmayı kınamıştır (Özsoy, 2020, s. 4). Güney Azerbaycan olarak bilinen, İran sınırları içinde yaşayan Azerbaycan Türkleri de çatışmaya büyük tepki göstermiştir.

Yine Azerbaycan ve Türkiye Türkleri diasporası, Macaristan, Finlandiya, Avusturya gibi dünyanın birçok ülke başkentlerinde ve ABD, Fransa, Ukrayna gibi ülkelerde bulunan Ermenistan Büyükelçilikleri önünde gösteri ve protestoda bulunmuşlardır (Sarıkaya, 2020b, s. 4-6).

Azerbaycan birçok uluslararası örgüt ve dünya kamuoyunda haklı olması itibariyle destek görmüştür. Bu destek, Türkiye ve Azerbaycan Türklerinin “iki devlet, tek millet” anlayışı ile gösterilen güç kuvvet birlikteliği Azerbaycan’a büyük bir manevi güç unsuru olarak olumlu yansımıştır (Sarıkaya, 2020b, s. 9-10). Bu bağlamda günümüzde NATO’da, İİT, Türk Keneşi gibi birçok uluslararası kurumda ağırlığı bulunan, bölgesel anlamda güçlü bir ülke konumundaki Türkiye’nin; Rusya, Afganistan, Pakistan ve diğer ülkelerle olan ilişkileri ve diplomasi girişimleri üzerinden Azerbaycan’a destek sağlaması her iki ülkenin itibarını uluslararası sahada artırmış olduğunu göstermektedir.

3.2.2. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’nda Uluslararası Tepkiler

Şıhaliyev’e göre uluslararası örgütler ve bu örgütlere eş başkanlık yapan küresel ülkeler Birinci Dağlık Karabağ Savaşı’nda olduğu gibi İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’nda da bölgenin jeopolitik öneminden kaynaklı olarak tutumlarının bölgedeki menfaatleri doğrultusunda olacağını vurgulamıştır (Şıhaliyev, 2021, s. 14). İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’nda AB, NATO ve AGİT gibi örgütler sadece ateşkes çağrısında bulunmuş ve pasif kalmıştır. Avrupa Komisyonu ve Parlamentosu AB bünyesinde yer alan Avrupa Parlamento üyesi milletvekilleri Ermeni Diasporasının Dağlık Karabağ’a müdahale edilmesi konusundaki baskılarına rağmen Azerbaycan toprak bütünlüğüne değinerek savaşın taraflarının diplomasi ile çözüm sağlaması konusuna vurgu yapmıştır (Aslanlı K. , 2020, s. 220). Savaşın ilerleyen sürecinde Batı’nın uluslararası askerî güç kanadı olan NATO ile Ermenistan Cumhurbaşkanı Armen Sarkisyan arasında görüşmeler yapılmış, bu görüşmelerin sonucunda NATO Genel Sekreteri savaşta taraf olmadıklarını, sorunun ateşkesle uyularak çözülmesi gerektiğini vurgulamıştır. Sarkisyan ise NATO Genel Sekreterine Türkiye’yi suçlayıcı ifadelerde bulunarak Türkiye’nin Azerbaycan’a destek olmayı bırakması halinde sorunun çözüleceğini belirtmiştir (Çam, 2020).

ABD ise yolsuzlukla mücadele, başkanlık seçim gündemi ve kargaşası, Covid-19 salgın süreci gibi ülke içinde yaşanan sorunlar sebebiyle sadece savaşın taraflarına ateşkes çağrısında bulunmuş, gerekli ilgiyi gösterememiş ve pasif durumda kalmıştır (Suyundikov, 2020), (Aslanlı K. , 2020, s. 220). ABD Dışişleri Bakanlığı Sözcüsü Morgan Ortagus, BM Genel Sekreteri Sözcüleri, Fransa ve İran taraflara sadece ateşkes çağrısında bulunmuştur. Türkiye Dış İşleri Bakanı Çavuşoğlu, “Çözumsuzlükten fayda sağlayacağını düşünen Ermenistan yine haddini aşmıştır, bu defa yanıtını sahada almaktadır. Sahada ve masada can Azerbaycan'ın yanındayız” ifadesini kullanmıştır (Sözcü, 2020c). Türkiye Cumhurbaşkanı R. Tayyip Erdoğan başta olmak üzere üst düzey siyasi yetkililer bütün söylemleriyle kamuoyu, diplomasi ve askeri olarak Azerbaycan'ın yanında yer almıştır (Sarıkaya, 2020b, s. 5).

Türkiye; Libya, Suriye, Afrika, Orta doğu, Doğu Akdeniz gibi birçok sahada yürüttüğü bölgesel politikalarında Fransa ile güç mücadelesi yürütmektedir. Fransa bu sebeple 2.Dağlık Karabağ Savaşı'nda, Azerbaycan'ın yanında yer alan Türkiye'ye karşı Ermenistan'ı desteklerken, Türkiye'yi uluslararası kamuoyunda Azerbaycan'ı savaşa kışkırttığı söylemleri ile hedef almıştır (Şihaliyev, 2021, s. 9-10). Fransa Senatosu, aldığı

“(...) Ermenilere insani yardımda bulunmasını, Dağlık Karabağ'da işlenen 'savaş suçlarına' ilişkin uluslararası soruşturmanın açılmasını, yerlerinden edilenlerin evlerine geri dönüşüne yardımcı olunmasını ve bölgedeki Ermenilere ait tarihi eserlerin korunmasını talep ettiler.” (Yeşilot, 2020)

kararıyla buna resmiyet kazandırmıştır. Fransa suçlayıcı ifadelerle Türkiye'yi kamuoyunda itibarsızlaştırma politikası yürütmüş, Türkiye'nin Azerbaycan'a yönelik askeri destek verdiği ve bölgeye Suriye'den yabancı savaşçı götürdüğü iddialarında bulunmuştur. Türkiye ve Azerbaycan ise Fransa'nın bu tutumunu ve aldığı kararı kınamıştır (Yeşilot, 2020). Fransa bu karar sonrası Ermenistan'a ekonomik yardım göndermiş, Ekim 2020 tarihinde Milli Meclis'e “Artsakh Cumhuriyeti'ni tanıyan” bir karar sunmuştur. Uluslararası Kamuoyuna ise 27 Eylül 2020 tarihinde Azerbaycan'ın, Türkiye'nin siyasi, askeri desteğiyle, Suriyeli cihatçı militanlarının da katılımıyla savaş operasyonları başlattığını bildirmiştir (Ermeni Haber Ajansı, 2020). Fransa bu tutumu ile Türkiye'nin bölgede etkinliğinden rahatsızlığını Tovuz Çatışması ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda göstermekle kalmamış, uluslararası hukuka aykırı yorumlar ve aldığı kararlarla Ermenistan'ı açıktan desteklemiştir (Aslanlı A. , 2020b). Birleşik

Krallık ise taraflara ateşkes ve diplomasi çağrısında bulunarak ikircikli bir tutum sergilemiş, tarafsız olarak BM Güvenlik Konseyi kararlarına vurgu yaparak Azerbaycan'a kısmen destek vermiştir (Aslanlı K. , 2020, s. 220). ABD, AB, Fransa gibi küresel ülkeler içerisinde güçlü Ermeni Lobisi bulunmaktadır. Bu ülkelerdeki Ermeni Lobisi etkisiyle 19. yüzyılda ve 1994 yıllarında Dağlık Karabağ sorununda Ermenistan'a destek vermiştir. Batının enerjide Rusya'ya ve İran'a olan bağımlılıktan kurtulmak için izlediği alternatif enerji politikaları için Güney Kafkasya'da istikrar ve güvenlik sorunları ön plana çıkmıştır. Bu bağlamda batılı ülkelerin Azerbaycan ve Orta Asya Türkmenistan, Kazakistan enerjisinin Türkiye güzergahlarından (BTC, TANAP, TAP, BTK) batıya nakledilmesi konusundaki enerji güvenliği hassasiyeti Ermeni lobisinin sesinin önüne geçmiştir. Dolayısıyla batı ülkeleri İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda ciddi anlamda müdahale etmemeyi tercih etmiştir. Bu ülkelerden sadece Fransa Türkiye'yi hedef almış ve açıktan Ermenistan'a destek vermiştir. Batının İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda pasif kalması ve Ermenistan taraflı tutum sergilememesi Azerbaycan'ı Ermenistan karşısında güçlü kılmıştır (Taşçı, 2021).

Türkiye'nin hamisi olduğu iki ülke KKTC ve Azerbaycan arasındaki buzlar Türkiye'nin Türk Cumhuriyetleri ve Kafkasya bölgesinde değişen politikasının etkisiyle erimiştir. KKTC ve Azerbaycan Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki "Mavi Vatan" dış politikasına destek vermiş ve bu KKTC'nin 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a tam destek vermesinde önemli rol oynamıştır (Hasanzadeh, 2021). Pakistan, Bosna Hersek, Afganistan, Malezya, KKTC, İslam İşbirliği Teşkilatı "Azerbaycan'ın toprak bütünlüğüne vurgu yaparak Azerbaycan'ın haklı mücadelesine" destek verirken Suudi Arabistan, Mısır, İran, Kazakistan sadece bölgesel barışın ulusal hukuk çerçevesinde diplomasi ile çözülmesine ve ateşkese çağrı yapmıştır (euronews, 2020). Arap ülkeleri bölgelerindeki değişimin etkisiyle İslam ve Arap kimliğinin etkisinin zayıfladığı İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndaki tutumlarında sessiz kalmalarından anlaşılmaktadır. Özellikle Arap baharı sonrasında ABD'nin bölgede etkinliğinin azalması, Türkiye ve İran'ın bölgede etkinliğini artırması Arap ülkelerinde güvenlik kaygısı oluşturmuştur. Bu sebeple Türkiye'nin Azerbaycan'ın yanında etkin olması bölgedeki etkisinin daha da artacağı endişesi yaratmıştır. Bu durum BAE, Suriye, Suudi Arabistan, Mısır tarafında tepkiye yol açarken, Türkiye'nin yakın

ilişkiler kurduğu Katar, Kuveyt ve bölge ülkeleri Rusya ve İran'ın Azerbaycan'a destek vermemesinde en önemli etken olmuştur (Mehmed, 2021, s. 132-133).

Ermenistan, Türkiye'nin Azerbaycan'a olan desteğini kırmak ve uluslararası örgütlerin, dünya kamuoyunun, diasporanın desteğini alabilmek için Fransa, Almanya ve ABD medyasına Türkiye'nin Suriye vakasını Güney Kafkasya'ya taşımak istediğini, Azerbaycan'ı çatışmalar için kışkırttığını belirterek şikâyet etmiş ve basında karalama propagandası yaparak Türkiye'yi hedef almıştır (Deutsche Welle Türkçe, 2020). Ayrıca yaptığı bu görüşmelerde Türkiye'yi şikâyet edip bölgeden dışarıda bırakılması gerektiğini söylemiş, “Hristiyanlık” ve “etnik köken” gibi konuları kullanarak yardım talep etmiş ancak talebi ciddi manada karşılık bulmamıştır (Güler M. Ç., 2020b). Rus Kommersant Gazetesinde yer alan Afgan Araştırmaları Merkezi'nin başkanı Andrei Serenko, Ankara'nın Osmanlıcılık siyasetinin Azerbaycan-Türkiye-Pakistan müttefikliğinin dini ve tarihi bağları geliştirdiğini, ülke liderleri arasındaki samimi ilişkide etkili olduğuna dikkat çekmiştir. Türkiye'nin bölge politikaları doğrultusunda Pakistan ile birlikte 2.Dağlık Karabağ Savaşında Azerbaycan'ı desteklemeleri bölgede yeni jeopolitik bir denklemin başlangıcı olarak değerlendirilmiştir (BBC NEWS, 2020). Pakistan, 2019 yılında Türkiye-Azerbaycan arasında gerçekleştirilen “TurAz” ve “Kafkas Kartalı-2019” askeri Tatbikatlarına gözlemci olarak katılarak, 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nı bütün askeri ve Nükleer silah ile destekleyebileceğini ifade etmesi uluslararası arenada savaşın seyrinde ve caydırıcılık noktasında önemli rol oynamıştır (Alızada, 2021). Bu bağlamda Azerbaycan, bölge ülkelerinden Türkiye aracılığıyla Pakistan'ın “Üç ülke bir millet” söylemi ile desteğini almıştır (TIME TÜRK, 2020).

Kafkasya'nın güçlü aktörü Rusya ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin son dönemde pozitif olması, Azerbaycan'ın İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a karşı üstünlük sağlamasında etkili olmuştur. Rusya'nın İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Ermenistan'a destek sağlamaması ve Ermenistan'ı yalnız bırakması diplomasi alanında işgal altındaki topraklarının geri almasında Azerbaycan'a fırsat sunmuştur. Azerbaycan kamuoyu, askeri ve diplomasi alanında Türkiye başta olmak üzere bölge ülkelerinden Pakistan, KKTC, Ukrayna, İsrail, Rusya ve birkaç devletin açıkça desteğini almıştır. Ermenistan ise sadece Batı devletlerinden Fransa ve Yunanistan'ın desteğini almıştır (TIME TÜRK, 2020). Türkiye'nin,

Azerbaycan'a destek olmasına karşılık Kanada hükümeti 20 Ekim'de, "Türk insansız hava araçlarında Kanada teknolojisi kullandığını ileri sürerek" Türkiye'nin silah ve savunma sanayi ihracına ambargo koymuştur (Milliyet, 2021).

3.3. TÜRKİYE DIŞ POLİTİKA EKSENİNDE BÖLGESEL GELİŞMELER

Soğuk Savaş sonrasında Türkiye'nin dış politikasında "bekle gör" yaklaşımından sıyrılarak "Stratejik Kültür" anlayışı ile hareket etmesi, onun çevre bölgelerdeki gelişmelerden bağımsız kalmasını olanaksız hale getirmiştir. Türkiye'nin bölgesel ve küresel güç olma hedefleri, küresel ve bölgesel gelişmelerde gerektiğinde rekabet ve işbirliklerinde proaktif politikalar izlemesini, yine krizlerde ve savaşta sorun çözücü, ara bulucu olarak barışın ve istikrarın sağlanması adına rol almasını mecbur kılmaktadır (Erdağ & Kardeş, 2013, s. 67-68). Yaşanan bölgesel gelişmelerin içerisinde yer alan Türkiye'nin bölge politikalarında Kafkasya ve Orta Asya'da yaşanan gelişmeleri "Türkiye Dış Politika Ekseninde Bölgesel Gelişmeler"e değinerek değerlendirmek daha doğru olacaktır.

Dış Politika; bir devletin uluslararası normlar çerçevesinde, menfaatleri doğrultusunda, diğer ülkelerle ekonomik, ticari, kültürel, siyasi, diplomasi, eğitim vb. ilişkilerde veya sorunlarda, siyasi, diplomatik çatışma, savaş ve askerî krizlerde izlediği tutumlar, söylemler ve eylemler olarak tanımlanmaktadır (Arı, 2013, s. 16). Osmanlı'nın ardından kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nde Mustafa Kemal Atatürk'ün "Yurtta sulh, cihanda sulh" ve "Baticılık" anlayışı, özellikle Türk dış politikalarında güncelliğini her daim korumuştur. Ancak 1990'lı yıllardan sonra dünyada değişen paradigma ve sistem, Türkiye dış politikasını yeni arayışlara ve değişime yönlendirmişse de ülkenin ekonomik ve siyasi koşulları gerekli değişime izin vermemiştir (Bal, 2010, s. 48-49). Nitekim beklenen ve istenen değişimi yakalayamayan Türkiye, 2000'li yıllarda iktidara gelen AK Parti hükümetiyle ekonomide yakalanan seviyeler ve istikrar sayesinde, 2008-2009'lu yıllardan sonra dış politikada daha iradeli bir güçle bölgesindeki gelişmelerde "merkez ülke" veya "köprü ülke" konumundan bölgesel aktör olma konumuna çıkmıştır. Bu bağlamda Türkiye de

artık dış politikasında bağımsız, proaktif “retorikten, realiteye” geçmek imkânı bulmuştur (Kut, 2010, s. 39-41). Davutoğlu’na göre; Türkiye, dünyadaki uluslararası düzende yerini belirlerken Türk Dış Politikasındaki stratejisini de sadece ülkeler arası ilişkiler üzerine değil aynı zamanda toplumun beklentileri ve uzun vadede geleceği üzerine planlayan bir teori çizmek durumundadır. Bu teori çerçevesinde ise tarih, coğrafya, kültür, siyaset, ekonomi ve güvenlik parametrelerini göz önünde bulundurup analiz etmelidir (Davutoğlu, 2001, s. 65).

Türkiye’de 2000’li yılların neredeyse ilk yirmi yılında sürekli değişen bir dış politika süreci gözlenmiştir. Bu süreçteki değişimde Türkiye dış politikasında küresel dünyanın ve güç dengelerindeki değişimlerin önemli rolü olmuştur. Soğuk Savaş sonrasında yakın bir zamana kadar tek hegemonik güç olan ABD’nin karşısına rekabetçi bir Çin’in çıkışıyla değişim başlamıştır. Bununla birlikte, Rusya ve diğer bölge ülkelerinin de eski durumlarına göre ekonomik, savunma ve teknolojik anlamda güç kazanmaları ile dünya küresel düzendeki tek kutuplu sistemden giderek uzaklaşmış ve çok kutuplu dünya düzenine evrilmiştir (Kösebalaban, 2020). Bununla birlikte ABD’nin yönetimindeki değişimler; Donald Trump’ın Amerika Birleşik Devletleri başkanlığı dönemi ve 2020 yılı sonlarında Joe Biden’ın yönetime geçmesi, küresel ve uluslararası ilişkilere etki eden gelişmelerdendir (Al-Shaghel, 2021).

Türkiye’nin değişen küresel dengelerden ve bölgesindeki gelişmelerden etkilenmemesi mümkün değildir. Bu küresel ve bölgesel anlamda değişime uyum sağlamaya çalışan Türkiye, ABD güdümlü yapılanan FETÖ’nün 2016 yılındaki başarısız darbe girişimi sonrasında iç politika ve dış politikada iç ve dış güvenlik ihtiyacına yoğunlaşmıştır. Bu süreçle birlikte Türkiye’nin dış politikasında, ABD ve batıya olan güvensizlikle birlikte batıdan uzaklaşma durumu söz konusudur. Türkiye’nin iç politikasındaki değişimlerle 2018 yılı Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde tek başına iktidar özelliğini kaybeden AK parti hükümetine destek sağlayan MHP siyasi partisi koalisyon hükümeti ile kuruluş aşamasındaki liberal düşünceden uzaklaşarak dış politika anlayışında ideolojik ve milliyetçi bir anlayışa dönüşmüştür. Bu durum, farklı çevrelerce dış politikada eksen kayması olarak da adlandırılmıştır (Kösebalaban, 2020). Türkiye dış politikasında bölgesel politika belirleyici yönelimlerde karara etki eden unsurlardan coğrafi tahayyül kavramı, bölgesel aidiyet, bölgesel konumlama, yakın coğrafya, küresel dengeler ve bölgesel gelişmeler ve realist

politikalar belirleyici olabilmektedir. Türkiye, Kafkasya ve Orta Asya politikalarında ideoloji, Türklük, Osmanlıcılık, İslam Coğrafyası gibi tahayyüllerle etki unsuru oluşturabilmektedir (Çaman & Çelik, 2011, s. 309-323). Bu bağlamda Türkiye, MHP'nin kuruluş ve ideolojilerinin ana temelini oluşturan Türk dünyası, Turancılık fikirleri ile ilgili hassasiyetlerini her daim siyasi ve dış politika stratejisinde ön planda olmuştur. 2020'li yılların başında da MHP lideri Devlet Bahçeli, Türkiye'nin bölge politikalarındaki Türk dünyasıyla bütünleşme yönündeki tutumu ile karar mekanizmasına etki etmektedir (Kutlu Asya, 2020).

Türkiye, 24 Haziran 2018 tarihinde yapılan seçimle hem yeni bir hükümet sistemi olan Cumhurbaşkanlığı sistemine geçmiş hem de Cumhuriyet İttifakı (AKP+MHP) adayı R. Tayyip Erdoğan'ı yeniden Cumhurbaşkanı olarak seçmiştir. 2018 seçimleri sonrası Türkiye dış politikasını etkileyen etmenler arasında

- ✓ Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve AK Parti'nin dış politika vizyonu,
- ✓ Yeni yönetim sisteminin etkisi,
- ✓ Cumhuriyet İttifakı'nın ortağı olan MHP'nin dış politika yaklaşımı,
- ✓ Batılı ülkelerin Türkiye politikaları,
- ✓ Rusya, İran, İsrail, Suudi Arabistan gibi ülkelerin Türkiye ve Ortadoğu politikaları

bulunmaktadır (İnat, 2018).

21. yy'da enerji, ülkelerin ekonomisinde reaktör olması sebebiyle uluslararası anlamda siyasi olarak önem kazanmıştı. Bu bağlamda dünyadaki büyük güçlerin enerjiye sahip bölgelerde hegemonya kurabilmesi amacıyla gerçekleşen çatışmaların ve savaşların da artışı görülmektedir (Yüce , 2006, s. 65), (Doğanay, 2015, s. 173-174). Türkiye'nin de artan nüfusu, büyüyen ekonomi, teknoloji ve sanayinin gelişimi ile birlikte enerji talebiyle doğru orantılı olarak artan enerji güvenliği ve arz çeşitliliğinin sağlanması yönünde enerji politikaları geliştirmesi zorunlu hale gelmiştir. Burada en önemli gerekçe ise Türkiye'nin yerli enerji potansiyelinin düşük olması, enerjide giderek artan talepten dolayı dışa bağımlı olması, bu bağımlılığın da ülke ekonomisinde büyük cari açık yaratmasıdır (TPAO.A.Ş., 2021, s. 34-37). 2014 verilerine göre Türkiye'nin dışarıdan ithal ettiği enerjinin oranı toplam tüketilen enerjinin %54,76'sı olup bunun %26,9'u Rusya'dan, %18,13ü İran'dan, %12,33'ü Azerbaycan'dan,

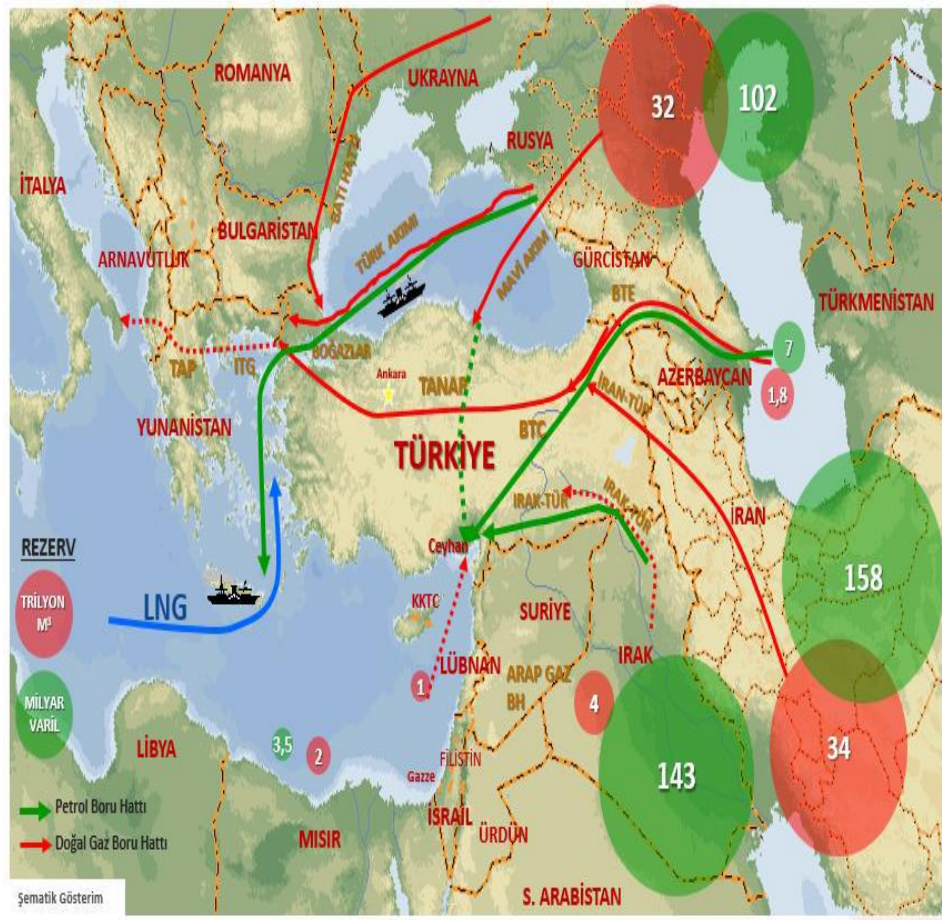
%8,48'i Cezayir'den ve %2,8'i Nijerya'dan ithal edilmiştir (Al-Shaghel, 2021). TPAO A.Ş. 2021 ve 2022 raporlarındaki veriler karşılaştırıldığında Türkiye'nin enerjide 2019-2020-2021 yıllarındaki enerji ithalat oranlarında; petrolde ilk başı Rusya, Irak ve Kazakistan çekerken doğalgazda da Rusya, Azerbaycan ve İran ilk üç sırada yer almaktadır. Bu verilere göre Türkiye doğalgaz ve petrol bazlı enerjide %98-%99 aralığında dışa bağımlı olup bu ihtiyacını ithalatla karşılamaktadır. Türkiye'nin Rusya'dan doğal gaz ithalatında 2020 yılında %33,6 olan ithalat oranı 2021 yılında %44,9'a yükselmiştir. Bu oranı İran (%16), Azerbaycan (%15) ve diğer ülkeler takip etmektedir. Petrolde ise 2021 verilerinde;

“%42,3 Irak, %17,3'ü Rusya'dan, %14,4'ü Kazakistan'dan gelmiş; ilk üç sırada yer alan ülkeler 2020 yılı ile aynı olurken, bir önceki yıla kıyasla Irak ve Kazakistan'ın ithalattaki payı artarken, Rusya'nın payı azalmıştır. Bu üç ülkeyi, Libya (%6,2), Norveç (%5,5), Suudi Arabistan(%5,3), Nijerya (%3,5), Türkmenistan (%2,1) ve Azerbaycan (%1,6) takip etmiştir.” (TPAO.A.Ş., 2021). (TPAO.A.Ş., 2022).

Görüldüğü üzere Türkiye'nin enerjide başta Rusya'ya ve İran'a olan bağımlılığı, bölgesel bağlamda bu ülkelerle karşı karşıya olduğu dış politikasını sınırlandırmaktadır. Özellikle Rusya'nın, Ukrayna ile ilgili yaşadığı sorunlar, Rus uçağının düşürülmesi gibi Türkiye ile ilgili gelişmeler Türkiye'nin enerji arz güvenliğinde ve bölgesel politikalarında enerji bağlamında yeni arayışlar ile birlikte değişikliğe gitmesinde önemli rol oynamıştır (Al-Shaghel, 2021). Bu bağlamda Türkiye bölgesinde enerji politiklarındaki hedefleri doğrultusunda attığı adımlar ve işbirlikçi enerji projeleri (BTC, BTE, TANAP, Türk Akımı, Kerkük-Yumurtalık gibi petrol ve doğalgaz boru hatlarının geçiş güzergâhında yer alması) sayesinde enerjide merkez ülke olma potansiyelini arttırmıştır (Kavaz, 2018, s. 4).

Türkiye, 2018 yılına gelindiğinde enerji arzının ve ithalinde çeşitliliğe giderken aynı zamanda enerjide doğu-batı arasında Avrupa'nın da enerji ihtiyacına cevap veren enerji koridoru ülke konumuyla jeopolitik önem kazanmıştır. Ayrıca enerji depolama merkezlerine yaptığı yatırımlarla enerji vanalarını elinde tutabilmesinden hareketle jeopolitik konumunu güçlendirmiştir (Al-Shaghel, 2021).

Harita-9: Türkiye Enerji Merkezi

Kaynak: (TPAO.A.Ş., 2021), <https://www.tpa.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf>.

Türkiye, artık enerjide fiyatları belirleyen, enerji transfer eden ülke konumu ve enerji stoku ile de enerji ticaretinde önemli bir ülke hâline gelmiştir. Ayrıca Türkiye'nin enerji arzında çeşitliliğe gitmesiyle birlikte Rusya'ya olan bağımlılığını azaltmış, bu da dış politikasında daha bağımsız ve öz güvenli politikalar izlemesinin önünü açmıştır. Bu bağlamda Türkiye bölgesel güvenlik ve enerji arz çeşitliliğini sağlamak adına Suriye, Libya, Doğu Akdeniz ve Irak'ta, Afrika'da ve Orta Asya'da hem sahada hem masada aktif politikalar izleyebilmiştir. Türkiye bölgesel enerji güvenliği ve tedariki için ulusal çıkarları adına realist politikalarla coğrafi konumunun da getirdiği fırsatları değerlendirerek küresel enerji savaşlarında bölgesel olarak mücadele ederek yerini almıştır (Al-Shaghel, 2021). Türkiye bağımlılıktan kurtulma ve enerji rekabetinde güç kazanmak adına 2019 yılından itibaren enerji politikalarına hız vermiş, enerji arama faaliyetleri adına yurt dışında ve yurt içinde Güney Doğu

Anadolu, Doğu Akdeniz, Karadeniz olmak üzere en çok sondaj kuyusu bulunan ülkeler arasındaki yerini almıştır (TPAO.A.Ş., 2021, s. 43-49), (TPAO.A.Ş., 2022).

Savunma Sanayi Başkanı Prof. İsmail Demir'in "Türkiye'nin proaktif dış politikasının merkezinde yetkin bir savunma sanayii var." söylemi, Türkiye'nin aktif olarak sahada ve masada oyun kurucu, değiştirici önemli bir aktör olduğunu vurgulamaktadır. Bu aynı zamanda Türkiye dış politikasının bölgesel sorunların çözümünde "sert güç" etkisine yapılan vurgu olarak da okunabilmeye müsait bir söylemdir (Savunma Sanayi, 2020). Türkiye, NATO'nun en gelişmiş ikinci ordu gücü olmanın yanında son 5 yılda gerçekleştirdiği teknoloji, bilim hamleleriyle savunma sanayinin gelişimini sağlamış, bununla birlikte askerî anlamda İHA/SİHA ve diğer teçhizatların da gelişimi Türk ordusuna sınır ötesi operasyonlarda, sahada sınırsız bir güç sağlamıştır. Türkiye dış politikasında halen geçerliliğini koruyan ve değişmeyen "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesi ile 2015 yıl öncesine kadar askerî harekât noktasında sadece BM çatısında ve NATO işbirliğinde uluslararası barışa hizmet amacıyla askerî destek vermiştir. NATO ve BM haricinde Türkiye'nin kendi siyasi iradesi ile sadece Kıbrıs Barış Harekâtı ile askeri operasyon yapmıştır. Buradaki amaç yine bölgesel ve uluslararası barışa hizmet etmek ve KKTC'deki Türk vatandaşların huzurunu ve can güvenliğini sağlamaktır. Türkiye, 2015 yılından sonra ise yine "Yurtta sulh, cihanda sulh" ilkesinin değişmediği fakat uluslararası ve bölgesel anlamda yaşanan gelişmelerdeki ulusal çıkarların korunması, bölge ve sınır güvenliğinin, enerji arzı ve güvenliğin sağlanması adına Suriye, Libya, Irak, Katar, Azerbaycan, Somali gibi Ortadoğu ve Afrika'da askerî üsler ve proaktif, realist girişimler ile siyasi prestijini arttırmıştır. Bölgesel ve sınır güvenlik adına Suriye ve Irak'ta PKK, DEAŞ, YPGDY'ye karşı operasyonlar yürütülürken Doğu Akdeniz ve Libya'da "Mavi Vatan" politikasıyla hareket edilmiştir (AYAM, 2021).

Türkiye dış politikada 2019 yılına damgasını vuran sorunları büyük güç olan ABD ve Rusya ile yaşamıştır. ABD ile S-400'ler, F-35'ler alımı ve Fırat'ın doğusunda "Fırat Kalkanı" operasyonları, FETÖ elebaşının teslim edilmesi ile ilgili anlaşmazlıklar, ilişkilerde sorunlara sebep olmuşsa da bu sorunların iki ülke liderleri arasındaki diplomatik ve stratejik ilişkiler boyutu ile çözülmesi yönünde gişimler söz konusu olmuştur. Rusya ile ise İdlib ve Fırat'ın doğusundaki PKK/YPG varlığı ve Libya'da karşı karşıya rekabet sorunları yaşanmıştır. Türkiye'nin bölgesel

gelişmelerde küresel olarak en büyük sorunsalı “enerji savaşlarındaki” rekabet sahası olan Doğu Akdeniz bölgesi olmuştur. Türkiye Doğu Akdeniz de; “Yunanistan, Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY), Mısır ve İsrail gibi bölge ülkeleri yanında ABD, Rusya, Fransa ve İngiltere gibi küresel aktörlerle” kıta sahanlığı genişletme ve Yavuz ve Fatih isimli sondaj gemileri ile enerji arayışında anlaşmazlıklar yaşamıştır (İnat, 2020).

Türkiye, üç kıtanın birleştiği ve dinler arasındaki kesişme bölgesinde yer alması; eski Osmanlı toprakları olan Balkanlar, Kafkasya, Orta Asya, Ortadoğu ile olan coğrafi yakınlığı; bu bölgelerle dinî ve kültürel bağlarının bulunması, doğu ve batının birleşim bölgesi olması gibi avantajlarıyla coğrafi açıdan çok önemli bir bölgede yer almaktadır (Kaya F. , 2017, s. 9-12). Son 10 yıl içerisinde ise Türkiye'nin yakın coğrafyasında, Osmanlı mirası topraklarda ve sınır komşu ülkelerde ciddi çatışmalar yaşanmaktadır. Bu çatışmaların birçoğu Türkiye'nin ulusal ve sınır güvenliği ile ulusal çıkarları bağlamında stratejik olarak bölgesel ve küresel politikalarını doğrudan etkilemektedir. Başka bir deyişle, hem değişen dünya hem de bölgesel gelişmeler, Türkiye dış politikası üzerinde belirleyici bir güce sahiptir. Türkiye de dünyaya ve çevresine göre uygun bir politika izleme gayretindedir.

3.4. İKİNCİ DAĞLIK KARABAĞ SAVAŞI VE SONRASINDA TÜRKİYE’NİN BÖLGE POLİTİKASI

Türkiye bölgesel politikalarında stratejik hedeflerinin yanında, küresel değişikliklerin dış politikada karar mekanizmalarına etki eden unsurlarını da ön plana çıkarmıştır. Türkiye'nin, İkinci Karabağ Savaşı'ndaki proaktif, çok boyutlu ve bağımsız bölge politikalarında bölgesel güç olmaktan daha çok bölgeselleşme ve küresel güç olma yolundaki hedefleri ile bölgenin güvenlik ve istikrarı öncelik kazandırmıştır. Özellikle Libya, Suriye, Irak gibi bölgesel politikalarda birçok cephede aktif hareket etmiştir. Pandemi sürecinin ekonomik sıkıntılara rağmen Kafkasya'daki Tovuz Çatışması ve sonrasında gerçekleşen İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda net ve kararlı bir tutum takınmış, Azerbaycan'a askerî, diplomatik ve uluslararası arenada kamuoyu oluşturarak destek vermiştir.

3.4.1. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Bölgesel Politikası Kararlarına Etki Eden Unsurlar

Küresel dünyada yaşanan iklim değişikliği, göç, terör, enerji güvenliği, ekonomik sorunlar gibi tehdit unsurlarında meydana gelen değişimle birlikte güvenlik anlayışı da değişmiştir. Bu minvalde dış politikayı etkileyen ve belirleyen yeni aktörler ve dinamikler dâhil olmuştur. Dış politika analizi çalışmalarına kimlik, kültür, liderlik, yönetim sistemi ve iç güçler dengesi gibi birçok faktör dâhil edilmiştir (Yurteri, 2019, s. 172-173). Bir ülkenin Dış Politika Kararlarında; iç politika, güvenlik, uluslararası sistem, ülke yönetim sistemi, lider etkisi, siyasal kültür ve ulusal özellikler, askeri kapasite (güç), kamuoyu gibi etkenler rol oynayabilmektedir (Veliev, 2022).

Türkiye Kafkasya bölgesi ile ilgili politikalarında ise 2010 yılından sonraki süreçte ritmik ve proaktif politikalar ile ön plana çıkmış, bölge ülkelerinden Azerbaycan ile olan ilişkileri tarihi ve manevi unsurların verdiği kardeşlik, bölgenin enerji-ulaşım projeleri ve askeri güvenlik gibi birçok alanda stratejik ortaklık boyutuna ulaşmıştır. Bu bağlamda bölge ülkelerinden Azerbaycan ve Türkiye'nin siyasi ilişkilerinde karara etki eden önemli parametreler;

“Ortak kültürden aldıkları mirasın ürünü olarak ortak dünya görüşü ve siyasi düşünce, Her iki ülkenin de Kamuoyunun tutumu, İki ülke liderlerinin arasındaki ilişki, Her iki ülkenin ulusal ortak menfaatleri” (Veliev, 2022)

olarak belirtmektedir.

Adzkia ve Riyanto (2021) çalışmasında, Türkiye'nin 2.Dağlık Karabağ Savaşı'nda dış politika stratejisinin bölge politikasındaki hedeflerinin ulusal ülke çıkarları ile uyumlu olduğunu ve Türkiye'nin İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'na müdahil olmasının ulusal haklı gerekçeleri olduğunu savunmaktadır. Bu bağlamda Türkiye'nin İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda dış politika stratejisinde Azerbaycan'ın yanında yer almasındaki hedefleri şöyle sıralanabilir: Türkiye'nin bölgedeki enerji ve ulaşım politika hedeflerini güvenceye almak, savunma sanayi alanındaki milli yerli silah ve teçhizat alanında satışların artırılarak ülke ekonomisine katkı sunmak ve bu alandaki başarısıyla güven tazelemek. Öte yandan Azerbaycan ve Türkiye arasındaki manevi bağlar (din, tarih, dil, etnik), Türkiye'nin Ermenistan ile olumsuz ilişkilerindeki kamuoyu gücü ve kimlik yaklaşımı bölge politikasında temel belirleyici unsurdur. Türkiye'nin Dağlık Karabağ statükosunda Azerbaycan'a destek sunarak, Azerbaycan

ve Türk dünyası ilişkilerini geliştirerek son dönemde uluslararası alandaki ilişkilerde yaşadığı yalnızlığı gidermek istemiştir. Bununla birlikte diğer bölge ülkeleri, komşu ülkelerle ilişkilerin iyileştirilmesi ve bölgede barışın sağlanması bölge politikasındaki temel unsurdur. Bölgenin önemli aktörü Rusya'nın bölgede etkisini azaltarak denge unsuru oluşturup hem bölgede hem de uluslararası arenada askeri, siyasi ağırlığını arttırmak isteği söz konusudur. Ayrıca Türkiye'nin kuruluşundan bu yana dış politikada M. Kemal Atatürk'ün "Yurtta Sulh, Cihanda Sulh" mottosunun bugünde hala geçerliliğini koruduğunu belirterek bu bağlamda diğer coğrafyalarda olduğu gibi Güney Kafkasya'nın hem dış politika mottosu hem de bölgesel politika hedeflerinde ekonomik bölgesel kalkınma ve ticari ekonomik alandaki çıkarlarına, sınır, çevre, bölgesel güvenlik için sorunların çözümüne ve bölgesel barışına katkı sunmayı amaçladığını vurgulamaktadır (Adzkia & Riyanto, 2021, s. 100-116). 2020 Tovuz Çatışması'ndan sonra yaşanan İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin müdahil olup enerji-ulaşım koridorlarında jeopolitik konumunu güçlendirmek adına enerji güzergahının ve bölgesel güvenliğin artırılması, enerji arzındaki talebin güvence altına alınması ve Rusya ile Libya, Suriye gibi rekabet alanlarında daha bağımsız politika izleyebilmesi önemli bir kazanım olacaktır. Bu bağlamda Türkiye'nin dış politikada karar verici, bölgedeki stratejik hedef politikaları doğrultusunda ulusal çıkarları ile örtüşen realist yaklaşımı benimsediği ve bu bölgedeki çatışma krizini fırsata dönüştürerek uluslararası ve bölgesel güç kazanmak amacı taşıdığı ifade edilmektedir (Dadparvar & Azizi, 2020, s. 480-481). Çalışmanın 2. bölümünde Türkiye'nin bölge politikasında Tovuz Çatışması başlıklı kısmında Türkiye'nin bölge politikasında Tovuz'un enerji ve ulaştırma politikalarındaki stratejik önemi ve güvenlik risklerine değinilmiştir. Çalışmanın genelinde olduğu gibi yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin Bölgesel Politikası kararlarına etki eden stratejik unsurlar kısaca aşağıda özetlenmiştir.

3.4.1.1.Cumhurbaşkanlığı Sistemi: Yapılan 2018 yılı halk oylaması sonrasında itibaren Türkiye Cumhurbaşkanlığı sistemiyle yönetilmeye başlanmıştır. Cumhurbaşkanlığı sisteminin gereği Türkiye Dış Politikasına karar veren, hedef koyan ve tayin eden merci Cumhurbaşkanı olmuştur. Bu bağlamda Dışişleri Bakanlığı diğer ülke içi kurumlar, uluslararası örgütler, kuruluşlar ve ülkeler ile iş birliği veya

temaslarla dış politikayı uygulamak ve koordine etmekle yükümlenmiştir (mfa.gov.tr, 2022). Bu sistem Türkiye'nin Cumhurbaşkanının, başkomutan ve dış politikada tek karar merci olması, başta Savunma Bakanlığı olmak üzere diğer kurumlara emir yetkisi, koordineli işbirliğini ve tutarlılığı, ikircikli tutumların yerine kararlı siyasi iradeyi güçlendirmiştir (İnat, Ulutaş, & Kanat, 2017).

3.4.1.2.Liderler ve Liderler arası İlişkiler Etkisi: Dış Politikada liderlerin kişiliği, dış dünyaya bakışı ve tutumu, inançları, kültürel, duygusal ve zihinsel özellikleri karar alma süreçlerine yansımaktadır. Dış politikada kimin lider olduğu da önemli bir unsur olarak görülmektedir (Efegil, 2012, s. 22), (Güleç, 2018, s. 83). (Kan, 2017, s. 68). Bu unsurlar nezdinde düşünüldüğünde Azerbaycan ve Türkiye liderleri Erdoğan ve Aliyev arasındaki samimi dostluk ve ilişkiler “Stratejik Ortaklık” ve “Stratejik Mütteliklik” boyutuna taşınmıştır. Türkiye–Azerbaycan arasındaki ilişkilerin bu denli yüksek seviyeye ulaşmasında tabi ki de iki ülkenin liderlerinin göreve başladıktan sonraki süreçte gelişen üst düzey ziyaretleri ve diplomaside öncelikleri düzeyi etkili olmuştur. Bu unsuru oluşturan da son yıllarda iki ülkenin Cumhurbaşkanları Aliyev ve Erdoğan arasındaki sıkı dostluk ilişkileridir (Rehimov, 2022a).

Yukarıdaki ifadelerde de belirtildiği gibi Türkiye’de, ülke yönetim sisteminin değişmesiyle birlikte dış politikada karar verici tek merci Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan olmuştur. Yurteri (2019)’ye göre; Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın, karizmatik, siyasi irade gücü ve otoriter tutumları gibi liderlik özellikleri ile “protokol Cumhurbaşkanı” anlayışını değiştirmesi, Türkiye’nin bölgesel ve küresel bağlamda uluslararası siyasetine yön vermiştir (Yurteri, 2019, s. 197). Türkiye lideri Erdoğan’ın dini görüşünün uluslararası siyasetine yansması ve bakışı (adil düzen, Osmanlı’nın mirasçısı konumuyla bu coğrafyalara hamilik, Türk coğrafyaları ile Türk Dünyası birliği, Müslüman ve milliyetçi kitle üzerine izlediği siyaset) da diğer dış politika stratejilerine yansımıştır. 2.Dağlık Karabağ Savaşı’ndaki kararlarda da Azerbaycan ve Türkiye arasındaki dini bağların etkisi olduğu belirtilmektedir (Adzkie & Riyanto, 2021, s. 106-107).

İki ülke liderleri arasında siyasi ilişki 2002 yılında AK Parti hükümetinin iktidara gelmesi ile AK Parti başkanı olarak Recep Tayyip Erdoğan Azerbaycan-

Türkiye ekonomik ilişkiler için Azerbaycan'ı ziyaret etmesiyle başlamıştır. 2003 yılında İlham Aliyev Cumhurbaşkanı seçilmesinin ardından “Türkiye neredeyse Azerbaycan oradadır, Azerbaycan neredeyse Türkiye oradadır.” sözleri ile iki ülke arasında siyasi ilişkilerin geleceğine ışık tutmuştur. İlk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapan İlham Aliyev ve Recep Tayyip Erdoğan arasındaki yaklaşık 17 yıl boyunca devam eden iki ülke liderleri arasındaki resmi, siyasi ve diplomasi ilişkileri iki ülke arasındaki stratejik derinlik boyutunda ilişkileri pekiştirmiştir. İki ülke liderleri arasındaki “gardaşlık” söylemine dönüşen samimi ilişkiler stratejik ortaklıklarla güçlenmiş, 2020 Tovuz Çatışması ve 2.Dağlık Karabağ Savaşı'nda stratejik müttefiklik düzeyine çıkmıştır (Veliev, 2022), (Veliev C. , 2020, s. 135). İki ülke liderinin uzun süre iktidarda olmasıyla ortaya çıkan istikrarın aradaki ilişkiyi geliştirmesi iki ülkenin ekonomik, savunma ve askeri kapasitenin arttırılması, askeri/savunma işbirlikleri, ticari, enerji, ulaşım ve ülke kalkınması gibi işbirliklerinin güçlenmesinde önemli bir unsurdur. Ayrıca iki ülke liderinin dünya sistemine ve uluslararası ilişkilere aynı bakış açısına sahip olması, bölge ve dünyada denge siyaseti ve stratejik ortaklıkla birlik beraberliğe yansımıştır.

SETA'nın “Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinin Yeniden Tesisinin 30.Yıl Dönümü” konferansında Cahid Veliyev'in belirttiği gibi Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev arasındaki ilişkide daha önceki iki ülke liderleri arasındaki etkileşimden çok daha üst düzeyde samimi ve güçlü dostluk bağlarının olduğu görülmektedir. 2020 Tovuz Çatışması ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın zaferinde, Türkiye'nin ve Azerbaycan'ın liderlerinin güçlü, kararlı siyasi irade ve cesaretleri ile bütünleşen işbirliği önemli rol oynamıştır (TRT AVAZ, 2022). İki ülkenin lider özelliklerine ve dünya siyaset görüşüne bakıldığında; derin stratejik düşünce, emperyalizme ve terörizme karşı adil dünya düzeni anlayışı, işbirlikçi ve denge unsuru politikası anlayışı izledikleri görülmektedir. Ayrıca ulusunun menfaatleri gereğince kararlar alan lider özelliklerinin etkili olduğu söylemlerine yansımıştır. Bu minvalde iki ülke lideri de küresel ve bölgesel arenada stratejik denge politikaları izlemektedir. (Uluslararası Politika Akademisi, 2016).

Azerbaycan lideri İlhan Aliyev, babası Haydar Aliyev'den 2003 yılında devraldığı ve 4 dönem Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı görevi halen devam etmektedir.

İlham Aliyev, Atası Haydar Aliyev'den aldığı görevin bilinci ve sorumlulukları ile birlikte onun izinden yürüyerek onun Azerbaycan Cumhuriyeti ve halkı için düşlediği ideallerin vasiyetini almış ve bu dava inancı ile yürümüştür. Bu bağlamda baktığımızda İlham Aliyev, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde atası Haydar Aliyev'in "Bir Millet İki Devlet" şiarında yürütmüştür. İlham Aliyev'in bu bağlamda tarihsel dava anlayışı ile halkını alıp "demir yumruk" söyleminde birleştirerek siyasi cesarete, soğukkanlı tutuma, iradeye, güce ve otoriteye sahip olduğunu göstermiştir (Yılmaz G. G., 2021, s. 386-395). Azerbaycan AZERTAC Türkiye Büro Başkanı, Sabir ŞAHTAHTI "Liderlik, Tanrının kişilere verdiği lütuftur. Liderler lider olarak doğarlar ve yeri geldiği zaman kendi gayretleri ile zafer kazanırlar." sözünün eylem olarak ortaya çıkışını 2. Dağlık Karabağ Zaferi ve İlham Aliyev'e atfetmiştir (Şahtahtı, 2020). Bu sözün eyleme geçtiğinin kanıtı Pandemide ve 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan halkının ülkelerinin lideri İlham Aliyev'in etrafında tek yumruk ve tek bilek olarak birleşmesi, inanç şuuruyla cepheye gitmek isteyenlerin başvuruları ve gösteri eylemleridir. Sonuç olarak Azerbaycan halkı, ordusuyla, liderleri İlham Aliyev ile yıllardır amaçları olan Karabağ etrafındaki toprakları büyük bir zaferle geri almıştır. Ayrıca Azerbaycan ve Türkiye'nin komutasında işleyen süreçte; iki ülkenin Dış İşleri Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve diğer ilgili bakanlıklar arasındaki üst düzey yetkililerin koordineli çalışması ve yakın işbirliği Azerbaycan'ın 2. Dağlık Karabağ Zaferinde önemli rol oynamıştır.

3.4.1.3. Uluslararası Örgütler; devletlerin karar alma süreçlerini etkileyen bir diğer unsurdur. Uluslararası örgütlerin işlevleri, hak ve hukuki bağlamdaki normlar uluslararası sistemde önleyici ve yaptırımcı rol üstlenebilmektedir. Fakat uluslararası örgütlerin işlevselliğini yitirdiği durumlarda devletler kendi ulusal hakları ve menfaatleri için uluslararası hukuk çerçevesinde dış politikalarında kararlar almak durumundadır (Kerimoğlu, 2021).

Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın, "Bölgede Dağlık Karabağ'ın işgaliyle başlayan krize artık bir son verilmelidir." ve "İşgale uğrayan topraklar Azerbaycan toprakları. 'Artık hesap vakti geldi' diyen Azerbaycan kendi göbeğini kendisi kesmek zorunda kalmıştır." söylemi (BBC, 2020) de artık Türkiye'nin de Dağlık Karabağ sorununun çözümünün uluslararası örgütlerce barış ve diplomasi

ile çözülemeyeceğinin anlaşıldığını göstermiş ve Recep Tayyip Erdoğan Türkiye'nin bölge politikasında Azerbaycan'a olan desteğini açıkça ifade etmiştir. Bu minvalde uluslararası örgütler ve diplomasi ile sorunun çözülemeyeceğini anlayan Azerbaycan ve Türkiye'nin 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda dış politikada müttefik askeri güç kullanma kararında işbirliği en önemli etken olmuştur.

3.4.1.4. Türkiye Dış Politika Stratejisi: Ülke yönetim sistemindeki değişiklik, stratejik zihniyet ve kültür, dış politika bağlamında atılan adımlar Türkiye'nin bölge politikalarına ve bölgeselcilik anlayışına yansımıştır. Yurteri'ye göre;

“Yeni dış politika anlayışı, elitist zümrenin öngördüğü sadece güvenlik ve jeopolitik yaklaşımlara endeksli dış politikayı dönüştürdüğü gibi, Türkiye'nin dış politikasını oluştururken kendi kimliksel, kültürel ve tarihi mirasından faydalanmasını da beraberinde getirmiştir” (Yurteri, 2019, s. 196).

Bu bağlamda Türkiye son yıllarda bölgesel politikalarında tarihi mirasın ve kimliğin verdiği değerlerini bütünleştirerek İslam coğrafyasında stratejik ve kültürel etkinliklerini arttırmış ve bunu stratejik işbirlikleriyle güçlendirmiştir. Bununla birlikte Ataman'ın da belirttiği gibi Türkiye bölgesel politikada ulusal menfaatlerini gerçekleştirmek için fırsatları değerlendirmekten geri kalmamıştır. Türk Silahlı Kuvvetleri ve istihbarat teşkilatı gibi devlet kurumlarının güçlendirilmesi ve Savunma Sanayindeki teknolojik gelişmelerin verdiği özgüven ile statükodan kurtulmuştur. Türkiye son yıllarda dış politikada “tepkisel ve tek-yanlı olmayan bir anlayışla çok-boyutlu, çok-taraflı, karşılıklı kazanç karşılıklı bağımlılık ilkelerine dayalı ve barış için savaşa da hazır” stratejisi izlediğini ifade etmiştir (Ataman M. , 2020). Türkiye bölgesel politikalarında öncelik olarak girişimci, insani ve yumuşak güç politikası izlerken, ulusal güvenlik için içte ve sınır bölgelerin ötesinde Terörizme karşı güvenlik ve askeri mücadelesini devam ettirmektedir. Ayrıca Türkiye bölgeselcilik anlayışında bölgesel sorunları sahiplenmekte, çözüme dair adımlar atmakta, küresel sorunların çözümü ve işbirliği için etkin, çok taraflı ve arabulucu bir politika izlemektedir. Enerji merkezi ve lojistik üssü olma hedefleri ile Avrupa-Asya arasındaki coğrafi konumunu fırsata dönüştüren Türkiye 2019 da başlattığı “Yeniden Asya” söylemi ile stratejik, bütünleştirici politikalar hedeflemektedir (Ulaştırma Bakanlığı, 2010, s. 115-125). Bu minvaller doğrultusunda; Türkiye İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda bütün imkânları ile Azerbaycan'ın yanında olmasının nedenlerini bölge politika stratejisi ekseninde

şöyle açıklayabiliriz: Türkiye-Azerbaycan ortak tarih ve kimlik bağları ilişkisini “stratejik ortaklık” boyutuna taşımıştır. Bu “stratejik ortaklık” bağlamında iki ülke arasındaki enerji ve lojistik projelerinin güvenlik tehdidi iki ülke içinde hayati öneme sahiptir. Bu sebeple Türkiye’nin enerji arz güvenliği, enerji transfer merkezi ve ulaşım koridorlarında “Orta Koridor” ile ön plana çıkma, lojistik üssü liderliği gibi ulusal ülke hedeflerinin Tovuz Çatışması’yla baltalanması açısından bölge politikasında İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’nda Azerbaycan’ın yanında yer almasında önemli rol oynamaktadır. Veliyev’in de belirttiği gibi bölgesel ve küresel anlamda Azerbaycan ve Türkiye’nin stratejisindeki “bağımsız ve çok boyutlu dış politika” anlayışları, bölgede oyun kurucu ve söz sahibi olarak etkin adımların atılmasını sağlamıştır (Veliyev C. , 2020, s. 140-143).

3.4.1.5. Askerî stratejik işbirliği ve güç kapasitesi: Azerbaycan ve Türkiye arasında tarihin belli dönemlerinde stratejik işbirlikleri olmuştur. Azerbaycan’ın bağımsızlığı sonrası, Birinci Dağlık Karabağ Savaşı nedeniyle 1992/1993 yıllarında Türkiye ve Azerbaycan arasında ilk kez “Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti arasında Askerî Eğitim İşbirliği Antlaşması” imzalanmıştır (Resmî Gazete ile yayımı : 21.4.1993 Sayı : 215, 1993). Veliyev’in belirttiği gibi 90’lı yıllarda Azerbaycan, Türkiye’yle arasında ortak savunma işbirliği ve istihbarat antlaşmaları imzalamak istemişse de Türkiye’nin bu dönemdeki sorunları sebebiyle olumlu sonuç alamamıştır (s.175/178). Nitekim küresel gelişmeler doğrultusunda bölgede ortaya çıkan güvenlik sorunları nedeniyle Azerbaycan ve Türkiye’nin stratejik bölgesel yatırım ve projeleri için güvenlik riski doğmuştur. Bu sebeple Türkiye ve Azerbaycan arasında, 2007 yılında “Yüksek düzeyli askerî diyalog Antlaşması” imzalanmıştır. Bu antlaşma ve diyalogda alınan kararlar²³ günümüze kadar iki ülke arasındaki askerî birlikteliğin temelini oluşturmuştur (s.199) (Veliyev C. , 2020). Bir diğer antlaşma olan 2010 yılı Stratejik İş birliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Hakkında Antlaşma, içinde bulunan askerî, güvenlik ve savunma işbirliğine yönelik maddelerle ülke arasındaki askeri müttefikliği bağlayan en önemli antlaşma niteliğine

²³ Bknz: (Veliyev C. , Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı Tarihi ve Güncel Boyutlar, 2020, s. 199)

sahiptir (TBMM,Dönem:23,Yasama Yılı:5, 8/12/2010). Türkiye'nin askeri ilişkilerini ve süreçlerini analiz eden Darıcılı'ya göre bu antlaşma çerçevesinde gerçekleşen ilişkilerin temelinde Kafkasya'daki bölgesel güvenlik sorunu ve milli kimlik kaygısı vardır (Darıcılı, 2018, s. 58). Bu antlaşmadan sonra Türkiye-Azerbaycan başta "Turaz Kartalı 2014" olmak üzere F-16 uçuşları, 2015 Kafkas Kartalı tatbikatları gibi ortak tatbikatlar yapmıştır (s.205-.208). Türkiye'nin NATO'yla ilişkilerine katkıda bulunmuş, Askeri Eğitim İşbirlikleri, Türkiye'nin karşılıksız askeri para yardımları ve Savunma sanayi alanında işbirlikleri yapılmıştır. Türkiye'nin yıllardır devam eden milli yerli savunma sanayi yatırımları ile ortaya çıkan savunma gücü önemlidir(174-241) (Veliyev C. , 2020). Kasapoğlu'nun ifadelerine göre 2010 yılında imzalanan Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması'nın Birleşmiş Milletler şartının meşru müdafaa hakkını düzenlediği 51. Maddesi'ne²⁴ göre (Kasapoğlu, 2017) Türkiye'nin Tovuz Çatışması'na veya 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye-Azerbaycan'ın askeri müttefikliğinin hukuki zemini bulunmaktadır.

3.4.1.6. Tovuz Çatışması Ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türkiye İçin Bölgesel İstikrar Ve Güvenlik Açısından Önemi

Devletlerin ulusal çıkarları için ulus bütünlüğünü koruyarak dış ve iç politikada yürüttüğü eylemler güvenlik politikaları olarak tanımlanmıştır (Salmanov, 2020). Güvenlikle alakalı birçok yaklaşım ve teori bulunsa da çalışmada Buzan ve Waver'ın arkadaşlarının "Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi" üzerinde durmak yeterli olacaktır.

Soğuk Savaş yılları sonrasında ortaya çıkan ihtiyaç doğrultusunda Buzan ve Waver (2003:43)'in "Regions and Powers: The Structure of International Society" (Bölgeler ve Yetkiler: Uluslararası Toplumun Yapısı) isimli çalışmasında ortaya koydukları Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi(BGKT)'inde; Küresel Güvenlik, Bölgesel Güvenlik ve Ulusal Güvenlik arasında önemli etkileşim sınırları olduğuna değinilmiştir. Bu teoriyi diğerlerinden farklı kılan, ülkelerin ulusal çıkarları

²⁴ Bknz: Taraflardan (Türkiye ve Azerbaycan) birinin üçüncü ülke ya da ülkeler tarafından saldırıya maruz kalması halinde ortak bir güvenlik ve savunma stratejisi uygulayabilecektir (Kasapoğlu, Analiz,"Türkiye-Azerbaycan: Savunma iş birliğinden askeri ittifaka", 2017), (TBMM,Dönem:23,Yasama Yılı:5, 8/12/2010).

doğrultusundaki ilişkilerinde bölgesel güvenliğin daha etkili olduğunu savunmasıdır. Teori; bölgesel dinamikler açısından coğrafi, kültürel, ekonomik ve tarihi yakınlık bağlamında işbirliğini ve ortak güvenliği öne çıkarmaktadır (Buzan & Wæver, 2003, s. 43).

21. yüzyıl teknoloji ve sanayi çağı olmanın getirdiği özellikler dünya ülkelerini enerjiye ihtiyacına bağlı olarak ekonomik sorunları da beraberinde getirmiştir. Küresel bağlamda bölgedeki güvenlik sorunlarının temelinde, dünyanın enerji zengini diğer bölgelerinde olduğu gibi Kafkasya’da da küresel dünya ülkelerinin yenedünya düzenindeki dengelerin değişiminde en çok enerji ve ekonomi temelli soğuk ve sıcak çatışmaların, savaşların²⁵ yaşandığı bir dönem olarak karşımıza çıkmaktadır (Doğanay, 2015, s. 175-179). Bu bağlamda enerji ve ekonomi politikalarındaki çıkar arayışlarında önemli bölgelerden biri olan Güney Kafkasya ilgi odağı olmaktadır (Avcı, 2021, s. 196).

SSCB’nin dağılmasının ardından kurulan Orta Asya ve Kafkasya Cumhuriyetleri ile tarih, dil, din, kültür ortak paydaları bulunan Türkiye, bu ülkelerle siyasal, ekonomik ve askerî işbirliği yapmak konusunda avantajlı bir konumdadır. Bölgede rekabet içinde bulunan ülkeler ABD, AB, Japonya, Rusya Federasyonu, Çin iken bölge ülkeleri İran, Pakistan ve Türkiye dir. Güney Kafkasya, küresel oyuncular için ne kadar önemli ise bölgesel oyuncular için de o kadar önemlidir. Türkiye’nin de bölgesel güç olma iddiaları ile diğer oyuncularla rekabet hâlinde olması doğal bir sonuçtur (Özkan, 2010, s. 17-40). Bölgenin jeopolitik, ekonomik ve jeostratejik önemi olduğu gibi tarih boyunca varlığını koruyan etnik sorunlar küresel güçlerin uluslararası siyasi arenadaki politikalarında kullandıkları maşaya dönüşmüştür. Bu nedenle bölgede sık sık etnik çatışmalardan kaynaklı olarak askeri, güvenlik ve istikrar sorununu ortaya çıkmıştır. Küresel ve bölgesel güçlerin menfaatleri doğrultusunda bölgede ekonomik

²⁵ Bknz. Küresel dünya ülkelerinin enerji ihtiyacını karşılayabilmek için Irak, Suriye, Afrika, Libya, Doğu Akdeniz’ de olduğu gibi en çok enerji zengini bölgelerden biri olan Ortadoğu ve Kafkasya’ya da enerji savaşları yaşanmaktadır. Diğer bölgelerde de yaşanan bu enerji ve ekonomik savaşlarda olduğu gibi Kafkasya’da da AB ülkeleri ile ABD işbirliğinin karşısında Rusya, Çin ve İran ülkeleri gibi küresel güçler ve bölgesel dinamikler bulunmaktadır. Enerji üretme potansiyeli olmayan AB ülkeleri enerji ihtiyacının %1/4 lük kısmını Rusya’dan satın almaktadır. Bu soğuk enerji savaşlarında Rusya’ya bağımlılıktan kurtulmak isteyen Avrupa ülkeleri yeni alternatif enerji tedarik arayışına yönlendirmiştir. Bu bağlamda Kafkasya da küresel ve bölgesel güvenlik sorunları yaşanmaktadır (Doğanay, 2015, s. 175-179).

ve siyasi projelerin sürdürülebilmesi için bölgenin çatışma sorunlarının çözülmesi, güvenliğinin sağlanması önemlidir. Bu sebeple Kafkasya’da olduğu gibi Güney Kafkasya’da da siyasi istikrarsızlıkların ve güvenlik sorunlarının çözülmesi şarttır (Aşırılı, 2016, s. 1-3). Türkiye de “enerji transfer merkezi” ve “ulaşım koridoru ve üssü olma hedefi” gibi önemli projelerle bölgede güçlü bir aktör iddiası taşıdığı için bölgenin güvenliğini ve istikrarını önemsemektedir.

Burhanettin Duran’ın da ifade ettiği gibi Türkiye bulunduğu coğrafyada jeopolitik açıdan önemli bir konumda yer almaktadır ve tarihsel bağlarının bulunduğu halklara duyarsız kalması mümkün değildir. Bu minvalde Türkiye; jeopolitik, ekonomik, stratejik olarak ulusal ülke çıkarlarında son derece önemli olan Güney Kafkasyada’ki çatışmaların, dolayısıyla da Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan Tovuz Çatışması ile Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözülme sürecinin içerisinde yer almak durumundadır (Duran, 2019). Buradan hareketle Türkiye için bölgenin güvenlik ve istikrarının önemini; Buzan ve Wæver’in Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi’nden yola çıkarak değerlendirmek mümkündür. Dağlık Karabağ Sorunu; Türkiye’nin Azerbaycan ile bağlantısını ve sınır güvenliğini, bölgedeki projelerini ve yatırım hedeflerini, Ermenistan, Rusya ve diğer bölge ülkeleriyle ilişkilerini etkilemektedir. Bu bağlamda Türkiye Tovuz çatışmasından sonra cereyan eden İkinci Dağlık Karabağ Savaşında Azerbaycan’ın yanında askerî ve siyasi olarak bütün desteğiyle aktif politika izlemek durumundadır (Doğan, 2020, s. 172-179).

Türkiye’nin bölge ülkelerinden komşusu ve yakın coğrafyasında bulunan Ermenistan ile 130 km, İran ile 45 km, Nahcivan üzerinden Azerbaycan ile 17 km sınırı bulunması bölgesel fırsatlarla birlikte güvenlik risklerini de gündeme getirmektedir. Türkiye’nin bu ülkelerden en çok sorun yaşadığı Ermenistan sınırı, Gümürü ve Moskova Antlaşmalarından sonra 13 Ekim 1921 Kars Antlaşması ile (Gürcistan, Ermenistan ve Azerbaycan) netlik kazanmıştır (Kapan & Coşanar, 2020, s. 179-181). Fakat bu antlaşmaya rağmen Ermenistan’ın Bağımsızlık Bildirgesi, Anayasası ve Ağrı Dağı ile ilgili senaryoları incelendiğinde Türkiye’nin Doğu Anadolu bölgesine yönelik toprak iddiaları bulunduğu görülmektedir ve bu da Türkiye için sınır güvenliği sorunu anlamına gelmektedir (Demirci, 2010, s. 223). Tam da bu nedenle Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki Birinci Dağlık Karabağ Savaşı sırasında Ermenistan’ın, Türkiye’nin 1921 Moskova Antlaşması ile garantör olduğu Nahcivan’a saldırması bir

güvenlik krizi ortaya çıkarmıştır. Bu olaydan sonra yaşanan Ermenistan'ın Azerbaycan'da Hocalı Soykırımı ve Kelbecer işgaline karşılık olarak Türkiye Ermenistan ile sınırlarını kapatma kararı almıştır. Söz konusu karar bugün de geçerliliğini korumaktadır (Öztiğ, 2018, s. 425). Bu bağlamda iki komşu-sınır ülke olan Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan 2020 Tovuz ve Dağlık Karabağ çatışma-savaş durumu Türkiye için bir güvenlik sorunu teşkil etmektedir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın yaşananlara müdahil olunacağını beyan etmesi de bu noktada anlam kazanmaktadır, Türkiye'nin bölgeyle ilgili nasıl bir politika izleyeceği nettir: "Tıpkı Balkanlar'da, Kafkaslar 'da, Akdeniz'de olduğu gibi, sınır hattımızda istikrar sağlanana kadar, sahada aktif şekilde yer almaya devam edeceğiz." (BBC, 2020)

Temmuz ayında başlayan Tovuz saldırıları sonrasında Ermenistan'ın Mingeçevir Barajı'nı vurma tehdidine karşılık Azerbaycan da Metmazor Nükleer Enerji Santrali'ni vurmakla tehdit etmiştir. Bölgede böyle bir durumun dile getiriliyor olması bile ürkütücüdür. Türkiye'nin Ermenistan'ın sınır komşusu olduğu ve Metmazor Nükleer Enerji Santrali'nin Türkiye sınırına 16 km uzaklıkta olduğu düşünülürse, ülkelerin birbirlerine yönelik tehditlerinin tüm bölge ile birlikte Türkiye'nin de güvenliğini tehlikeye attığı görülecektir (Sözcü, 2020d). Esmâ Özdaşlı'nın da belirttiği gibi Metmazor Nükleer Enerji Santrali'ni vurmakla tehdit etmek veya başka bir tehlikenin etki alanı sadece Türkiye ve Azerbaycan'la sınırlı kalmayacaktır. Aynı zamanda Rusya, İran gibi bütün yakın coğrafya için bölgesel güvenlik riski oluşturacaktır (Eletek, 2021). Elhan Nuriyev'e (2009) göre; Dağlık Karabağ sorunu bölgenin Karadeniz ve Hazar havzası arasında bulunması sebebiyle Karadeniz İşbirliklerinin ve ekonomik kalkınmanın önündeki engellerden biri olmuştur. Bu bağlamda da Dağlık Karabağ sorunun çözümü sadece Azerbaycan değil tüm bölge ve Avrupa ülkeleri içinde önem taşımaktadır (Yılmaz R. , 2013b, s. 74-75). Necdet Öztürk de;

"Bölgede istikrarın bozulması başta ABD ve Rusya olmak üzere Batılı ülkelerin mevcut dengeleri altüst edecek hareketlere girişmelerine yol açabilir. Bu tür dış müdahaleler sonunda Kafkasya giderek 'Balkanlaşabilir' veya 'Ortadoğulaşabilir'. Böyle bir tablonun ortaya çıkması, Türkiye'nin hiç arzulamadığı bir durumdur." (Yeşilot, 2005, s. Önsöz).

ifadeleri ile bölgenin güvenliğiyle ilgili risklerin aslında ne gibi sonuçlar doğuracağını altını çizmiştir. Bölgede siyasi barışın sağlanıp işbirliklerinin

geliştirilmesi, böylece bölge kaynaklarının diğer ülkelere aktarımıyla paylaşımı ve ulaşım güvenliğinin sağlanması, birçok dünya ülkesinin enerji ihtiyacının giderilmesiyle koşut olarak genel bir huzur/barış haline de katkı sunmuş olacaktır (Erdoğan, 2004, s. 396).

3.4.2. Türkiye'nin İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Bölge Politikası ve Etkisi

Türkiye'nin bölge politikası, Azerbaycan'la arasındaki tarihî ve manevi bağlara ek olarak enerji-ulaşım koridorunda lider ülke olma hedefi gereğiyle de Azerbaycan'la birlikte hareket etmeyi gerektirmektedir. Tam da bu nedenle İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'yla ilgili olarak Türkiye, "Azerbaycan ne istiyorsa, nasıl istiyorsa yanındayız." beyanıyla net tutumunu ortaya koymuştur (NTV, 2020). Türkiye bu savaşta; askerî, diplomatik, STK gibi kanallarla Azerbaycan'a destek sağlamıştır. Türkiye'nin desteği ve manevi güç birliği sayesinde 44 günlük muhabere Azerbaycan zaferi ile sonuçlanmıştır.

Askerî: Türkiye, teknolojik savunma sanayi alanındaki atakları kapsamında Azerbaycan ile yeni anlaşmalar imzalamıştır. Bu bağlamda Azerbaycan ile Türkiye arasında 2020 Şubat ayında, askerî ve savunma sanayiye yönelik ihracat Azerbaycan ordusuna güç katmıştır (Aksan, 2020), (Bekdil, 2020). Türkiye gelişen son teknolojik savunma sanayisinin Suriye, Libya, Irak gibi diğer bölgesel çatışma sahalarında askeri gücüne olan desteği ile kazanımları sonucunda kendini ispatlamış ve dünyada bu alanda rekabette yarışır hale gelmiştir. Türkiye'nin savunma alanında ihracatta büyük paya sahip olan Azerbaycan ile daha önce yaptığı savunma ve askeri ihracat ürünlerine ek olarak 2020 Eylül-Ekim ve Kasım ayında yaptığı ihracat oranlarındaki artış dikkat çekicidir. Bu bağlamda Türkiye Azerbaycan'ın Ermenistan ordusu karşısında gücünü katlarken aynı zamanda bölge politikasında ülke milli ekonomik gücüne kazanımlar sağlamıştır (Adzkie & Riyanto, 2021, s. 110).

Ayrıca Azerbaycan ordusunun NATO'ya uyumu ve NATO ordu standartlarına ulaşabilmesi için, Türkiye askerî ve savunma yatırımları yaparak teknik, teçhizat, eğitim alanında katkı sunmuştur (Askerzade, 2009, s. 5). İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda, Azerbaycan'ın sahadaki üstünlüğünde Türkiye'nin Azerbaycan'a verdiği askeri ve savunma desteğinin önemli rolü vardır. Azerbaycan'ın Türkiye'den aldığı

Bayraktar TB2, İHA akıllı mühimmatı MAM-L ve MAM-C, T-122,T-300 gibi silahlarla büyük kayıp verdiğini belirtilmektedir (Özdemir, 2021, s. 84). Dinç'e göre Azerbaycan komutasında bulunan İHA'ların harp sahasını uzaktan gözleyebilmesi; Ermenistan ordusunun konum tespiti, yer tespitleri, geçiş noktaları, köprülerin birbirlerine bağlantıları yok edilmesinde, lojistik desteklerinin ve dışardan yedek yardımların engellenmesinde önemli rol oynamıştır (Dinç, 2021, s. 97/108). İHA/SİHA, TB2 Bayraktar ve dronlar aracılığıyla gözetleme yapılması, düşmanın manevra ve askeri teçhizat yerlerinin belirlenmesi, hedeflerin tam isabet vurulması, istihbarat sağlanması, keşif yapılması, sahadaki harekât alanlarının görüntü kayıtlarının alınıp medyada paylaşılması neticesinde Azerbaycan hem psikolojik üstünlüğü sağlamış hem de Ermenistan'ın uluslararası kamuoyunda savaşla ilgili olarak yaptığı propagandaları bertaraf etmiştir. Böylece Ermenistan ordusunda motivasyon kaybı yaşanmış, savaş daha dar bir alana sıkışmış ve kısa sayılabilecek bir süre içinde de bitmiştir (Özgen, 2021, s. 113-114). Türkiye'nin stratejik askeri tatbikat yöntem ve taktikleri, askeri teknik ve teçhizat desteği, Azerbaycan ordusunun sahada manevra alanını genişleterek daha hızlı ilerleme kaydetmesini ve daha az zayıat vermesini sağlamıştır (Pirinççi & Güler, 2021, s. 223-227).

Kamuoyu Yansıması ve Toplumsal Destek: Acaloğlu, İkinci Dağlık Karabağ Savaşı bağlamında Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkinin yarattığı etkiyi “Türkiye’de de büyük çoğunluk ‘bir millet iki devlet’ şiarını benimsemiş olup mevcut durum karşılıklı çıkara dayalı olağan bir işbirliği sınırlarını çoktan aşmıştır. Artık neredeyse bir ulusun iki parçası arasındaki dayanışma söz konusudur.” şeklinde ifade etmektedir (Acaloğlu, 2020-2021). 2020 Tovuz Çatışması’nda Ermenistan saldırısına yönelik Türkiye’de bulunan Azerbaycan Türk Diasporası ve halkı, STK’lar ve siyasi temsilcilerle bir araya gelerek gösteri düzenlemiş ve tepki göstermiştir. Türkiye STK’lar, üst düzey yetkili bürokratların sosyal medya paylaşımları, halkın sosyal medya paylaşımları, mitingler, yürüyüşler gibi kitlesel desteklerde bulunmuş, Azerbaycan ile tek yürek olmuştur (2021 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları, 2021). Bora Bayraktar’ın Azerbaycan Milli Meclisi Başkanı Sahibe Gafarova ile yaptığı özel röportajında Gafarova Türkiye’nin Azerbaycan’a verdiği Kamuoyu desteğine ilişkin duygularını şöyle dile getirmiştir:

“Türkiye yanımızda olmasa her şey çok daha zor olurdu. Sayın Cumhurbaşkanı Erdoğan Azerbaycan’a desteğini yüksek sesle dile getiriyor. Türkiye’nin halkı, medyası

yanımızda duruyor. Türkiye'siz bir çözüm nasıl olabilir? Biz Türkiye'ye güveniyoruz. Sürecin adı ne olursa olsun Türkiye masada olmalıdır." (Bayraktar, 2021, s. 346).

Türkiye devletinin ve Türk halkının tutumları, eylemleri Azerbaycan medyasına da yansıyan duyguları iki ülke arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirmiştir. Aynı zamanda bu tutum ve eylemlerle Türkiye'nin kamuoyu ve toplum desteği bir yandan Azerbaycan'a moral sağlarken diğer yandan da uluslararası kamuoyunu Azerbaycan'ın bu savaştaki haklılığı yönünde etkilemiştir.

Siyasi-Diplomasi: Türkiye, Dağlık Karabağ Sorunu'nun başladığı günden beri BM ve AGİT gibi birçok uluslararası örgüt içinde ve kamuoyunda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü savunmuş, Azerbaycan'ın haklılığına duyduğu inançla barışçıl bir çözüm için diplomatik girişimlerde bulunmuştur (NTV, 2020). Türkiye İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda da ateşkes ve antlaşma sürecinde, ülkeler arası görüşmelerde diplomatik temaslarla Azerbaycan'a destek vermiştir. Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, uluslararası kurumlarla ve dünya kamuoyuna seslenerek Türkiye'nin dost ve kardeş ülke Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirtmiştir. Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu da dünya devlet başkanlarıyla diplomatik girişimlerinde bulunarak Azerbaycan'a destek verilmesi konusunda görüşmeler yapmıştır (Kızılkoyun, 2021). Türkiye Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu yaptığı açıklamalarla Türkiye'nin tavrını ve desteğini ortaya koymuştur:

"Lavrov'a da sorduk Maas'a da sorduk. Diğer bakanlarla da görüşmeye devam edeceğiz. Sahada ve masada Azerbaycan'ın yanındayız diyoruz ya boş bir söz değil, çabalarımızı sürdürüyoruz. (...) Diplomasi yoluyla çözülecekse, biz yine Azerbaycan'ın haklarını masada savunuruz. Ama diplomasi yoluyla bugüne kadar çözülmedi. Azerbaycan da kendi topraklarını işgalden kurtarmak istiyor. Azerbaycan mücadeleyi kendi topraklarında veriyor. Dünyanın neresinde işgalciyle toprakları işgal edilen aynı muameleyi görüyor?" (NTV, 2020).

Türkiye'nin bu tip diplomatik hamlelerle uluslararası kamuoyunda Azerbaycan'a verdiği destekle diğer küresel güçlerin Ermenistan'a desteğinde caydırıcı gücünü artırdığı kesindir. Bu durum Azerbaycan hükümetinin savaşta motivasyonunu arttırmıştır. Aynı zamanda bu savaşta uluslararası kamuoyunda haklı olmak diplomaside de güçlü olmasına pozitif olarak yansımıştır.

3.4.3. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın Sonuçları ve Türkiye

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'ın yanında olan Türkiye, bölgesel barışın sağlanması için diplomatik çözümlerinde bulunmuş, ateşkesin sağlanabilmesi için Azerbaycan ile görüşmüş ve Rusya ile bölgesel barış misyonunu üstlenmiştir. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında Rusya arabuluculuğunda Ermenistan-Azerbaycan-Rusya imzalı Moskova Ateşkes bildirisinin maddelerinden birkaçı ve sonraki süreçte Türkiye-Azerbaycan arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi ile Zengezur Koridoru'nun açılması Türkiye'nin bölgesel politikalarının en önemli etkileridir. Bu sebeple bu bölümde; Türkiye'nin barış perspektifine etkisi, Moskova (3'lü Bildiri) Ateşkesi'nin Türkiye açısından önemi, Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru'nun açılmasının Türkiye'nin bölgesel politikaları ekseninde incelenmesi yerinde olacaktır.

3.4.3.1. Türkiye'nin Bölgesel Barış Perspektifi Ve Moskova (3'lü Bildiri) Ateşkesi'nin Önemi

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı süresince birçok ülke tarafından arabuluculuk ve ateşkes girişimi olsa da Şuşa zaferine kadar bu girişimler Ermenistan'ın ateşkes ihlalleri sebebiyle çözümsüz kalmıştır. Nitekim Türkiye'nin Rusya ile diplomatik ilişkileri sonrasında Azerbaycan ve Ermenistan arasında 11 Kasım 2020 tarihinde Rusya'nın arabuluculuğu ile gerçekleşen Moskova Ateşkes (3'lü) Bildirisi imzalanmıştır (İşyar, 2020, s. 296/308). Bu bölümde Türkiye'nin sadece bölgesel barış perspektifinde ateşkes ve bildiriye olan katkısına, bildirideki sadece Türkiye ile ilgili maddelere ve bu maddelerin Türkiye açısından önemine değinmek önem arz etmektedir.

Başta Rusya olmak üzere bölgede Türkiye'nin varlığından rahatsızlık duyan ülkeler, İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a desteği ile sahada aktif rol oynayan Türkiye'yi bölgesel denklemin dışında bırakmak istemiştir (Samar, 2020). Bu süreçte ABD, Türkiye'yi Avrasyacı stratejide olduğu için suçlayıcı söylemlerde bulunmuş ve Türkiye'nin sorunun dışında kalması gerektiğini vurgulamıştır. Uzun süredir Türkiye ile paralel olarak Batı ve Rusya arasında denge politikası izleyen Azerbaycan ise batının bu yaklaşımına karşılık olarak Türkiyesiz bir çözümü kabul etmeyerek, Rusya eksenine yaklaşım göstermiştir. Süreç itibarıyla değerlendirildiğinde; AGİT-Minsk Grubu, NATO, diğer uluslararası örgüt ve ülkeler

sorunun çözümünde başarısız olmuştur. Türkiye bunun üzerine İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda bölgede barışın sağlanabilmesi için 23 Ekim'de Rusya'ya Suriye ve Libya'da sağladıkları uzlaşmanın benzerini Azerbaycan ve Ermenistan çatışmasında da uygulanabileceğinin teklifini sunmuştur. Azerbaycan ise Türkiye'nin bölgede kalıcı barışın sağlanabilmesi adına AGİT-Minsk Grubu eş başkanlığında yer alması gerektiğini vurgulamıştır. Rusya lideri Putin bunun üzerine Türkiye'nin batıya rağmen bağımsız politika izlediğini belirtmiş ve bölgedeki 3 Güney Kafkasya ülkesine sınır komşusu olması sebebiyle yaklaşımını değiştirmiştir (İşyar, 2020, s. 300-304).

Bunun üzerine İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda bölgede barışın ve istikrarın sağlanması adına Türkiye-Rusya Devlet diplomasisi ön plana çıkmıştır. Erdoğan ve Putin görüşmelerinde Rusya-Türkiye ilişkileri masaya yatırılmış ve Suriye'de varılan uzlaşmanın benzerinin Kafkasya'da da olabilme ihtimali değerlendirilmiştir. Bölgede istikrar ve sürdürülebilir barışın sağlanabilmesi adına İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası Ermenistan ve Azerbaycan arasında gerçekleşecek olan ateşkese dair hususlara ve önerilere yer verilmiştir. Erdoğan, mevkidaşı Putin'e bölgede kalıcı barışın ancak Ermenistan'ın ateşkese ve verdiği taahhütlere uyması durumunda gerçekleşebileceğini bildirmiştir. Ayrıca ateşkes bildirisinin maddelerine değinerek Ermenistan işgalinden kurtarılan Azerbaycan topraklarında, Azerbaycan tarafından belirlenecek bir mahalde tesis edilecek "Ortak Merkez" marifetiyle Rusya ile birlikte ateşkesin sürdürülebilirliğinin sağlanması için bölgede kurulacak olan Rus Barış Gücü'nün gözlem ve denetim faaliyetinde Türkiye'nin de bulunması gerektiğini vurgulamıştır. Azerbaycan-Nahcivan arasında bir koridor açılmasının önemine değinmiştir (T.C. İletişim Başkanlığı, 2020).

Türkiye ve Rusya diplomasisinde gerçekleşen bu barış görüşmeleri sonrasında Rusya lideri Paşinyan, Türkiye lideri Aliyev ile görüşmüş ve neticede Astana Formülüne benzer bir barış süreci ortaya çıkmıştır. Astana modelinde bölgede 3 Güney Kafkasya ülkesi, Türkiye, İran ve Rusya ile bölgesel işbirliği ve bölgesel kalkınma hedeflenmektedir. Aliyev, bölgesel barışın Türkiye, Rusya, İran ve Azerbaycan arasında oluşturulabilecek 2'li format ve 3'lü format veya 4'lü format önerilerinde bulunmuştur. Netice itibariyle bu görüşmeler sonrasında Aliyev'in önerisiyle Türk-Rus arabuluculuğunda Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü sağlayacak, bölgedeki ülkelerin birbirlerine yönelik toprak iddialarını önleyecek, barışın sürdürülmesini

mümkün kılacak siyasetin Türkiye ve Rusya ortak diplomasisi ile gerçekleşeceği düşünülmektedir. Aliyev'in bu önerisinin Rusya lideri Putin tarafından da kabul görmesi ve Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Erdoğan'ın, Rusya Başkanı Putin ile görüşmelerindeki önerileri nedeniyle Türk ve Rus heyeti "Ortak Çalışma Grubu" oluşturmuş ve bölgede barışın sağlanabilirliği ve sürdürülebilirliği adına çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmalar kapsamında Dağlık Karabağ Sorunu çözülmüştür (İşyar, 2020, s. 304-310). Şuşa zaferinden sonra Ermenistan ordusunun bölgede çaresiz kalması üzerine Ermenistan Başbakanı Paşinyan 9 Kasım'da ateşkes istemiştir. Bunun üzerine Rusya lideri Putin arabuluculuğunda 10 Kasım 2020 saat 00:00'da Rusya Başkanı Putin, Ermenistan Başbakanı Paşinyan ve Azerbaycan Cumhurbaşkanı Aliyev arasında yapılan telekonferans görüşmesi yapılmış ve bu 3'lü görüşme ile anlaşma maddeleri üzerinde anlaşma sağlanmıştır (Bilgin, 2020, s. 232).

Türkiye'nin arabulucu olmaması, diplomasi masasına oturmaması ve Ateşkes bildirisinde imzasının olmaması Ermenistan'ın Türkiye'yi masada kabul etmemesinden kaynaklanmıştır (Göksedef, 2020). Türkiye, İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda arabuluculuk sürecinin arka planında yer almış Rusya ve diğer ülkelerle olan diplomasi girişimleriyle sürece dâhil olmuştur. Türkiye'nin Suriye ve Libya'da rekabet halinde olduğu Rusya ile yaptığı Astana sürecine benzer bir işbirliği diplomasi önerisi, Dağlık Karabağ Savaşı'nda sorunun çözümüne katkı sağlamıştır. Türkiye sahaya ve masaya dâhil olmamış ancak arka planda aktif bir politika izleyerek Azerbaycan'ın yanında yer almıştır (Aslanlı K. , 2020, s. 220-221).

Moskova Ateşkes Bildirisi'nde yer alan bazı maddeler Türkiye'nin bölgesel politikaları ve bölgede etkisini arttırması açısından önemlidir. Bunlardan bir tanesi de Moskova Bildirisi'nin 5. maddesinde yer alan "Çatışan tarafların mutabakatlara uyup uymadığını izleme verimliliğinin arttırılması amacıyla, barış gücü ateşkes kontrol merkezi konuşlandırılır." ifadesidir. Fakat metinde Türkiye ve Türk askeri ile ilgili bir ifade geçmemiştir. Metinde Türkiye ile ilgili ifadenin geçmesi konusunda Ermenistan'ın tepkisini çekmek istemeyen Rusya metni daha çok kendine göre düzenlemiştir. Bu maddelerin daha çok Rus Barış Gücü ile ilgili olduğu ayrıca Barış Gücü'nde Türk askeri ile ilgili bilinmeyen durumların söz konusu olduğu görülmektedir. Türkiye'nin bölgedeki barış gücü kontrol merkezine asker gönderip göndermeyeceği tartışma yaratmıştır. Türkiye'nin barış gücüne ortak olmaması ve

Dağlık Karabağ bölgesi dışında bırakılması Türkiye açısından büyük bir kayıp olarak değerlendirilmiştir (Yılmaz S. , 2020, s. 263), (Sarıkaya, 2020b, s. 28). Türkiye Barış Gücü Kontrol Merkezi'ne asker göndermesi hususunda Güney Kafkasya'daki bildiri metninin 5. Maddesinde yer alması da Azerbaycan'ın diplomatik desteğini almış, talep doğrultusunda Rusya ile Türk-Rus askerlerinden oluşan “Ateşkes Denetim Merkezi'nin kurulması” planlanmıştır. Nitekim bu doğrultuda 11 Kasım 2020 tarihinde Moskova'da Türkiye ve Rusya arasındaki antlaşma ile bölgede “Türk-Rus Barış Gücü Merkezi” kurulması kararı alınmıştır. Bunun üzerine Türkiye 16 Kasım 2020 tarihinde TBMM'de “Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşması” kapsamına dayandırarak Azerbaycan'a asker gönderme tezkeresini kabul etmiştir. Türk ve Rus heyeti ile yapılan görüşmeler neticesinde ortak denetim merkezinin Dağlık Karabağ dışında, Azerbaycan'ın belirlediği bir bölgede kurulmasına karar verilmiş, Azerbaycan sınırları içerisinde görevlilerin Rus birliklerine denk olacağı neticesine varılmıştır (İşyar, 2020, s. 310-312). Türkiye de buraya sadece ortak ateşkes merkezinde Rus askeri ile müdahil olmaktadır. Fakat zaten önceden Türkiye ile Azerbaycan arasında antlaşma yapılmış, bölgedeki askeri alanda Azerbaycan-Türkiye arasında işbirliği sağlanmıştır. Bu da Türkiye için değişen özel bir durum olmadığını göstermektedir (Şimşek., 2020). Yorumlar böyle olsa da netice itibarıyla bildiri maddesinin bu şekilde sonuçlandırılması Türkiye açısından bölgenin güçlü aktörlerinden Rusya'ya askeri ve siyasi anlamda varlığını kabul ettirmesi bölgesel politikasında Güney Kafkasya'da üs kurması, jeopolitik, askeri-stratejik ve siyasi olarak bölgesel konumunu güçlendirmiş ve bölgenin denklemini de değiştirmiştir (Kurban & Çümen, 2020, s. 252).

Bölgede artan siyasi ağırlığı ile Türkiye'nin “Ağdam'daki Türk-Rus Ortak Ateşkesi İzleme Merkezi” nde yer alması bölgede sadece Ermenistan ve Azerbaycan arasındaki çatışmaları engellemekle kalmayacağı aynı zamanda bölgeye ihtimaller doğrultusunda diğer ülkelerin de etki etmesinde önleyici olacağı öngörülmektedir. Türkiye ve Rusya arasındaki rekabet alanlarının olmasına rağmen iki ülkende batının baskısı karşılığında bölgede “ortak Avrasya ve ortak küresel sistem vizyonları” doğrultusunda çözümcü işbirliğinin devam edeceği düşünülmektedir. Karabağ Sorunu'nun tam çözümünün ve bölgede barış perspektivinde işbirliklerinin sağlanabilmesi durumunda barışın sürdürülebileceği ifade edilmektedir. Bu bağlamda

bölgedeki barış perspektivi için bölgenin önemli aktörler Rusya-Türkiye ve Azerbaycan-Türkiye, Azerbaycan-Rusya arasındaki ilişkilerin diğer etkenlere karşı dikkatli olması gerekmektedir (Aslanlı A. , 2021a).

Bildiri maddelerinden özellikle Türkiye açısından önem arz eden (9.maddesinde bulunan) bir diğer madde de;

“Bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki blokaj kaldırılır. Ermenistan Cumhuriyeti insanların, araçların ve kargoların her iki yönde sorunsuz şekilde seyahat etmesinin organizasyonu amacıyla Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın güvenliğini garanti eder. Ulaşımın kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Servisi'nin (FSB) Sınır Birimi organları tarafından gerçekleştirilir. Tarafların mutabakatı ile Nahcivan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yollarının inşası sağlanacaktır.” (Yılmaz S. , 2020, s. 262).

ifadeleri yer almaktadır.

Türkiye için ise bu madde; Nahcivan ve Azerbaycan arasında ulaşım koridorlarının inşa edilmesi ve Türkiye'nin Nahcivan üzerinden Azerbaycan'a ve Orta Asya'ya BTK demiryoluna alternatif bir ulaşım sağlayacak olması nedeniyle ekonomik, ticari ve siyasi açıdan önem arz etmektedir. Bu koridor, Azerbaycan topraklarından geçen BTK demir yoluna alternatif olarak Türkiye'nin Orta koridorun güvenliğini sağlamlaştırmasıyla Kuzey-Güney ulaşımını güçlendirecektir. Böylece Kafkasya'nın Avrupa ve Asya arasındaki bu ulaşım koridoru sayesinde 50 milyondan fazla lojistik transit taşımacılığı ile stratejik geçiş güzergâhının küresel ve bölgesel ekonomiye önemli katkı sunacağı düşünülmektedir (Aslanlı K. , 2020, s. 222-223). Sarıkaya bu maddeyi Nahcivan-Azerbaycan karayolunun açılmasının her anlamda Azerbaycan için önemli bir kazanım olmakla birlikte Azerbaycan ve İran arasındaki güzergâha göre kıyaslandığında çok bir şeyin değişmeyeceği şeklinde yorumlamıştır. Bu güzergâhın en çok Türkiye ve Gürcistan'ı ilgilendirdiğini vurgulamıştır. Bu güzergâhın Gürcistan üzerinden Avrupa-Türkiye-Azerbaycan-Orta Asya koridorunda tek olan BTK demiryolu hattına alternatif olabilme durumu, bölgesel olarak Gürcistan'ın hem ekonomik açıdan hem de prestij kaybı açısından etkilenmesi anlamına gelmektedir. Türkiye için ise Avrupa—Türkiye-Azerbaycan-Orta Asya arasında kavşak olması durumuna alternatif güzergâh oluşturması açısından önemlidir. Bununla birlikte bu maddenin başında yer alan “bölgedeki tüm ekonomi ve ulaşım bağlantıları üzerindeki blokaj kaldırılır” ifadesinde Türkiye-Ermenistan sınırının mutlak suretle açılması istenmektedir. Rusya'nın burada Türkiye'nin güvenliğine ve

Azerbaycan-Ermenistan ilişkilerindeki olumsuz duruma karşılık kullandığı yaptırım kartlarını elinden alınma ihtimali de düşünülmektedir. Burada Türkiye'nin Azerbaycan ile işbirliğinin gerektiğinde Rusya veya Ermenistan'a karşı ağırlığını koyabilmesi önem arz etmektedir (Sarıkaya, 2020a, s. 29). Rusya'nın barış gücü askerlerinin ulaşım koridorlarının güvenliğinin sağlanmasındaki rolü ve sürenin belirsizliği, Zengezur, Nahcivan, Lâçin Koridoru gibi stratejik önemdeki güzergâhlar üzerinde Rus askeri hâkimiyetinin ileride Türkiye-Rusya veya Azerbaycan arasında oluşabilecek olumsuz durumlarda Türkiye ve Azerbaycan için risk teşkil etmektedir (Sarıkaya, 2020a, s. 30), (Aslanlı K. , 2020, s. 223). Nahcivan ve Azerbaycan arası ulaşımın sağlanması, Orta Asya ülkeleri ve Azerbaycan'ın Türkiye üzerinden batıya açılan güvenilir kapı olması Türkiye'nin bölgesel açıdan siyasi, jeopolitik, ekonomik ve ticari anlamda önemli bir kazanımıdır (Şimşek., 2020).

11 Ocak 2021 tarihinde Moskova'da Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev, Ermenistan başbakanı Nikol Paşinyan ve Rusya Devlet Başkanı Putin ile birlikte yapılan toplantıda bölgenin ekonomisi ve kalkınması adına bölgede ulaşım ve bağlantılara dair yeni ortak bildirimler imzalanmıştır(EK-2 de). Bu bildirimlerde Antlaşmanın 9.maddesinde yer alan Azerbaycan ve Nahcivan arasındaki ulaşım yolunun Türkiye'ye kadar inşa edilecek demiryolu kısmı netliğe kavuşturulmuştur (BBC NEWS TÜRKÇE, 2021). Bu savaşın sonuçlarından ilgili antlaşma maddelerindeki kazanımları kapsamında yer alan Zengezur Koridoru'nun açılması ve Türkiye-Azerbaycan arasındaki Şuşa Beyannamesi'nin Türkiye bölge politikalarına etkileri bağlamında değerlendirilmesine aşağıda yer verilecektir.

3.5.2. Savaş Sonrası Gelişmelerden; Türkiye için Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru'nun Açılması

Savaş sonrası Azerbaycan ve Türkiye arasında Şuşa Beyannamesi'nin imzalanması ve içerisinde geçen Zengezur Koridoru'nun açılması Türkiye'nin Kafkasya'da siyasi, askeri, jeopolitik, ticari, ekonomik alanda varlığını ve etkisini arttırırken aynı zamanda küresel ve bölgesel anlamda jeopolitik ve siyasi önem kazanmasında etkili olmuştur. Türkiye'nin bölge politikasında; Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru'nun açılması; Türkiye ve Azerbaycan stratejik müttefikliği olarak diğer Türk devletlerine örnek teşkil etmiş ve Kafkasya ve Orta Asya coğrafyası ile de

bütünleşmesini sağlamlaştırmıştır. Şuşa Beyannamesi sonucunda Zengezur Koridoru'nun açılması sayesinde yeni bir ulaştırma koridoru ve enerji güzergâhının oluşması bölgedeki işbirlikçi projelerin güvenliğini arttırmıştır. Bu bağlamda Türkiye'nin küresel ve bölgesel açıdan da siyasi ve jeopolitik anlamda gücünü arttıran, bölgesel kalkınma, bölgesel işbirliklerinin güçlendirilmesi ve bölgede barışın sürekliliğinin devamının sağlanması adına Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridorunun açılması büyük önem taşımaktadır.

Bu önem sebebiyle bu bölümde Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru'nun açılmasının Türkiye için önemi ve bölgesel anlamda etkilerinin değerlendirilmesi yerinde olacaktır.

Şuşa Beyannamesi: Türkiye'nin bölge politikasında; sadece Azerbaycan ile stratejik müttefikliğini geleceğe mühürlemekle kalmamış aynı zamanda bölgede siyasi ve askeri varlığı ile jeopolitik konumunu güçlendirmiştir. Ayrıca bölgedeki barışın sağlanması, bölgesel kalkınma ve iş birlikleri adına da bölgesel güç dengesinin değişmesini sağlamıştır. Bu sebeple bu bölümde Şuşa şehrinin kısaca önemine değinerek, Türkiye bölge politikası, bölgesel güç ve jeopolitik değişim bağlamında Şuşa Beyannamesi incelenecektir.

Waal(2013,185); Dağlık Karabağ bölgesinde yer alan Şuşa'nın Azerbaycan ve Ermenistan halkı için “Karabağ'ın Kudüs'ü” olarak görüldüğünü söylemiş ve “Kasabaya sahip olan kişi, yalnızca yerleşim bölgesinin kalbindeki stratejik bir kaleyi değil, aynı zamanda tarihle dolu bir yeri de kontrol eder.” ifadeleriyle şehrin önemini vurgulamıştır (Wall, 2003, s. 185). Şuşa, Dağlık Karabağ bölgesinin tam ortasında yer alması ve Dağlık Karabağ'ın en büyük şehri Hankendi yolunun üzerinde olması ve bütün bölgeye hâkimiyet sağlayan coğrafi konumu ile stratejik öneme sahiptir. Bu bağlamda Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda ordusuna ve halkına “Şuşa'sız bu harekât yarım kalır” ifadeleri ile seslenmiş, Şuşa'nın fethedilmemesi halinde Dağlık Karabağ zaferinin eksik olacağını belirterek halkına ve orduya manevi güç ve motivasyon sağlamıştır. Nitekim bu manevi bilincin ruhu ile savaştan Azerbaycan ordusu 8 Kasım 2020 tarihinde Şuşa'yı işgalden kurtararak bölgeyi 27 yıl sonra tekrardan Azerbaycan topraklarına katmıştır. Şuşa zaferinden sonra Azerbaycan şehitliğinde kamuoyu mesajında Paşinyan'a Dağlık Karabağ Savaşı

öncesi söylem ve davranışlarından dolayı “Ne oldu Paşinyan, raks eyledin?” ifadeleri ile gönderme yapılmıştır (Çeliksoy, 2021, s. 130).

Azerbaycan’ın Şuşa’yı fethetmesinden sonra 3’lü Moskova Ateşkes Bildirisi’yle sonuçlanan bu zaferin ardından, Türkiye siyasi, askeri, diplomatik ve kamuoyu desteği ile Azerbaycan yönetimi ve halkının şükranlarını kazanmış, iki ülkenin kardeşlik bağlarını daha da güçlendirmiştir. Bu bağlamda 10 Aralık 2020 tarihinde Bakü’deki “Ermenistan işgalindeki Azerbaycan topraklarının kurtarılması dolayısıyla Cumhurbaşkanı Erdoğan ve Mehmetçiğin de katılımıyla Zafer Geçidi Töreni”, törendeki mehteran gösterisi, TB2’lerin sergisi ve liderlerin söylemleri iki ülkenin kardeşliğinin sadece bu zaferle kalmayacağını göstermiş ve işbirliğinin gelecekte de süreceğine işaret etmiştir (TRT HABER, 2020). Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan’ın 15-16 Haziran 2021 tarihinde Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in daveti üzerine gerçekleştirdiği Şuşa ziyaretinin içeriği ve anlamı iki ülke için olduğu kadar Türk dünyası açısından da büyük önem taşımaktadır. Karabağ’ın kültür başkenti ve sembolü olan, zaferi taçlandıran Şuşa’da Türkiye ve Azerbaycan liderlerinin bir araya gelerek yapılan törenler ve 15 Haziran 2021 tarihinde “Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi” ile stratejik ortaklıktan stratejik müttefiklik boyutuna yükselen ilişkiler aynı zamanda kardeşliğin mührü olarak geleceğe taşınmıştır. Bu beyannamenin Şuşa’da düzenlendiği tarihin merhum Azerbaycan Cumhurbaşkanı Haydar Aliyev’in iktidara geldiği, Azerbaycan’ın Milli Kurtuluş günü ilan ettiği (Rehimov, 2022b), 1921 tarihindeki Kars Antlaşmasının 100.yıldönümüne denk geldiği günde yapılması ve böylece bu antlaşmaya da atıf yapması ayrı bir anlam ifade etmektedir (Veliyev C. , 2021). Şuşa Beyannamesi’nin ilk kısmında yer alan “İki dost ve kardeş ülke arasında imzalanmış tüm uluslararası belgelere, bununla ilgili 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması’na sadık olduklarını bir kez daha onaylayarak” ifadelerine yer verilmesi beyannamenin tarihi Kars Antlaşması’nın metnine bağlı kaldığını göstermektedir (T.C Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 2021).

Osmanlı-Azerbaycan arasındaki tarihi bağlar ve Moskova-Kars Antlaşmaları çerçevesinde Şuşa Beyannamesi de tarihin tekerrürü olarak değerlendirilmiştir. Burada kısaca Kars Antlaşması’nın içeriğine kısaca değinecek olursak bu mutabakat Türkiye-SSCB arasında imzalanan Moskova Antlaşması’nın büyük ölçüde tekrarı olmuş,

Türkiye doğu sınırını kesinleştirmiş ve çetin günlerinde Rusya'ya Batum'u vererek, Batum'dan vazgeçmiş ve Nahcivan'ı korumuştur. Bu antlaşma ile Türkiye'nin garantörlüğünde Nahcivan Azerbaycan'a bırakılmış olup, Azerbaycan'a bağlı özerk Cumhuriyet olarak kabul edilmiştir. Türkiye'nin Nahcivan'a garantörlüğü günümüze kadar hala devam etmektedir. M. Kemal Atatürk'ün Türkiye'nin zorlu günlerine rağmen büyük fedakârlıklar göstererek Nahcivan'ı korumaya çalışmasının nedeni Nahcivan'ın Azerbaycan'a ve oradan Türkistan, Kafkasya ve Orta Asya'ya kısacası Türk yurtlarına açılan tek kilit kapısı olmasıdır (Yel, 2022, s. 143-145). 1924 yılında SSCB'nin politikaları ile Azerbaycan topraklarından Zengezur' un, Nahcivan'a ait Ordubad ve Zengilan Kazaları ve Mehri köylerinin Ermenistan'a ilhakı ile Nahcivan'ın Azerbaycan topraklarından ayrı düşürülmesi sağlanmıştır. Ayrıca Türkiye bütün çabalarına rağmen Zengezur üzerinde Nahcivan ile Azerbaycan Sovyet'i ile bağlantı kurabilecek koridor üzerinde şartları zorlarsa da bölgesel aktörler tarafından engellenmiştir. Bu durumda Türkiye'nin Nahcivan ile de hiç kara sınır bağlantısı kalmamıştır. Fakat 1930 yılında M. Kemal Atatürk Türkellerine yönelik hassasiyeti ve gelecek odaklı düşüncesiyle İran Şahı Rıza Pehlevi ile anlaşmış ve böylece Nahcivan ile 11 kilometrelik sınır oluşumu sağlanabilmiştir (Zeynalova, 2022, s. 5). Azerbaycan-Türkiye ilişkileri Haydar Aliyev'in "Bir Millet, İki Devlet" söylemi ile Mustafa Kemal Atatürk'ün "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir" sözleri üzerine anlamlandırılmıştır. Bu söylemden de anlaşıldığı üzere bölge tarihsel anlamda da Türkiye için her zaman önemini korumuştur. Bu bağlamda M. Kemal Atatürk ve Haydar Aliyev'in iki ülkenin ilişkileri adına söylemleri manadan söze, sözden de 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda eyleme ve imzalanan Şuşa Beyannamesi ile de resmiyete dönüşerek ete kemiğe bürünmüş, gelecek yıllara da bu kardeşlik mührü ile miras bırakılmıştır (Türkiye-Azerbaycan Dergisi sayı:10, 2021, s. 11).

Beyannamenin girişinde Azerbaycan'ın bağımsızlık sürecinden günümüze Azerbaycan-Türkiye ilişkileri bağlamında imzalanan antlaşma, mutabakat ve protokole²⁶ atıf yapılmıştır. 2010 yılında imzalanan antlaşma ile iki ülke arasındaki

²⁶ Bknz. "9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma" ile "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü", ayrıca 16 Ağustos 2010 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık

“Stratejik ortaklık” düzeyindeki ilişkiler, Şuşa Beyannamesi ile ulusal menfaatler doğrultusunda “Stratejik müttefiklik” düzeyine yükselmiştir (T.C Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 2021). Şuşa Beyannamesi ile Azerbaycan-Türkiye ilişkilerinin yeni bir tarihe ve yeni bir derinliğe ve birlikteliğe işaret ettiği vurgulanmıştır. Nasıl ki Moskova-Ankara arasındaki Moskova ve Kars Antlaşması verdiği garantörlükle Türkiye’ye Nahcivan’ı koruma yetkisi veriyorsa Şuşa Beyannamesi de işgalden kurtarılan Karabağ’ın topraklarında Ermenistan üzerinden oluşabilecek uluslararası güce veya herhangi başka bir tehdide yönelik olarak Türkiye’ye garantörlük hakkı sağlamaktadır. Bu bağlamda bu anlaşma sadece Türkiye ve Azerbaycan yararına olmaktan çok daha fazlasını yani özelde jeopolitik bölgeyi kapsasa da geniş anlamda bölgedeki güçler dengesini yeniden belirleyen belge olma özelliğindedir (Zeynalova, 2022, s. 1-3).

Azerbaycan ve Türkiye arasında birçok alanda olduğu gibi özellikle askeri işbirliğinin temeli de bu antlaşma üzerine şekillenmiştir. Bu antlaşmanın içeriğine göre mutabakat 10 yıl süren periyotlarda tarafların herhangi bir itiraz olmaması halinde kendiliğinden devam etmektedir. Bu antlaşmalara dayanarak hazırlanan Şuşa Beyannamesi de bir nevi bu antlaşmanın ikinci 10 yıllık süresinin onay töreni olarak değerlendirilmiştir. Yani Şuşa Beyannamesi de bu antlaşmalar çerçevesinde yeniden düzenlenmiş olup imza sürecinden sonraki yıllarda tekrar iki ülke meclislerinin onaylarına gerek duymadan gelecek yıllarda devam edecek şekilde düzenlenmiştir (Dilaver, 2021, s. 1).

Karabağ’ın işgalden kurtuluşunda etkisi olan Türkiye bölge politikasında Karabağ’ın yeniden inşası için hızlı inşaat süreçleri başlamıştır. Bu durum Azerbaycan ve Türkiye’nin ekonomik ve ticari ilişkilerine olumlu yansımıştır. Bu bağlamda Türkiye’nin Karabağ’da işgalden kurtarılan yerlerin ulaşım, iletişim ağlarının inşası süreci ile bölgesel ve jeopolitik stratejileri yeniden belirlenmiştir (Zeynalova, 2022, s. 1-5). Azerbaycan ve Türkiye arasında imzalanan Şuşa Beyannamesi içeriği ile

ve Karşılıklı Yardım Anlaşması” na dayanarak” ifadesi yer almaktadır (T.C Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 2021). <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azərbaycan-SusaBeyannamesi.pdf>.

müttefiklik boyutuna ulaşmış olmasıyla, 2. Dağlık Karabağ ateşkesinde masanın dışında bırakılan Türkiye'nin sürece uluslararası hukukla müdahil olmasındaki açıklık giderilmiştir. Şuşa Beyannamesi ile tarafların olası bir risk veya herhangi üçüncü bir devletin saldırganlığı durumunda bölgenin güvenliği için askeri ve savunma alanında birlikte hareket etmesinin hukuki zemini oluşturulmuştur. Aynı zamanda bu beyanname ile bölgesel iş birliklerine ve bölgede barışa yönelik anlayışı vurgulanırken Zengezur Koridoru ile de ilgili süreçlere Türkiye'nin müdahil olması sağlanmıştır (Üste & Aydın, 2022, s. 270-271).

Pirinççi'nin şu ifadeleri Şuşa Beyannamesi'nin mahiyetini özetlemektedir;

“Türkiye-Azerbaycan ilişkilerini alışlagelmiş ittifak kategorisine sokmak kolaycı bir yaklaşım olur. Zira unutulmamalıdır ki nevi şahsına münhasır niteliği nedeniyle Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin dünyada bir benzeri bulunmamaktadır. Kurulan ittifak ne asimetrik ne de bir tarafın diğerini himaye/etki altına alması nede salt çıkar odaklıdır. Şuşa Beyannamesi iki ülke arasında var olan kardeşliğin güçlü bir şekilde mühürlenmesi ve bu mührün dünyaya deklare edilmesidir” (Pirinççi, 2021, s. 78).

Şuşa Beyannamesi askerî anlamda birçok içeriğe sahiptir. Bunlardan birisi Türkiye-Azerbaycan taraflarına yönelik güvenlik tehdidi veya askeri bir saldırı riski durumunda iki ülkenin karar ve harekât aşamasının daha hızlı bir şekilde ilerlemesini sağlamaktadır. Karar alınırken askeri müttefiklik durumunun tarihte olduğu gibi gelecek yıllarda da ittifakın boyutunun derinleştirilmesi amaçlanmıştır. Aynı zamanda BM şartlarına ve uluslararası hukuka uygun olmak ön koşulunda bölgede barışın sağlanması, ekonomik ve ticari anlamda gelişime hizmet etmesi bölgesel kalkınmada öncelik hedefleridir. Bu beyanname Ermenistan veya başka bir tehdit unsuruna yönelik caydırıcılık ve savunma niteliği taşıırken aynı zamanda bölgesel ve küresel barışta istikrarın sağlanması adına önemli bir içeriğe sahiptir. İki ülkenin güvenlik konseylerinin tehdit olmasa dahi rutin toplantılarına ve tatbikatlarına devam edecek olması bağlamında düşünüldüğünde ikili ve bölgesel askeri işbirliğinde farklı bir aşamaya da işaret etmektedir (Pirinççi, 2021, s. 80). Beyanname içeriği bağlamında incelendiğinde Kafkasya'nın NATO'su şeklinde yorumlara da açık olup, Rusya'nın Azerbaycan-Türkiye ilişkilerini kendi ulusal çıkarlarına göre yakın takip etmekle birlikte beyannamede yer alan Azerbaycan-Türkiye ittifakının herhangi bir üçüncü ülkeye karşı ittifak oluşturmadığının vurgulandığı madde ile Rusya'nın tepkisini çekmeme gayreti taşındığı anlaşılmaktadır (Dilaver, 2021, s. 2).

Şuşa Beyannamesi'nde Ermenistan'ın iyi komşuluk yürütmesi ve bölgede uluslararası hukuka riayet etmesi halinde bölgenin istikrarından ve barışından kazançlı çıkacağına yönelik ifadeler beyan edilmiştir. Ayrıca yine Ermenistan'a 1915 yılı soykırım iddialarının bölgede komşuluk ilişkilerinde engel teşkil ettiği bu sebeple arşivlerinin açılmasıyla bölgenin barışa ve huzura kavuşacağına dair ifadelere yer verilmiştir (Pirinççi, 2021, s. 81). Şuşa Beyannamesi Türk dünyası açısından da çok önemli bir yere sahiptir. Bu beyannamede yer alan Türk dünyasının birliği ve dayanışmasına yönelik Türk Akademisi, TÜRKSOY, Türk Dili Konuşan ülkeler İşbirliği Konseyi, Türk Kültür ve Mirası Vakfı gibi örgütlerin faaliyetlerinin arttırılması ve Türk kültürünün tanıtımı, uluslararası düzeyde birbirine destek sağlanması hususunda alınan kararlar önem taşımaktadır (T.C Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 2021). Burada yer alan ifadelerin sadece Türkiye-Azerbaycan işbirliği ile kalmayacağı, bu beyannamenin Türkiye, Azerbaycan, Özbekistan, Kırgızistan, Kazakistan gibi Türk Konseyi üye ülkeler arasındaki işbirliğine ve Güney Kafkasya'nın istikrarına, Orta Asya Türk Cumhuriyetleri arasındaki dayanışmaya örnek olduğu ifade edilmiştir (Pirinççi, 2021, s. 81).

Şuşa Beyannamesi'ndeki "iki ülkenin siyasi, ekonomik, savunma, kültür, insani, sağlık, eğitim, sosyal, gençlik ve spor alanlarındaki imkân ve potansiyelinin birleştirilmesinin önemini farkında olarak" ifadesine yönelik birçok girişim söz konusudur (T.C Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 2021). Deniz, Hava, Kara ve askeri teknoloji savunma alanında birlikte gelişim projeleri, siber, uzay ve medya gibi birçok alanda yine işbirliklerine dair yeni girişim kararları alınmıştır (Pirinççi, 2021, s. 80). Şuşa Beyannamesi'nin eğitim, askeri, kültürel, ekonomik, teknoloji gibi işbirliklerine olumlu yansımaları olmuştur. Daha önceki askeri anlamdaki toplantılara benzer mahiyette olan Türkiye ve Azerbaycan MGK toplantısı, Türkiye ve Azerbaycan Hava Kuvvetleri tarafından Konya'daki 3'üncü Ana Jet Üs Komutanlığı'nda icra edilen TURAZ Şahini 2021 Tatbikatı'nın "Seçkin Gözlemci Günü" ve aralarında Azerbaycan, Pakistan'ın da bulunduğu 37 ülke katılımıyla gerçekleşen Mayıs-Haziran Efes - 2022 tatbikatları buna örnek teşkil etmektedir. Eğitim alanında Bakü'de Türkiye-Azerbaycan ortak üniversitenin kurulması, mayınlı arazilerin temizlenmesi, terör, insani suç, kaçakçılık ve göç gibi problemlerde de işbirliğine gidilmesi kararları alınmıştır (Yel, 2022, s. 148).

Şuşa'da yapılan törende Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan Gence ve Nahcivan'dan sonra Şuşa'da da Türk başkonsolosluk açılacağına dair müjde vermiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin işgalden kurtarılan bölgeye yönelik inşa süreçleri ve diplomasi ilişkilerine yönelik daha etkin rolü ile verdiği önemin bir göstergesidir (Pirinççi, 2021, s. 79). Şuşa Beyannamesi sonrasında yıllarca gerçekleştirilmesi hedeflenen ve Azerbaycan ve Türkiye halkının arzu ettiği iki ülke arasındaki seyahat özgürlüğünü sağlayan iki ülke vatandaşlarının sadece yeni tip çipli kimlik kartları ile diğer ülkede 90 gün kalma ve vizesiz turistik seyahat hakkı 1 Nisan 2021 tarihinde yürürlüğe girmesi ile mümkün kılmıştır (Rehimov, 2021b). Şuşa Beyannamesinin en güzel yansımalarından birisi de iki ülkenin arasındaki işbirliğinin bilimsel, eğitimsel ve kültürel anlamda önem taşıyan Azerbaycan'ın Bakü şehrinde olması, Türk dünyasının ilk Cumhuriyeti olan Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti'nin kuruluşunun 104. yılına denk gelen 28 Mayıs 2022 tarihinde düzenlenmesi ve T3 Vakfı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Dijital Kalkınma ve Ulaştırma Bakanlığı ve Türkiye Cumhuriyeti Sanayi ve Teknoloji Bakanlığı işbirliğinde "TEKNOFEST Azerbaycan" Havacılık ve Uzay ve Teknoloji Festivali'nin düzenlenmesidir (<https://president.az/az/articles/view/56245>, 2022).

Netice itibariyle Şuşa Beyannamesi'nin enerji, ulaşım koridorları, askeri savunma, kültür, medya, bilim ve teknolojik gelişme, Türk Konseyinde iş birliğini güçlendirme, bölgesel ve küresel siyasette dış politika bağımsız fakat birlikte dayanışma içerisinde hareket edebilme, bölgesel güvenliğin ve istikrarın sağlanmasında işbirliğinde bulunma gibi birçok alanı içermektedir (Dilaver, 2022, s. 3). Ayrıca Şuşa Beyannamesi Azerbaycan ve Türkiye'nin tarihinden aldığı miras olan kardeşlik bağlarının, dayanışma ve işbirliğinin güçlendirilmiş olarak uluslararası resmi bir belge ile mühürleyip tarihe iz bırakması açısından önem taşımaktadır (Yel, 2022, s. 146).

Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ekonomik ve ticari anlamda ilişkilerin en büyük payını SOCAR ve PETKİM şirketler aracılığıyla enerji, petrol rafineri, Petrokimya sektörü, doğal gaz ve liman yatırımları almıştır. Türkiye TANAP'ın da faaliyete başlamasıyla 6 milyar metreküp doğal gaz alımını 2020 yılından günümüze 8 milyar metre küpe çıkarmış, yine petrol ihtiyacının da son yıllarda %25 oranını karşılar hale gelmiştir. Görüldüğü üzere Azerbaycan ve Türkiye arasında 2.Dağlık Karabağ Savaşı

sonrasında savunma, inşaat, enerji gibi ekonomik ve ticari anlamda hacim ve kapasite olarak işbirlikleri söz konusudur. Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ticaret hacminin 2021 verilerinde 4 milyar 181 milyon dolar olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomik ve ticari ilişkilerin diğer yıllar ve ülkelerle kıyaslandığında ithalat ve ihracatta ikinci sırada olması büyük bir paya sahip olduğunu göstermektedir. Şuşa Beyannamesi’nde iki ülkenin ekonomik ve ticari ilişkilerinin kapasitesinin artırılması ve kolaylaştırılması için “Azerbaycan-Türkiye mallarının serbest dolaşımı için mekanizmaların oluşturulması yönünde gereken çalışmaları yürüteceklerdir” ifadesine yer verilmiştir (Veliev, 2022). Yine burada daha önce de belirttiğimiz gibi Gaspıralı İsmail’in “dilde birlik, İşte birlik” sözü Şuşa Beyannamesi ile somutlaşmıştır.

Zengezur Koridoru’nun açılması: 2. Dağlık Karabağ Savaşı’nın ateşkesinde 3’lü bildiri metninin 9. maddesinde yer alan Nahcivan –Azerbaycan arasında ulaşımın sağlanması ifadesi geçerken Zengezur koridoru bu metinde yer almamıştır. Bu madde ile ilgili farklı yorumlar yapılmış, Ermenistan başbakanı Paşinyan Zengezur koridorunu kabul etmek istemese de 11 Ocak 2021 Moskova’da yapılan görüşmede Azerbaycan Cumhurbaşkanı İlham Aliyev’in güçlü siyasi iradesi ile Zengezur koridoruna dair somut kararlar alınmıştır (Aslanlı A. , 2021b). Şuşa Beyannamesi’nde ilk kez net bir şekilde uluslararası hukuki bir belgede yer alan Zengezur Koridoru ile ilgili şu maddelere yer verilmiştir:

“Taraflar, iki ülke topraklarından geçen Doğu-Batı/Orta uluslararası ulaştırma koridorunun rekabet kabiliyetinin artırılması amacıyla karşılıklı işbirliğini pekiştireceklerdir. Türkiye ve Azerbaycan akıllı ulaşım sistemleri teknolojilerinden istifade ederek, uluslararası ulaştırma koridorlarının Türkiye-Azerbaycan bölümlerinde transit-ulaştırma potansiyelini daha da geliştireceklerdir.”

“Taraflar, Türkiye ve Azerbaycan’ı birleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti Batı rayonları ile Azerbaycan Cumhuriyeti’nin Nahcivan Özerk Cumhuriyeti arasındaki koridorun (Zengezur Koridoru) açılmasının ve söz konusu koridorun devamı olarak Nahcivan-Kars demiryolunun inşaatının iki ülke arasındaki ulaştırma-iletişim ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına önemli katkı sağlayacağını belirtirler” (T.C Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, 2021).

Şuşa Beyannamesi’nde belirtilen Zengezur veya Türkler tarafından Turan Koridoru olarak adlandırılan bu koridor Türkiye, Azerbaycan ve Türk dünyası için hayati öneme sahiptir. Azerbaycan’ın Nahcivan Özerk Cumhuriyeti ile batı rayonları arasında ulaşım imkânı sağlayacak olan bu Zengezur Koridoru’nun açılması ve

Nahcivan-Kars demiryolu inşaatının Türkiye-Azerbaycan işbirliğinde hızlı bir şekilde faaliyete geçmesi planlanmıştır (Türkiye-Azerbaycan Dergisi sayı:10, 2021, s. 17). Bu bağlamda Zengezur Koridoru'nun açılması Türkiye bölge politikasında hem siyasi hemde ticari, ekonomik anlamda yeni kazanımlar sağlamış ve geleceğe yönelik bölgesel işbirliği ve bölgeselleşme politikalarına hız kazandırmıştır.

Stratejik olarak önemli bir konuma sahip olan Zengezur Koridoru, İran sınırında, Ermenistan'ın güneydoğusunda yer alan Azerbaycan ve Nahcivan arasındaki 40-45 km enindeki tampon bölge olarak 1920 yılında Ermenistan'a ilhak edilmiş olan Azerbaycan toprağıdır. Nitekim 2. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında antlaşma metninde zikredilmeyen Zengezur Koridoru ilk kez bir uluslararası belge niteliğinde Şuşa Beyannamesi'nde açıkça ifade edilmiştir ve mevcut belirsizlikler ortadan kalkmıştır. Zengezur Koridoru'nun açılması, 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türkiye ve Türk dünyası açısından en önemli kazanımı olarak görülmektedir. Bununla birlikte bölgesel ve uluslararası konjonktürde Zengezur Koridoru'nun bölgede işbirliklerinin gelişmesinde ve siyasi, ekonomik, ticari ve güvenlik alanlarda önemli etkileri olacaktır (Tütünsatar, 2022, s. 67). Bu bağlamda Üste ve Aydın'ın(2022)'in belirttiği gibi Güney Kafkasya'nın bölgesel güvenliği, bölgede Zengezur Koridoru'nun açılması ile bölgesel yakınlığı ve geçiş güzergâhında olması açısından Türkiye, Rusya, ABD, AB ülkeleri ve Asya ülkeleri için daha çok önem kazanmıştır. Proje kapsamında oluşturulacak yol güzergahları aşağıdaki haritada görüldüğü üzere Kars-Iğdır-Velidağ-Ordubad-Horadiz-Bakü ve Samur güzergâhındaki kara ve demir yolu bağlantıları ile Türkiye'nin İran'a ve Rusya'ya kesintisiz ulaşımı sağlanacaktır (Üste & Aydın, 2022, s. 272).

Harita-10:Zengezur-Koridoru

Kaynak: (Kutlu Asya, 2020), <https://www.kutluasya.com/azat-karabagin-yarinlari-ve-turk-dunyasi-icin-onemi/>.

Bu bağlamda Türkiye'nin Rusya ve İran ile ticari ve ekonomik ilişkilerine olumlu yansımaları ve bölgesel işbirliğini artırması mümkündür. Ayrıca bu durum bölge ülkeleri arasında işbirliklerin sosyo-ekonomik, turizm, kültürel, ticari ilişkilerin birbirine bağımlılığı ile bölgede bölge güvenlik teorisi bağlamında bölgesel barışın sürdürülebilirliği sağlayacağı düşünülmektedir (Üste & Aydın, 2022, s. 272).

Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ekonomi ve ticari ilişkilerdeki hedeflenen kapasiteye ulaşabilmesi için iki ülke arasında karayolu veya demiryolu bağlantıları, Gürcistan BTK demiryolu veya karayolu güzergâhı ile İran üzerinden sağlanan lojistik

ve ulaşım güzergâhı bulunmaktadır. 1.Dağlık Karabağ Savaşı'ndan 2.Dağlık Karabağ Savaşı'na kadar olan süreçte Türkiye Azerbaycan'ın yanında olduğunu belirtmiş, Ermenistan'ın işgal ettiği topraklardan çekilinceye kadar sınırları açmama şartı koymuştu. Bu sebeple bölgede Ermenistan hem enerji hem de lojistik alanında ekonomi ve ticari projelerden soyutlanmıştır ve Türkiye'nin Ermenistan ile sınırların kapalı olması nedeniyle Azerbaycan, Nahcivan ve Türkiye ile ulaşımı bulunmamaktadır. Nitekim ekonomik ve ticari ilişkilerde engel teşkil eden bu durum, 2. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasındaki ateşkes bildirisi ve Şuşa Beyannamesi ile netliğe kavuşan Zengezur Koridorunun açılmasıyla Azerbaycan ve Türkiye açısından kazanım olmaktan çok daha öteye taşınmıştır(ekonomi.haber7.com, 2020). Zengezur Koridoru'nun açılması Türkiye bölge politikasında yeni siyasi, ekonomik ve ticari ilişkilerin gelişmesinde önemli bir durum olarak değerlendirilmiştir.

Bu bağlamda Türkiye'nin Orta Asya ülkeleri ile ulaşımının bu koridor ile sağlanacak olması ekonomi, dış ticaret hacmi, ihracat ve ithalat oranlarının Orta Asya ülkeleri ve Türk Cumhuriyetleri ile arttırması ve kültürel işbirliklerini geliştirilmesi beklenmektedir. Zengezur Koridoru ve diğer bağlantı yolların inşası ile Anadolu Türk dünyası ile kesintisiz olarak bağlanacak olması, hem Türkiye hem de Türk Cumhuriyetleri arasındaki işbirliklerini güçlendirmesi, Şuşa Beyannamesi'nin örnek teşkil etmesiyle Türk Keneşi aracılığıyla Türk Birliğinin kurulmasının hayalden gerçeğe dönüştüğü savlarını doğrulamaktadır (ekonomi.haber7.com, 2020). Türkiye için bu durum bölge politikasında yeni siyasi işbirlikleri ve bölgeselleşme politikalarındaki girişimler adına önemli bir gelişme olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin, Azerbaycan'a ve Orta Asya ülkelerine ulaşımına yönelik Ermenistan'ın sınırlarının açılması, Zengezur Koridoru ile alternatif ve kolay ulaşım güzergâhının inşası, bölgenin güvenliği ve istikrarı Türkiye açısından önemli bir kazanım olarak görülmektedir. Alper Tütünsatar'ın (2022), "Zengezur Koridoru'nun Uluslararası Ticaret Politikası Ve Lojistik Açısından Önemi" isimli çalışmasında Zengezur Koridoru'nun açılması ile iki ülke arasındaki bölgesel, uluslararası lojistik güzergâhlarındaki mesafenin ve sürenin kısılmasıyla ticaret ve ekonomik ilişkilerde taşımacılık ve lojistik giderlerinde azaldığını belirtmektedir. Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ihracat ve ithalat verilerinin her daim büyük bir pay kapladığı görülmektedir. Özellikle 2020 yılı verilerine baktığımızda da yine ihracat ve ithalat verilerinin payının

yüksek olduğu ve bu payın büyük bir hacminin karayolu taşımacılığı ile oluştuğu belirtilmektedir. Bu karayolu taşımacılığı ise uluslararası ticarete iki ülkenin de taşımacılık maliyetleri giderlerinin fazla olması nedeniyle önem taşımaktadır (Tütünsatar, 2022, s. 66-72).

Harita-11:Azerbacan-Türkiye Kara-Demir Yolu Ulaşım Güzergahları

Kaynak: (ekonomi.haber7.com, 2020),

<https://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/3040412-orta-asya-icin-onemli-hamle-turk-dunyasi-birlesiyor>

Bu bağlamda Azerbaycan ve Türkiye arasındaki mevcut olan karayolu taşımacılığı Gürbulak sınır kapısı-İran yolu Bilasuvar sınır kapısından Bakü'ye olan mesafenin yaklaşık 819 km olduğu belirtilmektedir. Fakat Şuşa Beyannamesi'nde yer alan Zengezur Koridoru'nun faaliyete başlamasıyla Azerbaycan-Türkiye arasında direkt Dilucu sınır kapısından Nahçıvan ve Zengezur Koridoru ile Bakü'ye ulaşım mesafesinin yaklaşık 618 km olacağı tahmin edilmektedir. Bu iki güzergâh

kıyaslandığında eski mevcut güzergâha göre Zengezur Koridoru ile belirlenen yeni ulaşım hattı %25 mesafe oranında kısalacaktır ve bu iki ülke ve diğer ülkeler ile yapılan ticaretteki ulaşım maliyetinin giderlerini düşürecektir. Aynı zamanda bu kısalma yakıt giderini yaklaşık %20 oranında azaltırken, Türkiye’den çıkan tırların üçüncü ülkelere girdi çıktı masraflarının ve bekleme sürelerinin ortadan kalkması ile zamandan %50 gibi bir tasarruf sağlayacaktır. Bu bağlamda düşünüldüğünde Zengezur Koridoru Türkiye ve Azerbaycan başta olmak üzere diğer ülkelerle yapılacak olan ticarete büyük bir kazanım sağlayacaktır (Tütünsatar, 2022, s. 73).

Çünkü bu koridor Azerbaycan ve Türkiye arasındaki karayolunu yaklaşık 400 km kadar kısaltmakta, arada üçüncü bir ülkeye giriş çıkış yapmadan gümrük girdi çıktısı olmaksızın seferlerin yapılmasına imkân tanımakta ve bunun bütün bölge ülkeleri arasındaki ticaret ve ekonomik ilişkilere kazanım sağlayacağı belirtilmektedir (Turgunov, 2022). Bu bağlamda Zengezur Koridoru’nun açılması ile Türkiye’nin bölge politikasına bölgesel ve küresel anlamda ticari işbirlikçi ilişkilerini geliştirmesine olanak tanıyacak, geçiş güzergâh ücretleri, daha az transfer maliyeti ve bölgeler arası geçiş ücretlerinin ortadan kalkması gibi ekonomik kazanımlar sağlayacaktır.

Harita-12: Zengezur Koridoru ve Bölgedeki Ulaşım Ağları

Kaynak: (Aslanlı A. , Zengezur Koridoru: Zaferin Taçlanması, 2021b).

Türkiye'nin bölgesel ve kıtalar arasında köprü ülke olma özelliği ve coğrafi konumunun verdiği fırsatlar koridoru, uluslararası ulaştırma ve lojistik merkezi olma özelliğini de beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin ulaşım koridorları adına önemli girişimlerin ve çok taraflı ulaştırma politikalarını uluslararası arenada ve

konjonktürde değerlendirmek yerinde olacaktır. Türkiye'nin 2015 yılı G20 zirvesinde "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolu ile Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Muhtırası" büyük bir adım olarak değerlendirilmektedir. Türkiye denize bağlantıları olmayan Orta Asya Türk Cumhuriyetleri ve küresel güç Çin'in ticaret ve ekonomik bağlamda Avrupa pazarına ulaşmasında bölgesel ulaştırma koridoru olma hedefleri adına girişimlerine "Orta Koridor ve Yeni İpek Yolu" projesine BTK İpek demir yolu aracılığıyla destek vermektedir. Türkiye, İpek Yolu ve Orta Koridor projelerine yönelik çok taraflı ulaştırma politikası hedefleri doğrultusunda limanlar, havaalanları, demir yolu ağları, hızlı tren ve köprü gibi birçok projenin²⁷ tamamlanmasıyla Asya ve Avrupa arasında ulaştırma ve lojistik koridoru ve ticaret üssü olma hedeflerini gerçekleştirmiş bulunmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Zengezur Koridorunun faaliyete geçmesi bölgesel bağlamda uluslararası lojistikte diğer koridorlara göre daha güvenli, mesafe ve zaman açısından daha kısa olması, Orta Koridora ve Yeni İpek Yolu projelerine destek sağlayan BTK demiryolu güzergâhına alternatif olması ve kesinti risklerini de ortadan kaldıracak olması sebebiyle önemlidir. Bu bağlamda koridorun Avrupa ülkeleri, ABD, Ermenistan, Orta Asya ülkeleri, Çin, Rusya gibi ülkelerin arasındaki ticari ve ekonomik ilişkilerdeki lojistik transferine sağlayacağı katkı çok büyüktür. Tovuz Çatışması sebepleri ve önemi göz önünde bulundurulduğunda Gürcistan-Azerbaycan-Türkiye kara ulaşım ve demiryoluna alternatif olarak Zengezur Koridoru'nun açılması Türkiye'nin Azerbaycan ve Orta Asya devletleriyle olan ekonomik, ticari ilişkileri için son derece önemlidir. Türkiye'nin, bölgedeki Türk Cumhuriyetleri ile ticari, ekonomik, siyasi, kültürel bağlarını güçlendirecektir. Zengezur Koridoru'nun açılması ile İran sınırına paralel olan ve Ermenistan topraklarından geçen bu karayolu ve demir yolları Türkiye ve Azerbaycan arasındaki sınırı genişletecektir (Khan, 2021).

²⁷ Bknz. "Kervansaray Projesi, Marmaray, Yavuz Sultan Selim Köprüsü, Avrasya Tüp Geçit, İstanbul Havalimanı, Çanakkale Boğazı Köprüsü, 3 Katlı Tüp Geçit Projesi, Filyos(Zonguldak), Çandarlı(İzmir) ve Mersin Limanları, Edirne-Kars Hızlı Tren ve bağlantıları Demiryolu Projeleridir (Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, 2022).

Uluslararası lojistik koridorlarının aslında ülkeler arası ekonomik ve ticari ilişkileri olumlu etkilemesi beklenirken tam tersine bu koridorlar çıkar çatışmalarının yaşandığı sahalara dönüşmüştür. “Kuzey Koridoru”, “Güney Koridoru” ve “Orta Koridor” gibi uluslararası ulaşım koridorlarında da küresel güçler arasında rekabetler söz konusudur (Akhiyadov, 2018).

Harita-13 Uluslararası Ulaştırma ve Lojistik Güzergâh Hatları

Kaynak: (Turgunov, 2022),
<https://www.eurasian-research.org/publication/zengezur-koridorunun-azerbaycan-ve-bolge-icin-onemi/?lang=tr>

Bu küresel güçler arasında ABD-Çin ve ABD-Rusya arasında yaşanan soğuk savaş niteliğindeki rekabetlerde Kuzey Koridorun güvenlik riskini arttırması ile Orta Koridor daha ön plana çıkmıştır. Burada Çin ve ABD arasında yaşanan ekonomi

savaşında Orta Koridorun faaliyete başlamasıyla Çin'in AB ülkeleri pazarına ulaşması büyük bir kazanım olarak değerlendirilmektedir. Yine Batı-Rusya arasındaki Kafkasya ve Orta Asya da süren hâkimiyette ABD'nin Orta Koridora paralel enerji güzergâhlarını desteklemesi de yine aynı minvalde değerlendirilmektedir. Özellikle son dönemde yaşanan Doğu Akdeniz, Afrika, Orta Doğu'da çatışma alanları, Süveyş kanalında gemi geçişlerinin güvenlik riski ve İran'a uygulanan ABD ambargoları Güney Koridorunu güvensizleştirmiştir. Aynı zamanda ABD uzantılı Rusya-Ukrayna arasındaki Savaş ve özellikle Rusya'nın bölgesinde hâkimiyet kurma çabalarındaki çatışma alanları da Karadeniz'de ortaya çıkabilecek krizlerle Kuzey Koridoru'nda güvenlik sorunları yaratmıştır. Bu bağlamdaki sorunlar ve 2019 Mart dönemiyle başlayan Pandemi süreciyle birlikte Asya ve Avrupa arasındaki köprü konumundaki İpek demir yolu olarak adlandırılan projeye önemli destek sağlayan BTK demiryoluna stratejik önem kazanmıştır (Canlı & Çetinkaya, 2022).

2. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan 10 Ocak 2021 Moskova Ateşkes Bildirisi'nde Zengezur Koridoru'nun açılması kararı ile lojistik ulaşım merkezine dönüşen Türkiye ve Azerbaycan, Kuzey Pasifik Okyanusu'na, Asya'ya, Çin'e, Londra'ya oradan Kuzey Atlantik Okyanusu'na güvenli ve daha kısa mesafede ulaşım olanağını doğurmuştur. Türkiye'nin Asya-Avrupa arasındaki bağlantı güzergâhı üzerinde olduğu Orta Koridor'un daha çok ön plana çıkmıştır. Türkiye Orta Koridor ile Güney Koridor ve Kuzey Koridor arasındaki jeopolitik konumunu güçlendirmiştir (Khan, 2021).

Türkiye bu jeopolitik konumu ve çok taraflı ulaştırma politikaları ile Asya-Avrupa arasında uluslararası ulaştırmada bel kemiğini oluşturan Marmaray ve diğer ulaşım projeleri ile destek vermiştir. Çin'in Yeni Bir Yol, Tek Kuşak ve diğer uluslararası ulaştırma projelerinde önemli olan Türkiye'nin Orta Koridoru Kuzey ve Güney ulaştırma koridorlarıyla kıyaslandığında²⁸ ; yük taşıma kapasitesi, süreyi ve maliyeti azaltması ve güvenlik sağlamasıyla stratejik önemi artmıştır. Bu bağlamda Türkiye bu durumdan ekonomik olarak Orta Asya, Orta Doğu, Avrupa, Çin gibi ülkeler

²⁸ Bknz: Kuzey koridor; Çin'den Rusya üzerindeki Trans-Sibirya yolu ile Avrupa'ya 20 gün, Güney Koridorda ise Çin'den deniz aşırı güzergâh ile Avrupa'ya 36 gün, Türkiye üzerinden geçen Orta Koridor ile Çin'den Avrupa'ya 12 gün de ulaşım sağlanabilmektedir (Turgunov, 2022).

ile ticari ilişkilerde ekonomik kazanım sağlarken aynı zamanda doğu-batı arasındaki lojistik geçiş güzergâhında kilit konumundan transit geliri ve ihracat giderlerinin azalması bakımından ekonomik kazanımlar sağlayabileceği belirtilmektedir. Özellikle Azerbaycan ve Türkiye'nin bu bağlamda BTK ve Zengezur Koridoru ile Orta Koridora uluslararası ticarete sağladığı destek ve kilit konumu ile uluslararası siyasette jeopolitik ve jeostratejik olarak güç kazandırmıştır (Canlı & Çetinkaya, 2022).

Aynı zamanda Zengezur Koridoru Tovuz Çatışması'nda enerji koridoru ve BTK demiryolu ile Orta Koridorun riske girme ihtimaline alternatif oluşturması bağlamında Türkiye'nin bölgede enerji ve ulaşım güvenliğini arttırmıştır. Bölgede, Zengezur Koridoru'nun faaliyete geçmesi, bölgesel barış ortamının sağlanması, uluslararası işbirliklerinin genişlemesi durumunda Türkiye bölge politikasında enerji ve ulaşım alanında alternatif güzergâh ile jeopolitik ve jeostratejik önemini daha çok artırma potansiyeline sahiptir. Bu bağlamda Türkiye ve Azerbaycan, ABD, Çin, AB ülkeleri, Rusya, İran, Ermenistan ve Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri, Asya, Orta Doğu, Afrika ülkeleri için ticari ilişkilerin gelişmesi, gıda ve enerji tedariki, ekonomik kar elde etme açısından bütün ülkeler için fayda sağlayabilme fırsatına sahiptir (Khan, 2021), (Turgunov, 2022). Bu durum bölgesel gelişmeler için Türkiye'nin bölgesel ve uluslararası ticari, ekonomik ilişkilerini arttıracaktır.

3.4.3.3. Bölgedeki Değişen Jeopolitik Dengelerde Türkiye ve Bölgede Barış Perspektifi

Azerbaycan'ın İkinci Dağlık Karabağ zaferi ve işgalden kurtardığı topraklarla sadece coğrafi sınırları değiştirmekle kalmamış aynı zamanda bu savaşta etkin rol oynayan bölgesel güçlerin bölgedeki siyasi rollerini de değiştirmiştir. Yeni güçler denklemi ile birlikte bölgesel işbirliği mekanizmalarını hızlandırmış ve bölgede doğabilecek çatışma riski ihtimallerine rağmen kalıcı barışın tesis edilebilme ihtimalini artırmıştır. Türkiye'nin bölgedeki belirleyici rolü keskinleşmiş, dolayısıyla kalıcı barış konusundaki çabaları da önem kazanmıştır. Bu bağlamda, sürdürülebilir ya da kalıcı barış adına Türkiye'nin önerdiği "Barış Platformu" veya "3+3 Barış Mekanizması" formüllerini incelemek gerekmektedir.

Bölgede Değişen Jeopolitik Dengeler:

McKINDER, ortaya attığı ve “Heartland” adını verdiği teorisinde, dünyanın kalbi olarak nitelediği Güney Kafkasya’daki İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında sadece Dağlık Karabağ sorununu çözümleninin çok daha ötesinde Avrasya’nın ve hatta dünyanın geleceğinin şekillenmeye başladığını iddia etmiştir (Aslanlı A. , 2021a). Bu bağlamda bölgede değişen güçlerin ve dolayısıyla değişmekte olan jeopolitik denklemin analiz edilmesi gerekmektedir.

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’nda Türkiye’nin de desteğini alarak zafer kazanan Azerbaycan, Ermenistan’a karşı büyük bir üstünlük sağlamış ve bölgede yıllardır süren statüko değişmiştir. Türkiye’nin de bölgedeki siyasi ağırlığı artmış ve Türkiye aslında jeopolitik denklemin değişmesinde kilit rollerden birini üstlenmiştir. Bu savaşta Rusya ve Fransa’dan beklediği desteği alamayan Ermenistan’ın bölgedeki varlığının zayıflaması, onun Rusya’ya bağımlılığı daha çok artırmıştır (Özdemir, 2021, s. 100). Ayrıca 3’lü Moskova Ateşkes Bildiri maddeleri gereğince bölgede Rusya yeniden hakimiyetini güçlendirirken, Türkiye’nin de belirleyici rolü görünür hale gelmiştir (Özer, 2021, s. 124).

Bölge ülkelerinden İran ise İkinci Dağlık Karabağ Savaşı’nda çalışmanın önceki bölümlerinde detaylandırılan nedenlerinden ötürü Ermenistan’ı desteklemiş, Türkiye Azerbaycan ortaklığından rahatsızlık ve endişe duymuş, sonuç olarak da hem sahada hem de masada etkisiz kalmıştır (Bozkuş, 2021, s. 58). Bölgede güçlü bir Azerbaycan ve Türkiye birlikteliği istemeyen İran kendi çıkarlarına en uygun olduğunu düşündüğü seçeneği, Rusya’nın artan askerî etkisini tercih etmiştir. Bölgede uluslararası örgütlerden AGİT Minsk Grubu savaşta ateşkese etki edemediği, çözüm de üretmediği için baskın değildir. ABD, Fransa ve AB de bölgede pasif konuma düşmüştür. Türkiye’nin Rusya’ya rağmen Güney Kafkasya’ya girmesi ve Azerbaycan başta olmak üzere Orta Asya, Kafkasya ülkeleri ile arasındaki ilişkilerini güçlendirmesi, Gürcistan ve Ukrayna gibi ülkeler tarafından da olumlu karşılanmıştır. Bununla birlikte Türkiye’nin bölgede artan siyasi ağırlığı, onu Rusya karşısında rekabet ve çatışma alanları olan Libya ile Suriye’de ve enerji pazarlığı gibi konularda güçlendirmiştir (Meister, 2020).

Türkiye’nin Bölgede Barış Platformu ve Barış Perspektifi ;

Savaş esnasında ve çözüm sürecinde pasif kalan ABD ve AB, bölgedeki 3+3 platformunun belirleyici etkisinden rahatsızlık duymaktadır. Bu nedenle, 15 Aralık 2021 tarihinde AB Konseyinin Ermenistan Devlet başkanı Paşinyan ve Azerbaycan lideri İlham Aliyev’le Brüksel toplantısı düzenlemesi, hem söz konusu rahatsızlığın hem de bölgede tekrar etkin olabilme çabasının göstergesi olarak değerlendirilebilir. Paşinyan’ın da AB ve AGİT Minsk Grubu’na dayanarak Dağlık Karabağ statüsü ve Zengezur Koridoru’nun açılması konularında direnç göstermesi bunu doğrulamaktadır (Tuncel, 2021, s. 3).

Batının bölgede yeni hamleleri olsa da siyasi etkinliğini artıran Türkiye ve Azerbaycan’ın yeni oyun kurucular olarak barış adına attıkları adımlar önemlidir. Savaş sonrasında Türkiye Cumhurbaşkanı Erdoğan’ın Bakü ziyaretinde bölge barışı adına “Kafkasya Platformu”, “Altılı Platform” veya “3+3 Formatı” olarak ortaya çıkan formül, söz konusu adımlardan biri olarak ön plana çıkmaktadır. Bu formülle bölgede yeni bir güvenlik mekanizması oluşturmak hedeflenmiştir (Akhiyadov, 2021, s. 1). Aslında bu fikir 1998 yılında, Dağlık Karabağ Sorunu’nun çözümünde Türkiye Cumhurbaşkanı Süleyman Demirel tarafından gündeme getirilmiş fakat sadece söylemde kalmıştır (s.163). Daha sonra 2008 yılında Türkiye Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan tarafından uygulanmak istenmişse de (s.164) bölgedeki Dağlık Karabağ sorunu başta olmak üzere Rusya-Gürcistan, Gürcistan-Osetya-Ahbazya sorunları ve bölgeye müdahale etmeye çalışan ABD, AB gibi güçlerin tesiri buna olanak vermemiştir. Geline nokta, Türkiye bu platforma liderlik ederek uluslararası arenada saygınlığın artırma ve belirleyici gücünü artırma fırsatı elde etmiştir (Güneş, 2009, s. 163-186).

Bu bağlamda İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında bölgede kalıcı barış adına Türkiye-Azerbaycan liderlerinin hemfikir olduğu “Güney Kafkasya’da 6 işbirliği Platformu” toplantısının ilk turu 10 Aralık 2021 tarihinde Moskova’da gerçekleşmiştir (Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı, 2021). Türkiye’nin bölge politikasında stratejik hedeflerinin güvenliğinin sürdürülebilirliği açısından kalıcı barışın ve istikrarın sağlanması yönündeki tutumunu her zaman net bir şekilde belirtmiş olması, güven duygusu yaratmıştır. Barış için toplanan 6 ülkeden Azerbaycan, Gürcistan, Rusya, İran ve Ermenistan, Türkiye’nin barış ve istikrar adına çözüm önerilerini olumlu karşılanmış ve bu öneriler kabul görmüştür. Bu önerilerden biri de Gürcistan’ın

batıyla değil de Rusya ile güçlü ilişkiler kurmasını öngörmektedir (Usta, 2022). Fakat Gürcistan'ın Rusya ile Güney Osetya ve Abhazya sorunlarının çözülmeden Rusya'nın bulunduğu bu platformda yer almaya sıcak bakmadığı belirtilmektedir. Gürcistan'ın bu tavrının da arkasında batı ve Gürcistan ilişkilerinin yakınlığının olduğu düşünülmektedir (Tuncel, 2021). Gelgelelim Gürcistan'ın ABD ve batı ile güçlü ilişki kurmasına, Ermenistan'ın da batı ile yakınlaşmasına Rusya'nın müsaade etmeyeceği açıktır. Rusya, İran ve Türkiye, çatışma ve sorunların bölgedeki ülkeler tarafından, bölge içinde ve işbirliği yaparak çözülmesi konusunda mutabıktır (Akhiyadov, 2021). Barışın ve güvenliğin sağlanması ancak bölgedeki ülkelerin birbirine karşı artan bağımlılığı ve işbirliğine dayanan kalkınma projeleri sonucunda mümkündür. Bölge ülkeleri buldukları Kafkasya coğrafyasının jeoekonomik ve jeopolitik özelliklerini fırsata çevirebilmek için ilk önce kendi içinde uzlaşmak zorundadır. Ermenistan'ın ya da Gürcistan'ın içinde yer almadığı bir uzlaşma mümkün gözükmemle birlikte böyle bir durumda bölgenin güvenliğinin istikrarından söz etmek de zorlaşmaktadır (Quliyev, 2018, s. 134-136).

Bölge'nin önemli aktörü ve bölgesel barışın kilidini elinde tutan Rusya'nın yıllar sonra bölgede Türkiye'nin varlığını kabul etmesi; Rusya ile Türkiye ve Türkiye ile İran arasındaki ilişkilerin şekli bölge barışına etki edecek unsurlardır. Rusya, İran, Türkiye yıllardır çözüm üretemeyen, savaş sürecinde ve ateşte pasif kalan NATO, AB, AGİT gibi uluslararası örgütlerin bölgesel sorunların artık dışında tutulmasından yanadırlar. Bu görüşte NATO'yla İran ve Rusya arasındaki mesafe ve NATO müttefiki Türkiye'nin 2020'li yıllarda AB ve ABD'yle güvensiz ilişkileri de etkilidir. Ne var ki Güney Kafkasya ülkeleri Ermenistan, Gürcistan ve Azerbaycan arasındaki olumsuz ilişkiler de bölgede kalıcı bir barışın tesis edilmesini zorlaştırmaktadır (Akhiyadov, 2021).

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndan bir süre sonra başlayan Rusya, Ukrayna savaşından dolayı ekonomik ve askeri yönden zayıflayan Rusya'nın enerji yaptırımları, enerji/ulaşım koridorlarıyla ilgili güvenlik riskinin de ortaya çıkması anlamına gelmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin Transdoğalgaz hattı ve ulaşım projelerinin ön plana çıkması öngörülmektedir. Diğer yandan Rusya ve İran'ın zayıflayan etkisine karşılık etkisi artan Azerbaycan ve Türkiye için barış ortamının tesisi de yeni durumda çok daha önemli bir hale gelmektedir (Karaoğlu, 2022).

Şuşa Beyannamesi içerisinde yer alan tarafların birine tehdit unsuru durumunda uluslararası hukuk ve BM şartlarına uygun olarak birlikte hareket ederek küresel ve bölgesel güvenliğin, istikrarın ve barışın sağlanmasını vurgulayan ifade bölgede barışın sürdürülebilirliği açısından önem taşımaktadır. Bununla birlikte bölgede Zengezur Koridoru'nun açılması ile Azerbaycan-Türkiye-Ermenistan normalleşme ve bölgesel işbirlikçi komşuluk ilişkilerinin iyileştirilmesi bölge barışı açısından önemlidir (Kınık, 2022, s. 62). Zengezur Koridoru'nun açılması sonucunda Güney Kafkasya ve bölge ülkeleri arasında "3+3" modelinin oluşturulması halinde bölgenin güvenlik ve istikrarına, barışa, ekonomik kalkınmaya, gelişmeye katkı sunulacağı öngörülmektedir (Turgunov, 2022). İran Ankara Büyükelçisi Muhammed Ferazmend'in;

"İran: Türkiye'nin Güney Kafkasya'da barış mekanizması kurma girişimini memnuniyetle karşılıyoruz (...) Kuşkusuz, stratejik Güney Kafkasya bölgesinde 30 yıllık bir gerginliğe son verilerek barış ve istikrarın tesisi, kalkınma, ticaret, yatırım ve sorunsuz ulaşım fırsatlarının doğması, bu bölgenin tüm uluslarının yararına (...). 3+3 formatındaki inisiyatif, tam da İran İslam Cumhuriyeti'nin dış politikada izlediği temel ilkelerle, yani bölgesel sorunların bölgenin paydaş ülkeleri tarafından çözülmesi, gerginlik alanlarının en aza indirilmesi, işbirliğinin geliştirilmesi ve bölge ülkelerinin yetenek ve kabiliyetlerinin sinerjisi yoluyla güçlü bir bölge oluşturma hedefiyle aynı doğrultudadır." (Sputnik, 2021),

İfadelerinden anlaşıldığı üzere İran bölgedeki barış platformuna olumlu yaklaşmaktadır. Ne var ki İran Türkiye'nin bölge politikasında sunduğu barış mekanizmasına olumlu yaklaşırsa da Zengezur Koridoru'nun açılmasına Ermenistan'la birlikte karşı çıkmaktadır. İran, Zengezur Koridoru'nun açılmasıyla Türkiye'nin bölgedeki etkinliğinin artmasından, kendi etkisinin zayıflamasından, bu nedenle ekonomik ve stratejik anlamda olumsuz etkilenmekten çekinmektedir (Farzam, 2022). Demir'e göre İran'ın bu siyasi ve jeopolitik endişelerine rağmen bölgede hakimiyet sağlayan Rusya'ya karşı Ermenistan ile de dahil olsa da bölgede bir çatışma durumuna taraf olmayacağı belirtilmektedir (Demir A. F., 2021).

Karasar'a göre küreselleşmenin yolu bölgesel bütünleşmeden geçmektedir. Bu bağlamda ekonomik işbirliği, bölgesel kalkınmanın ancak bütünleşme ve bölgesel platformlarla mümkün olabileceğine dikkat çekilmektedir. Bölgesel bütünleşmenin parametreleri ise tarih, jeopolitik özellikler, karşılıklı algılamalar, ekonomik, savunma ve siyasi ilişkiler olarak değerlendirilmektedir. Sovyetlerin dağılmasından günümüze kadar olan süreçte Avrasya ve Orta Asya bağlamında bir çok kez bütünleşme adına girişimler söz konusu olmuşsa da bölgesel itici bir gücün olmayışı sebebiyle çokta

başarılı olamadığı belirtilmektedir (Karasar, 2009). Erol ise son 10 yıl içerisinde atılan adımlar ile Avrasya jeopolitiğinde kilit rol oynayan Türk Dünyasının ve söz konusu devletlerin bütünleşme çabaları içerisinde bölgesel platformlarda yer almaya gayret gösterdiğini ifade etmektedir. Bu bağlamda Türkiye'nin de içerisinde yer aldığı Orta Asya ve Kafkasya'da yer alan Türk devletlerin Türk Keneşi aracılığıyla bölgede daha çok kurumsallaşma ve bütünleşme çabalarının ABD, ÇİN ve Rusya arasındaki rekabet ortamında dengeleyici unsur olarak değerlendirilmiştir (Erol, 2018, s. 336). Bölgedeki bu güç mücadelesine ek olarak 21.Yüzyıl dünyasındaki iklim değişikliği, küresel sistemin sorgulanması, nükleer silahlanma gibi kaos ortamı ile birlikte bölgede sıkışan Türk Dünyası Devletlerinin bölgenin güvenliği, barışı adına uluslararası arenada daha güçlü olmak adına Türk dünyasının bütünleşmesinin gereğine vurgu yapılmaktadır. Bu bağlamda aynı zamanda bölgede güç mücadelesi içerisinde yer alan küresel devletlerden Çin, Rusya ve ABD gibi ülkelerin Türk Dünyasının birleşmesinden ve siyasi güç kazanımından rahatsızlık duyacağı için bölge yeni kırılmalara açıktır (Dönmez, 2020, s. 14).

Nitekim 2. Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan zaferi ve Zengezur Koridoru'nun açılması, Rusya-Ukrayna Savaşı gibi gelişmeler bölgede enerji arz tedarigi, güvenliği gibi ekonomik ve siyasi gelişmeler Kafkasya ve Orta Asya'da bölgesel işbirliğini hızlandırmıştır. 12 Kasım 2021 tarihinde İstanbul'da bir araya gelen Türk Konseyi'nin adı Türk Devletler Teşkilatı olarak değiştirilmiştir. Bu bağlamda Türk Devletler Teşkilatı'nın zirvede alınan kararları ve kurumsallaşma özelliği bakımından bölge de Rusya ve Çin karşısında bölgesel aktör olarak ortaya çıkmıştır. Türk Devletler Teşkilatının zirvede 2040 vizyonu ve aldığı kararlar bölgede barışın sağlanması adına gerekse bölgesel ve uluslararası sorunların çözümüne katkı sunması adına enerji, siyasi, askerî ve ekonomik alanlarda bütünleşmesi ve işbirliği ile ortak kararlar alıp uygulaması beklentisi hâkimdir. Türkiye'nin ise hem enerji transferindeki jeopolitik konumu hemde bölgede artan siyasi ağırlığı ile Türk Devletleri Teşkilatındaki konumunu da güçlendirmesi bölgesel bütünleşmede önemli rol oynadığı görülmektedir. Bu bağlamda bölgedeki bölgesel bütünleşmenin ve işbirliklerinin bölge barışında etkili olacağı düşünülmektedir (Gök, 2022, s. 138).

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında bölgenin işgalden kurtulması ve sonrasındaki (Zengezur Koridoru'nun açılması vb.) gelişmelerle birlikte bölgenin

enerji transfer güvenlik riskleri de ortadan kalkmıştır. Bu bağlamda işbirlikçi projelere artan güven ve potansiyelle 21 Ocak 2021 tarihinde Türkmenistan ve Azerbaycan arasında imzalanan Dostluk Mukabakat Muhtırası sonrası Türkmenistan ve Kazakistan enerjisinin Azerbaycan'ın boru hatları ile bütünleşmesi gerçekleşmiştir. Söz konusu enerjinin Türkiye güzergahından Avrupa'ya taşınması bölgede enerji güvenliğinin artmasını sağlarken Azerbaycan, Türkiye, Türkmenistan ve Kazakistan'ın işbirliğinin bölgedeki barışa da katkı sunacağı düşünülmektedir. (Kasım, 2021, s. 956-957). Yukarıda da belirtilen bölgesel bütünleşme ve işbirliği adına ivedi kazanan önemli gelişmelerden birisi olarak değerlendirilebilir.

Türkiye'nin Türk Dünyası ile arasında gelişen ilişkilerin boyutu 2.Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye ve diğer Türk Cumhuriyetleri'nin Azerbaycan'a destek olmasında etkili olmuştur. Bu durum Azerbaycan'ın 2. Dağlık Karabağ zaferi sonrasında Türk dünyasında güven ortamı oluşturmuş ve Türk dünyasında bölgesel işbirliklerini arttırmıştır. Adı Türk Keneşi olan birliğin 2021 yılında Türk Devletler Teşkilatı olarak değiştirmesi ve Türkmenistan'ın da iştirakçi ve gözlemci üye olarak birliğe katılmasıyla birlik genişlemiş ve güçlenmiştir. Türkiye'nin Türk dünyasına liderlik etme potansiyeli ile Türk dünyası liderliği ve bölgesel liderlik konumunu yakalaması durumunda bölgede barışın ve güvenliğin sürdürülebilirliğinde katkısı olacağı düşünülmektedir (Şahin & Argalı, 2022, s. 33).

Çünkü “bölgesel liderlik ve bölgesel güç olan devletin bölgesel barış ve istikrarın korunmasında sorumlulukları bulunduğu²⁹ (s.10.)” ifade edilmektedir. Bu bağlamda; Türkiye'nin bölgesel liderlik konumu ile bölgede “Yurtta Sulh, Cihanda Sulh” anlayışı ile bölgesel barışın ve istikrarın sağlanması adına önemli olduğu belirtilmektedir. Ayrıca tek ulus devletlerin tek başına uluslararası arenadaki siyasi ağırlığından daha çok bölgesel Türk dünyası ile yaptığı işbirliği ve bütünleşmesiyle uluslararası örgütlenerek Türk Devletler Teşkilatı olarak uluslararası arenada daha çok yankı bulacağı ve bölgesel barışa daha çok etki edeceği için düşünülmektedir (Şahin & Argalı, 2022, s. 8).

²⁹ Bknz: D. Flesmes ve D. Nolte, “Introduction”, Daniel Flesmes, (ed.), *Regional Leadership in the Global System: Ideas, Interests and Strategies of Regional Powers*, Ashgate, Farnham, 2010, s. 6.aktran; (Şahin & Argalı, 2022, s. 8).

Fakat bütün bu gelişmelerle birlikte bölge barışının geleceğinde unutulmaması gereken belirleyici bir diğer durum da Güney Kafkasya'nın su sorunudur. 21 yüzyılda gelen iklim değişiklikleri yeni dünya düzeninde su savaşlarına bile yol açabileceğine dikkat çekilmektedir. Bu bağlamda bölge ülkelerinden Azerbaycan'ın en çok su riski bulunmaktadır. Türkiye sınırlarından Azerbaycan'a ulaşan Aras ve Kura nehirleri Azerbaycan için sosyo ekonomik alanda büyük öneme sahiptir. Bölgedeki yıllarca süren Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki siyasi ve toprak anlaşmazlığı bölgedeki tarımsal arazinin değerlendirilememesi ve su sorununda uzlaşma sağlanamamasında da problem olarak değerlendirilmiştir (Yeşilbaş & Kapan, 2021, s. 185-188). Ayrıca Bölge ülkeleri Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Türkiye arasındaki sınırları aşan sularda hidroenerji işbirliği potansiyeli de bölgesel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Türkiye'nin Sovyetler döneminden günümüz seyreden süreçte bölge ülkelerinden Ermenistan ile Arpaçay-Aras, İran ile Aras ve Kura Havzalarında Karasu, Sarısu nehirlerinin kullanımı ile ikili antlaşmaları bulunmaktadır. Bununla birlikte Türkiye sınırlarında doğan Aras ve Kura çoğunluğu Güney Kafkasya ülkeleri Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve İran sınırlarından uzanarak Hazar'a ulaşmaktadır. Bölgedeki çatışma sorunları bölgedeki su sorunu yönetimi alanındaki işbirlikleri tıkamaktayken 2. Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında bölgede değişen denklem su sorunu ve yönetimi bağlamında da bölge ülkelerine yeniden değerlendirme ve masaya yatırma fırsatları sunduğu belirtilmektedir (Dilaver, 2022).

Sakal'a göre Türkiye'nin bölge ülkeleri ile çevre politikaları ve diğer politikalarına yönelik belirsizlikler Türkiye'nin bölgedeki rolünü etkileme potansiyeline sahiptir (Sakal, 2020). Bu eksiklik ve belirsizliklere rağmen Türkiye'nin bölge ülkeleri Azerbaycan ve Gürcistan ile olan enerji alanlarındaki işbirliği ve Azerbaycan'ın 2.Dağlık Karabağ Savaşı ve sonrasında gelişen stratejik müttefiklik boyutu artarak devam etmiştir. Türkiye'nin ise 2.Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında bölgede artan etkin siyasi diplomasi ağırlığı ve bölgesel liderlik hedeflerinde bölgedeki enerji ve ulaşım alanında olduğu gibi su sorunlarında da kilit rolü bulunmaktadır (Sakal, 2022).

SONUÇ

Bu tez çalışmasında; Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki 2020 Tovuz Çatışması ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın Türkiye bölge politikalarına etkileri ve önemi değerlendirilmiştir. Bu bağlamda Türkiye'nin bu savaşta izlediği bölge politikası ve bu savaşın sonuçlarının Türkiye bölge politikasına yansımaları analiz edilmiştir.

Öncelikle bu çatışma ve savaşın yaşandığı bölge ve bölge ülkelerinin incelenmesinde; bölgenin jeolojik ve yeraltı zenginlikleri, bulunduğu coğrafya ile jeopolitik ve stratejik olarak kilit bölge olarak önemli olması uluslararası küresel ve bölgesel aktörlerin rekabet ve çekişme sahası olmasına sebep olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu savaşın taraf ülkelerinden Ermenistan'ın bölgede coğrafi ve stratejik

konumunu izlediği işgalci ve komşu ülkelerle sorunlu ilişkilerinden dolayı politik ve ekonomik alanda küresel enerji ve ulaşım projelerinden ve ekonomik ilişkilerden izole edilmesine sebep olmuştur. Bu bağlamda Ermenistan ülke içi ekonomik ve siyasi sorunları, ekonomik ve askeri-savunma alanında zayıflığı ve bu anlamda Rusya'ya olan bağımlılığı ve bu bağımlılıktan kurtulma adına batıya yakınlaşma politikası, ülke içi siyasi ve ekonomik sorunlarındaki gündemi dış politika da izlediği strateji ile değiştirebileceğini düşünmüştür. Azerbaycan'ın ise bağımsızlığını kazanmasından ve Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'ndan günümüze enerji ve ulaşım projeleri ile küresel ve bölgesel olarak siyasi güç kazanım elde ederken aynı zamanda ülkenin sosyo-ekonomisi, askeri, savunma alanlarındaki artan kapasitesi bu savaşta Ermenistan'a karşı üstünlük sağlamasında önemli rol oynamıştır.

Türkiye bölge politikasında Birinci Dağlık Karabağ savaşından günümüz ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı ve sonrası gelişmelere yönelik izlediği politikalarda büyük değişimler söz konusudur. Türkiye bölgesel bağlamda Sovyetler öncesi ve Sovyetlerin dağılmasından hemen sonra ülke iç ve dış politikadaki sorunlar sebebiyle Birinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Azerbaycan'a yeterli desteği sağlayamaması ve bölgedeki diğer Türk devletlerinin güvenini kaybetmesi sonucunda yakalayamadığı fırsatları 2000 li yıllar ve 2010 yılından sonrasında bölgeye yönelik değişen stratejik politikalarında ivme kazandırarak, Azerbaycan-Türkiye Stratejik işbirlikleri temeli ile yeniden belirlemiştir.

Türkiye, son dönem bölgesel gelişmelere yönelik dış politikasında ise stratejik hedefleri, çıkarları gereği realist ve proaktif politika izlemektedir. Bu bağlamda Güney Kafkasya bölgesi de Türkiye için son derece önemlidir. Çünkü Güney Kafkasya bölgesine coğrafi olarak yakın olmakla birlikte bölgedeki Azerbaycan ve Gürcistan ülkeleriyle enerji-ulaşım projeleri işbirlikleri yapmıştır. Dolayısıyla bölgenin güvenliği, barışı ve istikrarı Türkiye'yi yakından ilgilendiren bir konu haline almıştır.

Türkiye'nin Güney Kafkasya politikasının başlıca hedefleri; enerji arz ve tedariki, enerji ve ulaşım koridorlarında merkez ülke olma, sınır güvenliğini sağlama, iyi komşuluk ilişkileri kurma, yapılan işbirliği projeleri neticesinde Orta Asya ve Kafkasya'da bölgesel etkinliğini artırma, bölgesel güç olma, Türk Cumhuriyetleri'yle ilişkileri geliştirme, Türk Birliğine liderlik etme şeklinde sıralanabilir. Bu bağlamda Güney Kafkasya ülkelerinden Azerbaycan ve Ermenistan arasında yaşanan 2020

Tovuz Çatışması ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı, Türkiye'nin bölgedeki stratejik hedeflerini ve politikasını doğrudan ilgilendirmektedir. Çalışmada; Tovuz Çatışması ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın, Türkiye'nin bölgede izlediği/izleyeceği siyasette belirleyici bir etkisi olduğu ortaya konmaya çalışılmıştır. Bölgede istikrarın, güvenliğin ve barışın sağlanması bölge ülkeleri arasındaki işbirlikçi projeler, ülkelerin sürdürülebilir kalkınması ve Türkiye'nin bölge politikası için önemlidir. Bu bağlamda stratejik ve jeopolitik açıdan önemli bir bölgede yaşanan 2020 Tovuz Çatışması sebebiyle Türkiye'nin bölgedeki politikaları ve hedefleri riskli hale gelmiştir. Tovuz Çatışması ile Türkiye'nin başta enerji ve ulaşım projeleri ve jeopolitik konumundan elde ettiği siyasi, ticari ve ekonomik kazanımlar da hedef alınmıştır. Ayrıca Türkiye başta Azerbaycan olmak üzere Gürcistan ve Rusya ile olan ilişkileri de yıpratılmak istenmiştir. Türkiye'nin Libya, Suriye ve Irak cephesine elde ettiği kazanımlar, Kafkasya'da yeni bir cephenin açılmasıyla zayıflama tehlikesiyle karşı karşıya kalmıştır. Türkiye'nin Libya, Doğu Akdeniz ve Suriye'de rekabet ettiği Fransa ve Rusya'nın Tovuz Çatışması'nda etkili olması bu bağlamda önemli bir detaydır. Çünkü buradan Tovuz Çatışması ile Türkiye'nin bölgedeki konumu ve siyasi gücünün zayıflatılmak istendiği anlamı da çıkabilmektedir. 2020 Tovuz Çatışması ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın yaşandığı bölge, Türkiye'nin sadece tarihî ve kimlik bağları açısından değil, stratejik hedefleri açısından da önemli bir bölgedir. Dolayısıyla burada yaşanan her sorun, soruna müdahil olan ülkelerin Türkiye ile ilgili politikalarının okunmasını da mümkün kılabilir.

Tovuz Çatışmasından birkaç ay sonra, 27 Eylül 2020 tarihinde başlayan İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda, Türkiye, Azerbaycan'ın yanında yer almıştır. Türkiye'nin böyle bir karar almasında Rusya'ya enerji açısından bağımlı olmamak amacı ve bu amacı mümkün kılacak işbirliği projelerinin Azerbaycan'la yapılması etkili olmuştur. Türkiye, Azerbaycan'a İHA/SİHA satması, askerî işbirliği yapması, savunma sanayi, harp stratejisi gibi konularda teknik destek vermesi sonucunda savaş Azerbaycan'ın zaferi ile sonuçlanmıştır. Bu durum Türkiye'nin yerli, milli silah ve savunma gücünü ispatlamasıyla uluslararası arenada siyasi ağırlığının artmasında etkili olmuştur. Ayrıca Türkiye Azerbaycan'a askeri ve savunma sanayi alanındaki ihracatından ulusal ve milli ekonomiye katkı sunmuş ve Türkiye bu savaşta izlediği bölge politikasından ekonomik olarak kazanç elde etmiştir. Türkiye aynı zamanda askeri ve savunma

alanında uluslararası arenada prestij kazanarak diğer bölgesel sahalarda yürüttüğü başarılarına Kafkasya'yı da eklemiş ve uluslararası alanda siyasi ve askeri gücünü ispatlamıştır. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı süreci ve sonrası, hem Azerbaycan ile Türkiye arasındaki kardeşlik bağlarını güçlendirmiş hem de bu iki ülkenin uluslararası itibarını artırmıştır. Diğer yandan diğer Türkî devletlerin Türkiye'ye duydukları güven tazelenmiştir. Son yıllarda bölgenin küresel çapta stratejik öneminin artması ile birlikte Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkiler önce "Stratejik İşbirliği" başlığı altında gelişmiş, İkinci Dağlık Karabağ Savaşı ve sonrasındaki Şuşa Beyannamesi'yle de "Stratejik Mütteliklik" düzeyine ulaşmıştır. Sonuç olarak Türkiye ve Rusya'ya Kafkasya'da belirleyici bir rol üstlenirken İran, batı ülkeleri ve uluslararası örgütler savaş ve çözüm sürecinde etkisiz kalmıştır.

Türkiye bu savaş sonrasında da izlediği bölge politikasında "Şuşa Beyannamesi" ve "Zengezur Koridorunun açılması" ile yeni ekonomik ve ticari anlamda kazanımlar elde etmiştir. Bu bağlamda Azerbaycan ile enerji tedarik ve transfer alanındaki kapasite arttırımı, Karabağ'da işgalden kurtarılan alanların yeniden inşa sürecine Türkiye işbirliğinde Türk inşaat firmalarının yer alacak olması Türkiye'nin bölge politikasındaki Azerbaycan ile olan ekonomik ve ticari ilişkilerin genişlemesi ile yeni kazanımlardandır. Yine Türkiye bölge politikasında Zengezur Koridoru'nun açılması ile Orta Koridorun ön plana çıkması ile lojistik hatların geçiş ücretlerinden elde edeceği milli gelir ve diğer ülkeler ile bu alanda ticari ilişkilerin kolaylaşması ve gelişmesi ile yeni küresel ve bölgesel ekonomik ,ticari kazanım sahaları açacaktır.

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrasında imzalanan Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru'nun açılması Türkiye için hem Azerbaycan'la ilişkileri açısından hem de bölgesel ve küresel dış politika açısından en önemli kazanım olmuştur. Azerbaycan, Türkiye, Türk Cumhuriyetleri ve Asya coğrafyasındaki ülkeler arasındaki siyasi, askerî, kültürel, ticari ve ekonomik alanda ilişkileri güçlendiren Şuşa Beyannamesi sayesinde bu devletlerin arasındaki ilişkinin her alanda "mütteliklik" düzeyine taşınmasının yolu da açılmıştır. Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru'nun açılması bölgedeki diğer Türk Cumhuriyetleriyle olan ilişkilerde de bir güven yarattığı için Türk Keneşi gibi birliklere olumlu şekilde yansımıştır. Türkiye,

Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru ile bölgedeki stratejik ve politik hedeflerini daha da güçlendirerek geleceğine dair önemli kazanımlar elde etmiştir.

Türkiye, Rusya'ya bölgede varlığını kabul ettirirken aynı zamanda bu ülke ile diğer coğrafyalarda devam eden rekabetçi, işbirlikçi politikasını Kafkasya'ya taşıyarak bölge barışına katkı sunmuştur. Böylece Türkiye başta Azerbaycan olmak üzere bölgedeki diğer Türk Cumhuriyetleri ile olan ilişkilerini de siyasi, ekonomik açıdan güçlendirmiştir. İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nın sonucunda Türkiye, Rusya ve Azerbaycan önemli kazanımlar elde ederken aynı zamanda bölgenin kalkınması ve işbirlikleri adına bütün bölge ülkelerinin de kazanımları söz konusudur. Çalışmada; Tovuz Çatışması ve İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sürecinde Türkiye'nin yaptığı bağımsız ve etkin dış politika hamlelerinin onun hem bölgedeki ülkelerle hem de dünyadaki diğer ülkelerle olan ilişkisine olumlu yansıdığı sonucuna ulaşılmıştır.

İkinci Dağlık Karabağ Savaşı'nda Türkiye'nin sahada ve masada Azerbaycan'a olan desteği, ateşkes antlaşması ve sonrasında da etkin oluşu bölge ülkelerine ve bölgeye kazanımlar sunarken Türkiye için birçok fırsatı da beraberinde getirmiştir. Şuşa Beyannamesi ile Azerbaycan ve Türkiye arasındaki ilişki, bu ilişkinin ekonomik, ticari ve benzeri kazanımları, Türk dünyası ilişkilerinde de dayanışmayı ve işbirliğini güçlendirmiştir. Zengezur Koridoru'nun açılması ile Türkiye'nin "Yeniden Asya" adlı dış politikası da siyasi açıdan olumlu sonuçlara gebe dir. Azerbaycan başta olmak üzere, Orta Asya, Türk Cumhuriyetleri ve Çin'le olan ticari ve ekonomik ilişkilerin yoğunlaşacağı ve bunun Türk ekonomisine olumlu yansımaları beklenmektedir. Dağlık Karabağ sorununun çözülmüş olması Azerbaycan ve Ermenistan arası normalleşme süreci ile birlikte Türkiye ile Ermenistan ilişkilerinde de ilk kez Azerbaycan dâhilinde bir normalleşme süreci başlatılmasını beraberinde getirmiştir. Bunun bölgenin istikrar ve güvenliğine katkı sunacağı gibi bölge ülkeleri açısından ekonomik kazanca da dönüşeceği düşünülmektedir.

Türkiye, bölgedeki ulusal çıkarları gereği bölgenin barışına katkı sunmaya çalışmaktadır. Bu çabaların sonucunda İkinci Dağlık Karabağ Savaşı sonrası yıllardır çözülemeyen Dağlık Karabağ sorunu çözülmüştür. Bu bağlamda bölgede savaş sonrası yaşanan gelişmelerden; Azerbaycan-Ermenistan arasında imzalanan 3'lü Moskava Ateşkes bildiri maddeleri, Rusya ve Türkiye arasındaki heyet görüşmelerinde imzalanan mutabakat çerçevesinde "Bölgede Rus Barış Gücü Birliği"nde Türkiye'nin

de barış gücü olarak bulunması, Nahcivan Koridoru'nun açılması, Türkiye ve Azerbaycan arasındaki Şuşa Beyannamesi ve Zengezur Koridoru'nun açılması bölgenin siyasi güçler denklemini değiştirmiştir. Bölgenin bu değişen yeni jeopolitik denkleminde Türkiye bölgenin etkili aktörlerinden biri haline gelmiştir.

Zengezur Koridoru'nun açılması, Türkiye'nin bölgeye ulaşım mesafesini kısaltırken enerji-ulaşım lojistik güvenlik riskini de ortadan kaldırmıştır. Bu sayede Türkiye'nin, Kafkasya, Orta Asya bölgesindeki politikalarında siyasi, ekonomik, ticari ilişkileri de güçlenmiştir. Zengezur Koridoru'nun açılmasının Türkiye'yi ekonomik, siyasi, sosyal, kültürel, sınır, enerji ve lojistik güvenliği açısından etkilediği sonucuna ulaşılmaktadır. Bölgenin stratejik önemi dolayısıyla sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesinin istikrar ve barış ortamıyla mümkün olduğu, dolayısıyla bölgedeki siyasetin barışçıl bir siyaset olması gerektiği ortaya çıkmıştır. Ne var ki bölgede çıkarları bulunan bölgenin güçlü aktörleri ve küresel aktörler arasındaki rekabet, barışın ne kadar devam edeceğine dair net bir şey söylemeyi mümkün kılmamaktadır.

Türkiye, Güney Kafkasya bölgesine dair stratejik hedeflerini ve bu hedefleri doğrultusundaki politikalarını İkinci Dağlık Karabağ Savaşı süreci ve sonrasındaki Zengezur Koridoru'nun açılması ve Şuşa Beyannamesi'yle genişletmiş, böylece hem barışa katkı sunmuş hem de bölgedeki etki gücünü artırmıştır. Türkiye bu savaş ve sonrasında izlenen bölge politikalarında; bölgeye yönelik ekonomik ve ticari ilişkilerinin genişletirken aynı zamanda jeopolitik konumunu güçlendirmiş hemde siyasi ağırlığı artmıştır.

Bu bağlamda Türkiye Güney Kafkasya bölgesinde yürüttüğü siyaset ve yaptığı hamleler sayesinde kazandığı prestij ve gücün devamı için, küresel ve bölgesel güçlerin çıkarlarına ters düştüğü veya çatıştığı alanlarda ulusal menfaatlerini ve gücünü koruyabilmek zorundadır. Bunu yapabilmesi için de bu ülkelerin baskılarına, yaptırımlarına maruz kalmamak, onlarla mücadele edebilmek adına iç siyasetinde barışçıl ve dış siyasetinde ise daha güçlü olmak zorundadır. Bölgede küresel ve bölgesel diğer aktörlerin olumsuz etkilerine karşı Türkiye ve Azerbaycan “stratejik müttefikliğine” diğer Türk Keneşi üye ülkelerinin de katılımının sağlanması bölge barışına, istikrarına önemli katkılar sağlayabilir. Bölgede istikrarın, güvenliğin ve barışın sağlanabilmesi ancak bölge ülkeleri arasındaki işbirliği ve stratejik projelerin

genişletilmesiyle, böylece bölge ülkelerinin sürdürülebilir kalkınmasının gerçekleştirilmesiyle mümkün olabilir.

KAYNAKÇA

- Ağaoğlu, E. (2002). Azerbaycan'ın Etnik ve Demografik Yapısı. Komisyon, & Komisyon (Dü.) içinde, *Türkler* (S. Sadıkov, Çev., Cilt IV., s. 343-394). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Al-Shaghel, H. (2021, 04 20). *Araştırma, "Türkiye'de son 5 yılda yaşanan gelişmeler | ENERJİ 2015-2020"*. 07 20, 2022 tarihinde ayam.com.tr: <https://ayam.com.tr/araştırma/turkiyede-son-5-yilda-yasanan-gelismeler-enerji-2015-2020/> adresinden alındı
- 2021 Cumhurbaşkanlığı İletişim Başkanlığı Yayınları. (2021). Yukarı Karabağ' da 44 Günde Gelen Zafer: Türkiye-Azerbaycan Kardeşliğinin Niřanesi. *1.Baskı*. Ankara.
- Abay, E. G. (2020, 10 29). *Ermenistan'ın son 5 yılda aldığı silahların yüzde 94'ü Rusya'dan*. 11 13, 2022 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/ermenistan-in-son-5-yilda-aldigi-silahlarin-yuzde-94-u-rusya-dan/2023282> adresinden alındı

- Abbasov, A. (2020). Sovyet Sonrası Güney Kafkasya Ülkelerinin Askeri Güvenlik Politikaları. *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, 7(2), 1382-1398.
- Abdullayev, M. (2014). *Azərbaycan Tarixi*. Bakü: Bakı Üniversitesi Neşriyatı.
- Acaloğlu, A. (2020-2021, Kış 01). *Karabağ Başlangıçtan Günümüze Sorunlar ve Çözümler*. 07 01, 2022 tarihinde briqjournal.com: <https://briqjournal.com/karabag-baslangictan-gunumuze-sorunlar-ve-cozumler> adresinden alındı
- Adzkia, M. R., & Riyanto, S. (2021). TURKEY'S ENGAGEMENT IN THE CTurkey's Engagement In The Conflict Of Nagorno-Karabakh. *Jurnal Studi Diplomasi dan Keamanan*, 13(2), 100-119.
- Akhiyadov, M. (2018, 11 14). *Kuzey-Güney Koridoru: Yeni Ekonomik Cephe*. 08 14, 2022 tarihinde İNSAMER: https://www.insamer.com/tr/kuzey-guney-koridoru-yeni-ekonomik-cephe_1792.html adresinden alındı
- Akhiyadov, M. (2021, 04 01). *Kafkasya'da jeopolitik dengeler değişiyor mu?* 10 27, 2022 tarihinde İNSAMER: https://www.insamer.com/tr/kafkasyada-jeopolitik-dengeler-degisiyor-mu_3861.html adresinden alındı
- Akman, A. (2005). *Azərbaycan Kadim Coğrafiyanın Genç Ülkesi* (Cilt 1.Baskı). İstanbul: İlke Yayıncılık.
- Aksan, S. (2020, 10 13). *Gündem,"Türkiye ile Azerbaycan iş birliği ihracat rakamlarına da yansdı"*. 07 2022, 01 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/turkiye-ile-azerbaycan-is-birligi-ihracat-rakamlarina-da-yansidi-522912.html> adresinden alındı
- Akter, A. (2007). Ermenistan Cumhuriyeti'nin Jeopolitik Analizi. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*(27-28), 121-150.
- Alışık, G. S. (2002). Azerbaycan Türkçesi. Komisyon, & Komisyon (Dü.) içinde, *Türkler* (S. Sadıkov, Çev., Cilt IV., s. 361-394). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Alızada, N. (2021, 04 09). *ENSTİTÜLER,AF-PAK,"Azerbaycan-Pakistan Askeri İlişkileri"*. 05 12, 2022 tarihinde ANKASAM: <https://www.ankasam.org/azerbaycan-pakistan-askeri-iliskileri/> adresinden alındı

- Allahverdiyev, T. (2010). *Azerbaycan ve Ermenistan Arasındaki Karabağ Sorunu*. Tarih. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi.
- Ametbek, D. (2018, 09 21). *ENSTİTÜLER/AVRASYA/Nikol Paşinyan'ın Yeni Ermenistan'ı*. 03 31, 2022 tarihinde ANKASAM: <https://www.ankasam.org/nikol-pasinyanin-yeni-ermenistani/> adresinden alındı
- Antidze, M. (2018, Mayıs 08). *Emerging Markets/How Russia Played Silent Kingmaker in Armenia's revolution*. 03 31, 2022 tarihinde REUTERS: <https://www.reuters.com/article/us-armenia-politics-russia-insight-idUSKBN1I92TE> adresinden alındı
- Aras, O. N. (2002). Azerbaycanın Ekonomik Yapısı Ve Enerji Kaynaklarının Önemi. 2023, 40-50.
- Aras, O. N., Süleymanov, E., & Fakhri, H. (2013). Trans-Anadolu Doğal Gaz Boru Hattı Projesi'nden Ekonomik ve Stratejik Beklentiler. *International Conference on Eurasian Economies*, 991-998.
- Arı, T. (2013). *Uluslararası İlişkilere Giriş* (Cilt 4.Basım,Eylül). Bursa: MKM Yayıncılık.
- Arı, T. (2017). *Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika* (Cilt 11.baskı). Bursa: Alfa Akademi.
- Arslan, A. (1998). I. Dünya Savaşı Sonunda Nahçıvan'da Yapılan Millî Mücadele Ve Bugünkü Nahçıvan'ın Statüsünün Oluşumu. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 12(41), 521-546.
- Artak, M. (2017). *Ermenistan Tarihi*. Erivan Devlet Üniversitesi Yayınları.
- Asker, A. (2010). Ermenistan'da Anayasal Dönüşüm Süreci Ve Anayasa'nın Temel Özellikleri. *Ermeni Araştırmaları*(36), 191-218.
- Asker, A. (2015, January). Azerbaycan'da Ulus İnşasının Onay Aşaması(1918-1920) ve Önemi Üzerine Bazı Tespitler. *Yeni Türkiye*(75), s. 536-546.
- Askerzade, A. (2009, Kış). "NATO Çerçevesinde Azerbaycan-Türkiye Askerî İşbirliği ve Bölgesel Güvenlik Sorunları. *Karadeniz Araştırmaları*(20), 1-17.
- Aslan, M. (2021). Azerbaycan'ın İkinci Karabağ Savaşı'ndaki Askeri Harekatı;Zaferin Teknik Analizi. F. Pirinççi, M. Ataman , & M. A. Memmi (Dü.) içinde, *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (s. 245-269). İstanbul: SETA.

- Aslanlı, A. (2013). *Yeni Küresel Mücadelede Kafkasya ve Karabağ Sorunu*. İstanbul: EkoAvrasya Yayınları.
- Aslanlı, A. (2020a, 02 26). *Hocalı Soykırımı ve Münih'teki Aliyev-Paşinyan tartışması*. 05 09, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/hocali-soykirimi-ve-munih-teki-aliyev-pasinyan-tartismasi/1745388> adresinden alındı
- Aslanlı, A. (2020b, 03 12). *Analiz, "Fransa Karabağ'da çözüm için değil, çözümünü baltalamak için çalışıyor"*. 05 10, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fransa-karabag-da-cozum-icin-degil-cozumu-baltalamak-icin-calisiyor/2064111> adresinden alındı
- Aslanlı, A. (2021a, 01 15). *Kafkasya'nın barış ve iş birliği bölgesi olma fırsatı değerlendirilecek mi?* 10 29, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/kafkasya-nin-baris-ve-is-birligi-bolgesi-olma-firsati-degerlendirilecek-mi/2145006> adresinden alındı
- Aslanlı, A. (2021b, 11 01). *Zengezur Koridoru: Zaferin Taçlanması*. 08 07, 2022 tarihinde Kriterdergi: <https://kriterdergi.com/dis-politika/zengezur-koridoru-zaferin-taclanmasi> adresinden alındı
- Aslanlı, K. (2020). Karabağ Meselesi için "3 Boyutlu" Analitik Perspektif. İ. Demir (Dü.), *Disiplinlerarası Politika Vizyonu ve Stratejiler 2020*. içinde sayı:8, s. 217-224. Ankara: İksad Yayıncılık.
- Aşırılı, E. (2016, 12 12). *Güney Kafkasya Bölgesinde Güvenlik Sorunu*. 05 22, 2022 tarihinde Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM): <https://avim.org.tr/Blog/GUNEY-KAFKASYA-BOLGESINDE-GUVENLIK-SORUNU> adresinden alındı
- Ataman , M., & Pirinççi, F. (2021). Karabağ Sorunu:Dondurulmuş Yapaylıktan Kaçınılmaz Çözüme. M. Editör:Ataman, & F. Pirinççi içinde, *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (Cilt 1.Baskı,Nisan, s. 17-35). İstanbul: SETA.
- Ataman, M. (2020, 08 15). *19. Yılında AK Parti'nin Dış Politika Stratejisi*. 06 27, 2022 tarihinde setav.org: <https://www.setav.org/19-yilinda-ak-partinin-dis-politika-stratejisi/> adresinden alındı
- Avcı, A. (2021, Temmuz). Güney Kafkasya Ve Türkiye Sosyo-Ekonomik İlişkisi. *Stratejik ve Sosyal Araştırmalar Degisi*, 5(2), 195-205.

- AYAM. (2021, 08 11). *Araştırma,"Türkiye'nin Askeri Üsleri ve Sınır Dışı Operasyonları 2015-2020"*. 07 21, 2022 tarihinde [ayam.com.tr/https://ayam.com.tr/arastirma/turkiyenin-askeri-usleri-ve-sinir-disi-operasyonlari-2015-2020/](https://ayam.com.tr/arastirma/turkiyenin-askeri-usleri-ve-sinir-disi-operasyonlari-2015-2020/) adresinden alındı
- Aydeniz, B. (2020, Ağustos 27). *Azerbaycan-Ermenistan Arasındaki 'Tovuz' Krizi ve Krizin Bölge Dinamiklerine Etkisi*. 03 26, 2022 tarihinde TESAD: <https://www.tesadernegi.org/azerbaycan-ermenistan-arasindaki-tovuz-krizi-ve-krizin-bolge-dinamiklerine-etkisi.html> adresinden alındı
- Aydın, M. (2010). Dağlık(Yukarı) Karabağ Sorunu. B. Oran içinde, *Türk Dış Politikası* (Cilt II, s. 401). İstanbul: İletişim.
- Azerbaycan Bilgi Portalı. (11 ARALIK 2019). *1918 den günümüze azerbaycan haritası*. Temmuz 28, 2021 tarihinde Azerbaycan Bilgi Portalı: <https://www.azerbaycan.net/1918den-gunumuze-azerbaycan-haritasi/> adresinden alındı
- Azerbaycan Cumhuriyeti Ülke Profili. (2021). *Azerbaycan Cumhuriyeti* . Ticaret Bakanlığı Uluslararası Anlaşmalar ve Avrupa Birliği Genel Müdürlüğü.
- Azerbaycan Devlet İstatistik Komitesi. (2021, 04 16). *2021-ci ilin yanvar-mart aylarında Ümumi Daxili Məhsul istehsalı*. 10 2021, 2021 tarihinde Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi: <https://www.stat.gov.az/news/index.php?id=4870> adresinden alındı
- Azerbaycan Milli Ansiklopedisi. (2007). *Genel Bilgi,Azerbaycan*. Bakü: Elmi Merkezi.
- Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi. (2020, 07 15). *Anasahife-Haberler,"Düşmənin hərbi nəqliyyat vasitəsi bölmələrimizin sərrast atışı ilə məhv edilib - VİDEO"*. 04 13, 2022 tarihinde [mod.gov.az: https://mod.gov.az/az/news/dusmenin-herbi-neqliyyat-vasitesi-bolmelerimizin-serrast-atisi-ile-mehv-edilib-video-31497.html](https://mod.gov.az/az/news/dusmenin-herbi-neqliyyat-vasitesi-bolmelerimizin-serrast-atisi-ile-mehv-edilib-video-31497.html) adresinden alındı
- Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi. (2020, 07 18). *Anasayfa-Haberler,"Azərbaycan Respublikasının Müdafiə naziri ilə rusiyalı həmkarı arasında telefon danışığı olub"*. 04 13, 2022 tarihinde [mod.gov.az: https://mod.gov.az/az/news/azerbaycan-respublikasinin-mudafie-naziri-ile-rusiyali-hemkari-arasinda-telefon-danisi-olub-31558.html](https://mod.gov.az/az/news/azerbaycan-respublikasinin-mudafie-naziri-ile-rusiyali-hemkari-arasinda-telefon-danisi-olub-31558.html) adresinden alındı

- Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi. (2020, 07 16). *Anasayfa-Haberler,"Ermənistan məxsus taktiki PUA məhv edilib"*. 04 13, 2022 tarixində mod.gov.az: <https://mod.gov.az/az/news/ermenistana-mexsus-taktiki-pua-mehv-edilib-31519.html> adresindən alındı
- Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi. (2020, 07 16). *Anasayfa-Haberler,"Tovuz istiqamətində vəziyyət gərgin olaraq qalır"*. 04 13, 2022 tarixində mod.gov.az: <https://mod.gov.az/az/news/tovuz-istiqametinde-veziyyet-gergin-olaraq-qalir-31507.html> adresindən alındı
- Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi. (2020, 07 30). *Anasayfa-Haberler,"Türkiyə HHQ-nin nümayəndələri Gəncə şəhərinə gəlib - VİDEO"*. 04 14, 2022 tarixində mod.gov.az: <https://mod.gov.az/az/news/turkiye-hhq-nin-numayendeleri-gence-seherine-gelib-video-31662.html> adresindən alındı
- Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi. (2020, 07 27). *Ölkəmizdə Azərbaycan-Türkiyə birgə genişmiqyaslı hərbi təlimləri keçiriləcək*. 04 14, 2022 tarixində mod.gov.az: <https://mod.gov.az/az/news/olkemizde-azerbaycan-turkiye-birge-genismiqyasli-herbi-telimleri-kecirilecek-31622.html> adresindən alındı
- Azərbaycan Ordusu Gazetesi. (2020, 07 15). *Harbi matbuat-ANA SƏHİFƏ"AZƏRBAYCAN ORDUSU" QƏZETİ2020,No: 41 (2459)*,. 04 12, 2022 tarixində Azərbaycan Müdafiə Nazirliyi: <https://mod.gov.az/az/azerbaycan-ordusu-qezeti-044/?month=2020> adresindən alındı
- Azərbaycan Respublikasının Prezidenti. (2021, Yanvar 11). *Azərbaycan Respublikası Prezidentinin, Ermənistan Respublikası baş nazirinin və Rusiya Federasiyası Prezidentinin bəyanatı*. 11 17, 2022 tarixində <https://president.az/az/articles/view/50070/images> adresindən alındı
- Azərbaycan Türkiyə Dergisi. (2020, syf.83-89). *Türk Konseyindən Azərbaycan'a Güçlü Destek. Dağlık Karabağ, 6-7.sayı*(<https://www.turkiyeazerbaycan.com/dergilerimiz.php>). Ankara, Türkiye: Ajans Turka Stratejik Araştırma Eğ. Dan. Bil. Turz. Yay. Ltd. Şti. turkiyeazerbaycan.com. adresindən alınmıştır
- Azərbaycan Türkiyə Dergisi,6-7 . (2020, syf:38-). *Azərbaycan ve Ermənistan Hattında Çatışma:Tovuz Saldırıları. Dağlık Karabağ, 6.7*

- sayı(<https://www.turkiyeazerbaycan.com/dergilerimiz.php>). Ankara, Türkiye: Ajans Turka Stratejik Araştırma Eğ. Dan. Bil. Turz. Yay. Ltd. Şti.
- Bakırcı, F., Takım , A., & Tüzemen, A. (2017). Türkiye'de Dış Ticaret Ve Lojistikte Yeni Fırsatlar Ve Hedefler. *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), 175-204.
- Bal, İ. (2010). Türk Dış Politikasında Süreklilik ve Değişim. C. Yenigün, & E. Efeğil içinde, *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası* (s. 37-61). Ankara: Nobel Yayın.
- Balcı, A. (2011, Kış). "Dış Politika":Yeni Bir Kavramsallaştırma Bağlamında Egemenlik Mitinin Analizi. *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, 7(28), 3-29.
- Bayraktar, B. (2021). Türkiye'nin Karabağ Politikası. M. Ataman, & F. Pirinççi içinde, *Çıkmazdan Çözüm Karabağ Sorunu* (Cilt 1.Baskı, s. 325-348). İstanbul: SETA Kitaplar 74.
- Bayramov, A. (2019). 1950-1980 Yıllarında Ermenilerin, Dağlık Karabağ'a Karşı Toprak İddiaları. *Social Mentality And Research Thinkers Journals*, 5(19), 909-914.
- Bayramov, A., & Edi, A. (2020). Ermenistan Devleti'nin Kurulması ve Bölgeden Azerbaycan Türklerinin Zorunlu Göç Ettirilmesi(1906-1953). *ADAM AKADEMİ Sosyal Bilimler Dergisi*, 10(2), 377-398.
- BBC. (2020, Eylül 28). *Dağlık Karabağ: Ermenistan Türkiye'yi çatışmalarda Azerbaycan'a askeri destek vermekle suçladı.* 03 30, 2022 tarihinde BBC NEWSTÜRKÇE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54315251> adresinden alındı
- BBC. (2020, 10 29). *Dağlık Karabağ'da son durum: Azerbaycan ve Ermenistan arasındaki çatışmalarda neler yaşanıyor?* 05 13, 2022 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54354087> adresinden alındı
- BBC NEWS. (2020, 10 28). *Dağlık Karabağ krizi Rus basınında: Türkiye, Pakistan ve Azerbaycan işbirliği yeni bir dönemin başlangıcı olabilir.* 05 12, 2022 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54719075> adresinden alındı

- BBC NEWS TÜRKÇE. (2021, 01 11). *Dağlık Karabağ: Aliyev ve Paşinyan, ateşkes sonrası ilk kez bir araya geldi*. 07 24, 2022 tarihinde [www.bbc.com: https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55614394](https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-55614394) adresinden alındı
- Bekdil, B. E. (2020, 06 25). *Unmanned, "Azerbaijan to buy armed drones from Turkey"*. 06 29, 2022 tarihinde [defensenews.com: https://www.defensenews.com/unmanned/2020/06/25/azerbaijan-to-buy-armed-drones-from-turkey/](https://www.defensenews.com/unmanned/2020/06/25/azerbaijan-to-buy-armed-drones-from-turkey/) adresinden alındı
- Bilgin, M. S. (2020). Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları. İ. Demir (Dü.), *Disiplinlerarası Politika Vizyonu Ve Stratejiler 2020*. içinde Sayı:8, s. 225-236. Ankara: İksad Yayınevi.
- Bilgin, M. S. (2020). Karabağ Zaferine Giden Süreç ve Jeopolitik Sonuçları. İ. Demir (Dü.), *Disiplinlerarası Politika Vizyonu ve Stratejiler 2020* içinde (s. 225-236). Ankara: ULİSİA12.
- Birgün.net. (2020, 09 28). *Dağlık Karabağ çatışmasında 2. gün: Azerbaycan'da kısmi seferberlik ilan edildi!* 04 26, 2020 tarihinde [Birgün.net: https://www.birgun.net/amp/haber/daglik-karabag-catismasinda-2-gun-azerbaycan-da-kismi-seferberlik-ilan-edildi-317188](https://www.birgun.net/amp/haber/daglik-karabag-catismasinda-2-gun-azerbaycan-da-kismi-seferberlik-ilan-edildi-317188) adresinden alındı
- Bozkurt, E. (2022, 01 13). *BTC'den 2021 yılında 200 milyon 467 bin 463 varil petrol aktı*. 08 17, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/btcden-2021-yilinda-200-milyon-467-bin-463-varil-petrol-akti/2472677> adresinden alındı
- Bozkurt, E. (2022, 03 31). *EKONOMİ, "Bakü-Tiflis-Ceyhan'ın ham petrol sevkiyatında 5 bin tankere ulaşıldı"*. 06 18, 2022 tarihinde [aa.com.tr\(Anadolu Ajansı\): https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/baku-tiflis-ceyhanin-ham-petrol-sevkiyatinda-5-bin-tankere-ulasildi/2551056](https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/baku-tiflis-ceyhanin-ham-petrol-sevkiyatinda-5-bin-tankere-ulasildi/2551056) adresinden alındı
- Bozkuş, Y. D. (2021). Dağlık Karabağ Savaşı ve Güney Kafkasya'da Yeni Güç Dengeleri. *Uluslararası İnsan Çalışmaları Dergisi*, 4(7), 54-65.
- Buzan, B., & Wæver, O. (2003). *Regions and Powers: The Structure of International Society*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Büyükeken, İ. (2020, Temmuz 17). *Azerbaycan gerçekleri ve Karabağ meselesi*. 03 26, 2022 tarihinde Merhaba Haber: <https://www.merhabahaber.com/azerbaycan-gercekleri-ve-karabag-meselesi-18401yy.htm> adresinden alındı

- Cabbarlı, H. (2003). Bağımsızlık Sonrası Ermenistan'ın Enerji Politikası. *Stratejik Analiz Dergisi*, 2(25), 44-52.
- Cabbarlı, H. (2014). Ermenistan Cumhuriyeti'nin Etnik Yapısı. *Ermeni Araştırmaları*(49), 101-114.
- Caferov, N., & Aslanlı, A. (2016). Karabağ Sorununda Ateşkes ve Rusya. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*(53), 239-259.
- Canlı , Z., & Çetinkaya, Z. (2022, 03 01). *Ekonomi,Rusya-Ukrayna Savaşı,"Rusya-Ukrayna Savaşı Türkiye'den geçen 'Orta Koridor'un önemini daha da artırdı"*. 08 14, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/rusya-ukrayna-savasi-turkiyeden-gecen-orta-koridorun-onemini-daha-da-artirdi/2519232> adresinden alındı
- CASPIAN BARREL. (2019, 02 12). *Turkey and Azerbaijan mark completion of TANAP pipeline to take gas to Europe*. 10 31, 2022 tarihinde <http://caspiabarrel.org/en/2019/12/turkey-and-azerbaijan-mark-completion-of-tanap-pipeline-to-take-gas-to-europe/> adresinden alındı
- Caşın, M. H. (2013, Ocak-Mart). Türk Dış Politikası Açısından Kafkasya ve Orta Asya. *Hazar Raporu*(2), s. 52-66.
- Cengiz, İ. (2021, Nisan 20). *İpek Yolu Eşittir Türk Yolu*. 03 04, 2022 tarihinde Önce Vatan Gazetesi : <https://www.oncevatan.com.tr/ipek-yolu-esittir-turk-yolu-makale,51300.html> adresinden alındı
- Chirciu, D. (2020, 09 29). *Dünya,"Aliyev: Uluslararası kuruluşlar, Paşinyan rejiminin yaptıklarını görmezden geliyor"*. 04 26, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/aliyev-uluslararasi-kuruluslar-pasinyan-rejiminin-yaptiklarini-gormezden-geliyor/1989434> adresinden alındı
- CIA. (2021, Nowember 03). *THE WORLD FACTBOOK/ARMENIA*. 11 14, 2021 tarihinde [cia.gov.tr: https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/armenia/](https://www.cia.gov/the-world-factbook/countries/armenia/) adresinden alındı
- Çakı, C. (2018). Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nde Joseph Stalin Döneminde Kullanılan Sovyet Propaganda Posterleri Üzerine İnceleme. *Ermeni Araştırmaları Dergisi*(61), 271-296.
- Çalışkan, B. (2020a, 07 20). *Azerbaycan-Ermenistan Çatışması ve Türkiye'ye Yansımaları*. 10 28, 2022 tarihinde İNSAMER:

- https://www.insamer.com/tr/azerbaycan-ermenistan-catismasi-ve-turkiyeye-yansimalari_3110.html adresinden alındı
- Çalışkan, B. (2020b, 08 13). *Hazar Denizi Raporu Enerji Havzasında Mücadele*. 10 29, 2021 tarihinde İNSAMER: https://insamer.com/tr/hazar-denizi-raporu-enerji-havzasinda-mucadele_3156.html adresinden alındı
- Çalışkan, B., & Akhıyadov, M. (2021, 11 01). *Ermenistan Raporu ''Sovyetler'den Günümüze Bir Ülkenin Serencamı''*. 02 20, 2022 tarihinde İNSAMER: <https://www.insamer.com/tr/ermenistan-raporu-sovyetler-den-gunumuze-bir-ulkenin-serencami.html> adresinden alındı
- Çalışkan, B., & Akhıyadov, M. (2021, 11 01). *Ermenistan Raporu Sovyetlerden Günümüze Bir Ülkenin Serencamı*. 10 20, 2021 tarihinde İNSAMER: <https://www.insamer.com/tr/ermenistan-raporu-sovyetler-den-gunumuze-bir-ulkenin-serencami.html> adresinden alındı
- Çam, Ö. T. (2020, 09 27). *Dünya, Azerbaycan Cephe Hattı, "NATO'dan Azerbaycan ve Ermenistan'a 'çatışmayı durdurun' çağrısı"*. 05 11, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/natodan-azerbaycan-ve-ermenistana-catismayi-durdurun-cagrisi/1987505> adresinden alındı
- Çaman, E., & Çelik, Ç. (2011). Türkiye'nin Persepsiyonunda Kafkasya ve Orta Asya Birleştirilmiş Bölgeler Yaklaşımı:Yeni Bir Bölgesel Yönelim Konsepti Öncesinde Kuramsal Bir Durum Analizi Denemesi. M. Ercan içinde, *Değişen Dünyada Türk Dış Politikası* (Cilt 1.Baskı, s. 309-331). Ankara: Nobel Yayıncılık.
- Çelik, C. (2020, 06 17). *Ekonomi,"Bakü-Tiflis-Kars Demir Yolu Hattı 'Kovid-19 süreci'nde Türkiye'nin dışa açılan ticaret yolu oldu"*. 06 25, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı, www.aa.com.tr: <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/baku-tiflis-kars-demir-yolu-hatti-kovid-19-surecinde-turkiyenin-disa-acilan-ticaret-yolu-oldu/1879809> adresinden alındı
- Çeliksoy, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda Şuşa'nın Rolü Ve Türkiye- Azerbaycan İşbirlikleri. *International Journal on Social Sciences*, 6(4), 126-133.
- Çora, A. N. (2018). *Dağlık Karabağ Sorunu*. CreateSpace Independent Publishing Platform.

- Dadparvar, S., & Azizi, S. (2020, November). Exploring Turkey's Strategic Goals in Caucasus Region During the 2020 Nagorno-Karabakh Crisis. *International Relations and Diplomacy*, 8(11), 475-482.
- Darıcı, A. B. (2018). Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki Askeri İşbirliği Süreçlerinin Analizi. İ. Editör(Topsakal, & S. Ay içinde, *Türkiye-Türk Dünyası İlişkileri: "Politik ve Ekonomik Boyut"* (s. 49-61). Bursa: Ekin Basın Yayım Dağıtım.
- Davutoğlu, A. (2001). *Stratejik Derinlik:Türkiye'nin Uluslararası Konumu* (Cilt 50.Baskı,Haziran,2009). İstanbul: Küre Yayınları.
- Davutoğlu, A. (2013). *Teoriden Pratiğe Türk Dış Politikası Üzerine Konuşmalar* (Cilt 1.Baskı,Mart). Küre yayın.
- Demir, A. (1998). *Tarihten Günümüze Rus Yayılmacılığı ve Yeni Kurulan Cumhuriyetler*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Demir, A. F. (2021, 10 27). *Jeostrateji "Sorunlar dağı Kafkasya'da kalıcı bir barış mümkün mü?"*. 10 28, 2022 tarihinde FİKİRTURU: <https://fikirturu.com/jeostrateji/sorunlar-dagi-kafkasyada-kalici-bir-baris-mumkun-mu/> adresinden alındı
- Demir, Y. (2018). Türk Cumhuriyetlerinde İşbirliği ve Cumhuriyetler. K. Tesam (Dü.), *TESAM III.Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi*. içinde 1.Baskı,Ocak, s. 461-484. İstanbul: TESAM AKADEMİ DERGİSİ.
- Demirci, O. (2010). Güney Kafkasya Bölgesi Bağlamında Türkiye-Ermenistan İlişkileri. *Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, 211-233.
- Deutsche Welle. (2018, 05 02). *TOP STORIES/Protests shut down Armenian capital following parliament vote*. 03 31, 2022 tarihinde www.dw.com: <https://www.dw.com/en/protests-shut-down-armenian-capital-following-parliament-vote/a-43612226> adresinden alındı
- Deutsche Welle Türkçe. (2020, 10 20). *Politika/Azerbaycan,""Karabağ'da ABD devreye giriyor" iddiası"*. 05 09, 2022 tarihinde Deutsche Welle Türkçe: <https://www.dw.com/tr/da%C4%9Fl%C4%B1k-karaba%C4%9Fda-abd-devreye-giriyor-iddias%C4%B1/a-55336843> adresinden alındı
- Dilaver, T. (2021, 07 09). *Anasayfa/Yorumlar;"KAFKASLARDA TÜRKİYE-AZERBAYCAN İŞBİRLİĞİ KUVVETLENİYOR: ŞUŞA BEYANNAMESİ"*. 08 02, 2022 tarihinde AVİM: <https://avim.org.tr/tr/Yorum/KAFKASLARDA->

TURKIYE-AZERBAYCAN-ISBIRLIGI-KUVVETLENİYOR-SUSA-BEYANNAMESI adresinden alındı

Dilaver, T. (2022, 02 24). *Su Politikası, Sınırlarıaşan Sular ve GÜney Kafkasya, ANALİZ NO : 2022 / 2. 09 20, 2022 tarihinde AVİM: <https://avim.org.tr/tr/Analiz/SU-POLITIGI-SINIRASAN-SULAR-VE-GUNEY-KAFKASYA> adresinden alındı*

Dilaver, T. (2022, 06 17). *Şuşa Beyannamesinin Birinci Yılında Azerbaycan Türkiye İlişkileri. 08 14, 2022 tarihinde Avrasya İncelemeleri Merkezi(AVİM), Analiz No:2022/14: <https://avim.org.tr/tr/Analiz/SUSA-BEYANNAMESININ-BIRINCI-YILINDA-AZERBAYCAN-TURKIYE-ILISKILERI> adresinden alındı*

Dinç, A. (2021). *Azerbaycan-Ermneistan Dağlık Karabağ Savaşları* (Cilt 1.Baskı). İstanbul: Cinius Yayınları.

Diplomat Atlas. (2021). *Bitmeyen Sorun Dağlık Karabağ Trajedisi. 11 20, 2021 tarihinde [http://www.diplomat.com.tr/:](http://www.diplomat.com.tr/) <http://www.diplomat.com.tr/atlas/sayilar/sayi12/sayfalar.asp?link=s12-5.htm> adresinden alındı*

Doğan, G. E. (2020). Dağlık Karabağ Meselesi: Bölgesel Güvenlik Dinamikleri Üzerine Bir Değerlendirme. *Güvenlik Çalışmaları Dergisi*, 22(2), 167-181.

Doğanay, R. (2015). Enerji Savaşları Güncelinde Tarihe Bir Atıf: Chester Projesi. *Turkish Studies, International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic.*, 9(10), 169-192.

Dönmez, M. (2020). Türk Dünyası Jeopolitik Bir Kaosun Ortasında Mı? *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 1-16.

Duran, B. (2019, Ağustos 16). *Türkiye Olmak, Dünyanın Tüm Meselelerini Yaşamak Demek.... 05 19, 2022 tarihinde setav.org: <https://www.setav.org/turkiye-olmak-dunyanin-tum-meselelerini-yasamak-demek/> adresinden alındı*

Efegil, E. (2012). *Dış Politika Analizi* (Cilt 1.Baskı). İstanbul: Nobel Yayınları.

Ekinci, F. D. (2018). Küçük Devlet Dış Politikasında Zafiyet ve Dirençlilik: Ermenistan Örneği. *Ermeni Araştırmaları*(61), 71-106.

ekonomi.haber7.com. (2020, 12 02). *EKONOMİ HABERLERİ- EKONOMİ, "Orta Asya için önemli hamle! Türk dünyası birleşiyor". 08 09, 2022 tarihinde*

- ekonomi.haber7.com: <https://ekonomi.haber7.com/ekonomi/haber/3040412-orta-asya-icin-onemli-hamle-turk-dunyasi-birlesiyor> adresinden alındı
- Eletek, Ö. (2021, 07 28). *ENSTİTÜLER/AVRASYA, "Röportaj | Ermenistan'dan Gelen Büyük Tehdit: Metsamor Nükleer Santrali*. 05 12, 2022 tarihinde ANKASAM: <https://www.ankasam.org/ozel-roportaj-ermenistandan-gelen-buyuk-tehdit-metsamor-nukleer-santrali/> adresinden alındı
- Elmacıoğlu, L. (2020, Ekim 2). *Haber » Ermenistan-Azerbaycan çatışmasının asıl nedeni enerji nakil hatları mı?* 03 28, 2022 tarihinde Independentturkish: <https://www.indytrk.com/node/251636/haber/ermenistan-azerbaycan-%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmas%C4%B1n%C4%B1n-as%C4%B1-nedeni-enerji-nakil-hatlar%C4%B1-m%C4%B1> adresinden alındı
- Emanet, H. (2017). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolunun Türkiye ile Türk Cumhuriyetleri Arasındaki Uluslararası Ticarete Katkısı. *International Conference On Eurasian Economies*, 141-148.
- Erdağ , R., & Kardaş, T. (2013). Türk Dış Politikası ve Stratejik Kültür. B. Duran, K. İnat, & U. Ulutaş içinde, *Türk Dış Politikası Yıllığı 2012* (Cilt 1.Baskı, s. 67-90). Ankara: SETA.
- Erden, Ö. (2014). Milli Mücadele Dönemi Türk Ermeni İlişkilerinde Sovyet Faktörü. *Yeni Türkiye*(63), 3301-3319.
- Erdoğan, N. (2004). *BTC(Bakü-Tiflis-Ceyhan) Ham Petrol Boru Hattı'nın Siyasi Boyutu*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi.
- Erdoğan, N. (2017). Tanap Projesinin Türkiye ve Azerbaycan Enerji Politikalarındaki Yeri ve Önemi. *Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10(3), 10-26.
- Ermeni Haber Ajansı. (2020, 10 19). *Politika, "Paris Belediye'si, Dağlık Karabağ'ın tanınmasına dair bir karar kabul etti"*. 05 12, 2022 tarihinde Ermeni Haber Ajansı: <https://www.ermenihaber.am/tr/news/2020/11/19/Paris-Fransa-Da%C4%9Fl%C4%B1k%C4%9F-Karaba%C4%9F-ba%C4%9F%C4%B1ms%C4%B1zli%C4%B1k/198351> adresinden alındı

- Erol, M. S. (2018). Avrasya'nın Değişen Jeopolitiğinde Türk Dünyası ve Türkiye: Nasıl Bir Gelecek? B. H. Eryiğit (Dü.), *TESAM III. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi(11-12 Ekim 2018)* içinde, (s. 323-340).
- Ersen, E. T. (2020, 07 18). *Haberler-Dünya-Azerbaycan'dan Ermenistan'a açık uyarı: Füzelerimizle vurmaktan çekinmeyiz.* 04 11, 2022 tarihinde Haber7: <https://www.haber7.com/dunya/haber/2996154-azerbaycandan-ermenistana-acik-uyari-fuzelerimizle-vurmaktan-cekilmeyiz> adresinden alındı
- Esed, K. (2009). Sovyet-Türkiye Münasebetleri: Ermenilerin Siyasi Ortamdan Yararlanma Çabaları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (41), 327-333.
- Eser, E., & Altuncu, Ö. (2019, 12 01). *TANAP Avrupa'ya bağlandı.* 10 31, 2022 tarihinde Hürriyet.com: <https://www.hurriyet.com.tr/ekonomi/tanap-avrupaya-baglandi-41386591> adresinden alındı
- Euronews. (2015, 12 07). *Anasayfa/Haberler/Dünya/"Ermenistan'da Parlemlenter Sisteme Geçiş mi,Sarkisyan'ın başbakanlık hazırlığı mı?* 03 31, 2022 tarihinde euronews/Türkçe: <https://tr.euronews.com/2015/12/07/ermenistan-da-parlamenter-sisteme-gecis-mi-sarkisyan-in-basbakanlik-hazirligi-mi> adresinden alındı
- euronews. (2020, 10 01). *Ana Sayfa>Haberler-Dünya,"Dağlık Karabağ: Müslüman ülkeler nasıl bir tutum sergiledi?"*. 05 12, 2022 tarihinde euronews .com: <https://tr.euronews.com/2020/10/01/daglik-k-karabag-musliman-ulkeler-nas-l-bir-tutum-sergiledi> adresinden alındı
- Farzam, R. (2022, 10 19). *İran Neden Zengezur Koridoru'na Karşı?* 10 23, 2022 tarihinde İRAM(İran Araştırma Merkezi): <https://iramcenter.org/iran-neden-zengezur-koridoruna-karsi/> adresinden alındı
- Furuncu, Y. (2020, Ekim 13). *Seta/Enerji/Ermenistan'ın Hedefi Türkiye-Azerbaycan Enerji Güvenliği.* 04 02, 2022 tarihinde SETA: <https://www.setav.org/ermenistanin-hedefi-turkiye-azerbaycan-enerji-guvenligi/> adresinden alındı
- Garibov, M. (2017). *XX.Yüzyılda Ermenistan-Azerbaycan Dağlık Karabağ Sorunu* (Cilt 1.Basım). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

- Gasımov, M. (2002). “Azerbaycan Cumhuriyeti”. Komisyon, & Komisyon (Dü.) içinde, *Türkler* (S. Sadıkov, Çev., Cilt IV, s. 121-147). Ankara: Yeni Türkiye Yayınları.
- Gök, A. (2022). Türk Devletleri Teşkilatı ve Dağlık Karabağ Zaferinin Yarattığı Fırsatlar. *Güvenlik Stratejileri Dergisi, TDT Özel Sayı*, 109-145.
- Gökçe, M. (2014). İki Kardeş Devletin Ortak Sorunu: Karabağ ve Ermeni Meselesi. *Yeni Türkiye*(60), 1-11.
- Gökkuş, B. (2020, 07 15). *Anasayfa-Haberler-Dünya-"Azerbaycan-Ermenistan gerginliğinde taraflar ne diyor?* 04 11, 2022 tarihinde Euronews : <https://tr.euronews.com/2020/07/15/azerbaycan-ermenistan-gerginliginde-taraflar-ne-diyor> adresinden alındı
- Göksedef, E. (2020, 11 10). *Dağlık Karabağ: Ateşkes anlaşması sonrası Türkiye'nin rolü ne olacak, arka planda neler yaşandı?* 07 23, 2022 tarihinde BBC NEWS TÜRKÇE: <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54873432> adresinden alındı
- Gömeç, S. (2006). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi* (Cilt 3.Baskı). Ankara: Akçağ Yayınları.
- Grigoryan, H. (2019). *European Democracy Support in Armenia*. Avrupa Destek Ağı. Brüksel: www.epd.eu. European Partnership for/epd yayınları.
- Gurbanova, V. (2007). *1900-1978 Yılları Arasında Azerbaycan'da Şehirleşme Yerleşik Hayat*. İzmir: Ege Üniversitesi.
- Güleç, C. (2018). Dış Politika Analizinde Karar Verme Süreci ve Karar Verme Modelleri. *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Uluslararası Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(1), 79-102.
- Güler, M. Ç. (2020a, Temmuz 20). *Perspektif: Tovuz Sınırında Azerbaycan ile Ermenistan Arasında Yaşanan Çatışma ve Arka Planı*. 03 30, 2022 tarihinde SETA: <https://www.setav.org/perspektif-tovuz-sinirinda-azerbaycan-ile-ermenistan-arasinda-yasanan-catisma-ve-arka-plani/> adresinden alındı
- Güler, M. Ç. (2020b, 09 29). ‘‘5 Soru: Dağlık Karabağ Çatışması: Azerbaycan-Ermenistan İlişkilerinde Bir Kırılma mı?’’. 05 15, 2022 tarihinde setav.org: <https://www.setav.org/5-soru-daglik-karabag-catismasi-azerbaycan-ermenistan-iliskilerinde-bir-kirilma-mi/> adresinden alındı

- Gülzar, İ., & Valizade, V. (2018, Temmuz). Sovyetleşme Döneminde Azerbaycan'ın Tarihi Arazilerinin Yitirilmesi: Zangezur. *Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 23-37.
- Günaydın, E. (2020, 07 16). *Ana Sayfa>Haberler/Dünya "Azerbaycan'dan Ermenistan'a gözdağı: Nükleer santralini vurma kapasitemiz var"*. 04 13, 2022 tarihinde Euronews: <https://tr.euronews.com/2020/07/16/azerbaycan-dan-ermenistan-a-gozdag-nukleer-santralini-vurma-kapasitemiz-var> adresinden alındı
- Güneş, U. (2009). *Türk Dış Politikasında Güney Kafkasya Bölgesinde Güç Mücadeleleri*. Ufuk Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler. Ankara: YÖK.
- Güngör, B. (2014). Coğrafi Konum ve Bölgeler Kısacasında Ermenistan; Ekonomik bir bakış. *Yeni Türkiye*(60), 1-9.
- haber7com. (2020, 07 17). *Haberler-Dünya, "Ermenistan Azerbaycan'ı vurdu! Putin'den ilk açıklama: İki ülkeye sürpriz teklif"*. 04 16, 2022 tarihinde haber7.com: <https://www.haber7.com/dunya/haber/2996057-ermenistan-azerbaycani-vurdu-putinden-ilk-aciklama-iki-ulkeye-surpriz-teklif> adresinden alındı
- Haberler/Gündem. (2020, 09 28). *Azerbaycan nüfusu nedir? Azerbaycan nerede? Azerbaycan konumu nedir? Azerbaycan dini yapısı nedir? Azerbaycan hakkında bilgiler!* 10 25, 2021 tarihinde Haberler.com: <https://www.haberler.com/azerbaycan-nufusu-nedir-azerbaycan-nerede-13630677-haberi/> adresinden alındı
- Hacıyev, İ. (2014). Ermenilerin Azerbaycan'a Yönelik Toprak İddiaları ve Azerbaycan Topraklarında Ermenistan Devletinin Kurulması. *Yeni Türkiye*(60), 1-11.
- Hasanoğlu, M. (2008). Azerbaycan Cumhuriyeti'nde Devletin Yeniden Yapılandırılması ve Yerel Yönetimlerin Güçlendirilmesi Çabaları. *Sayıştay Dergisi*(69), 73 - 90.
- Hasanoğlu, M., & Süleymanlı, N. (2013). Ermenistan Devleti'nin Oluşum Sürecinde Güney Kafkasya'da Nüfuz Mücadelesi Ve Azerbaycan. *Avrasya İncelemeleri Dergisi (AVİD)*, II/2 (2013), , II(2), 289-303.
- Hasanzadeh, V. (2021, 03 26). *Karabağ Zaferi Çerçevesinde Azerbaycan-Kktc İlişkileri Ve Türkiye İçin Önemi*. 05 2022, 18 tarihinde turkdegs.org:

- <https://turkdegs.org/icerik/karabag-zaferi-cercevesinde-azerbaycan-kktc-iliskileri-ve-tuerkiye-icin-oenemi-1> adresinden alındı
- Heyet, C. (2004). Azerbaycan'ın Türkleşmesi ve Azerbaycan Türkçesinin Teşekkülü. *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 7-19.
- <https://president.az/az/articles/view/56245>. (2022, 05 28). *İlham Əliyev və Rəcəb Tayyib Ərdoğan Bakıda keçirilən "TEKNOFEST Azərbaycan" festivalında iştirak ediblər*. 07 29, 2022 tarihinde Azərbaycan Respublikası Prezidentinin: <https://president.az/az/articles/view/56245> adresinden alındı
- İbadov, A. (2007). *Azerbaycan Dış Politikasında Dağlık Karabağ Sorunu ve Ermeni Sorunu: Çözümler, Öneriler*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- İHH Raporu. (2014). *22. Yılında Hocalı Katliamı*. <http://www.azerbaycan.ihh.org.tr/26/11/07>. İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi.
- İkiz, A. (2019). Tek Kuşak Tek Yol Projesi Ve Türkiye'ye Olası Etkileri. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(72), 1688-1700.
- İnat, K. (2018, Temmuz 11). *Dış Politika, "Başkanlık Döneminde Türkiye'nin Dış Politikası"*. 06 12, 2022 tarihinde kriterdergi.com: <https://kriterdergi.com/dis-politika/baskanlik-doneminde-turkiyenin-dis-politikasi> adresinden alındı
- İnat, K. (2020, 01 01). *Türk Dış Politikası Açısından 2019'un Mirası ve 2020 Gündemi*. 06 06, 2022 tarihinde setav.org: <https://www.setav.org/turk-dis-politikasi-acisindan-2019un-mirasi-ve-2020-gundemi/> adresinden alındı
- İnat, K., Ulutaş, U., & Kanat, K. B. (2017, 04 16). *Perspektif: Türk Dış Politikasında Yeni Güncelleme: TDP*. 06 26, 2022 tarihinde setav.org: <https://www.setav.org/turk-dis-politikasinda-yeni-guncelleme-tdp-v-16-4-2017/> adresinden alındı
- İsmayıl, T. (2018, Nisan). Avrasya Ulaşım Koridorunda Yeni ve Önemli Bir Bağlantı Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu-2 "Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu Kardeşliğin Demir Bağları". *Avrasya Dünyası*(2), s. 42-48.
- İsmayılov, A. (2010). *Sumgayıt – Sscb'nin Çöküşünün Başlangıcı*. (P. B. Ömer Bayram, Dü., & E. Memmedova, Çev.) Bakü: ÇAŞIOĞLU.
- İşyar, Ö. G. (2004). *Bölgesel ve Global Güvenlik Çıkarları Bağlamında Sovyet -Rus Dış Politikaları ve Karabağ Sorunu* (Cilt 1.Baskı). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

- İşyar, Ö. G. (2020). *Dağlık Karabağ Sorunu Birinci ve İkinci Savaşın Dinamikleri* (Cilt 1.Baskı). Bursa: Dora Yayıncılık.
- İyikan, N. (2011). *Orta Asya-Güney Kafkasya Siyasi Gelişmeler(1991-2010)* (Cilt 1.Baskı). İstanbul: Hiperklinik Yayınları.
- Jaforava, E. (2020, jully 24). *Armenia's attack against Tovuz is also an attack against Europe's energy security*. 10 25, 2022 tarihinde CENTER OF ANALYSIS OF INTERNATIONAL RELATIONS: <https://aircenter.az/en/single/armenias-attack-against-tovuz-is-also-an-attack-against-europes-energy-security-439> adresinden alındı
- Jones, D. (2020, 07 17). *Türkiye ile Rusya Arasında Kafkasya Gerilimi*. 04 18, 2022 tarihinde voanews.com: <https://www.amerikaninsesi.com/a/kafkasyadaki-catismalar-turkiye-rusya-anlasmazligini-korukluyor/5506991.html> adresinden alındı
- Kalkan, D. (2022). Enerji Güvenliği Kapsamında Türkiye-Azerbaycan Arasındaki Enerji İlişkileri. *Uluslararası Kriz Ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 6(1), 136-167.
- Kan, K. (2017). *Dış Politikada Liderlik;Fatih Rüştü Zorlu Örneği*. İstanbul: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kanbolat, H. (2008). Çepeçevre Karadeniz-Devam Eden Sorunlar,Muhtemel Ortaklıklar-Güney Kafkasya ve Gürcistan açısından. B. K.-A.-S. Yayını içinde, *Jeopolitik Duyarlılık ve Enerji İşbirliği Açısından Karadeniz Bölgesi* (s. 41-45). Ankara: Bir Konrad-Adenauer-Stiftung Yayını.
- Kapan, K., & Coşanar, G. (2020). Sınır Yerleşmelerine Jeopolitik Açından Bakmak: İğdir Örneği. *Ulusa: Uluslararası Çalışmalar Dergisi*, 4(2), 175-197.
- Kaplan, S. (2020, 07 20). *Haberler-Türkiye- 'Nükleer tehdit kabul edilemez'*. 04 12, 2022 tarihinde Anayurt: <https://anayurtgazetesi.com/haber/Nukleer-tehdit-kabul-edilemez/707202> adresinden alındı
- Kaptan, A. H. (2020, 07 13). *"Ermenistan, provokasyon saldırılarını Rusya'nın desteğiyle yapıyor"*. 04 17, 2020 tarihinde Kırım Haber Ajansı: <https://qha.com.tr/haberler/ermenistan-provokasyon-saldirilarini-rusya-ve-kgao-nun-destegiyle-yapiyor/223750/> adresinden alındı

- Karaca, E. (2018). *SSCB Sonrası Türkiye Siyasetinin Karabağ Mesaisi* (Cilt 1.Baskı). Ankara: Gece Kitaplığı.
- Karakoç, E. (2005). Milli Mücadele'nin İlk Yıllarında Türkiye ve Azerbaycan Arasındaki İlişkiler. O. Editör:Yeşilot içinde, *Değişen Dünya Düzeninde Kafkasya* (s. 207-229). İstanbul: Kitabevi.
- Karaoğlu, O. (2022, 06 22). *Rusya-Ukrayna Savaşı ve Güney Kafkasya Jeopolitiğine Etkisi*. 10 24, 2022 tarihinde İRAM: <https://iramcenter.org/rusya-ukrayna-savasi-ve-guney-kafkasya-jeopolitigine-etkisi/> adresinden alındı
- Karasar, H. A. (2009, Mayıs 27). *Avrasya'da Bölgesel Bütünleşme Sorunları*. 09 27, 2022 tarihinde TASAM: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/3459/avrasyada_bolgesel_butunlesme_sorunlari adresinden alındı
- Karpat, K. (2014). *Türkiye ve Orta Asya* (Cilt 1.Bakı). İstanbul: Timaş Yayınları.
- Kasapoğlu, C. (2017, 10 31). *Analiz,"Türkiye-Azerbaycan: Savunma iş birliğinden askeri ittifaka"*. 06 28, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz-haber/turkiye-azerbaycan-savunma-is-birliginden-askeri-ittifaka/952323> adresinden alındı
- Kasapoğlu, C., & Özkaraşahin, S. (2020, 10 01). *Ermenistan'ın S-300 Avı: Devam Eden Savaşta Azerbaycan'ın En Sansasyonel SAM Sistemini Değerlendirmek*. 10 29, 2021 tarihinde EDAM: https://edam-org-tr.translate.google/en/the-hunt-for-armenias-s-300-assessing-azerbaijans-most-sensational-sam-system-hit-in-the-ongoing-war/?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=tr&_x_tr_hl=tr&_x_tr_pto=nui,sc adresinden alındı
- Kasım, K. (2021). The Impact Of Azerbaijan-Turkmenistan Energy Cooperation On The Caspian Energy Security. *Abant Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(3), 945-960.
- Kavaz, İ. (2018). *Türkiye'nin Enerji Merkezi Olma Sürecinde TANAP Projesi*. Ankara: SETA .
- Kaya, F. (2017). Coğrafi Potansiyelleri Temelinde Türkiye Jeopolitiği Ve Dünya Siyasetindeki Yeri. *Ağrı İbrahim Çeçen Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3(2), 1-14.
- Kaya, Ö. (2020, 07 14). *Cumhurbaşkanı Erdoğan: Bu saldırı Ermenistan'ın çapını aşan bir hadisedir*. 10 31, 2022 tarihinde Kırım Haber Ajansı:

- <https://qha.com.tr/haberler/guncel/cumhurbaskani-erdogan-bu-saldiri-ermenistan-in-capini-asan-bir-hadisedir/224116/> adresinden alındı
- Kaygusuz, B. (2020, 09 28). *Buzluktan çıkan savaş: Dört soruda Dağlık Karabağ sorunu*. 04 24, 2022 tarihinde haberturk.com: <https://www.haberturk.com/buzluktan-cikan-savas-dort-soruda-daglik-karabag-sorunu-2817268> adresinden alındı
- Kazımlı, E. (2018, Haziran 27). *Azerbaycan'ın Jeopolitik Konumu ve Karabağ Sorunu*. Karadeniz ve Kafkaslar: Riskler ve Fırsatlar. İstanbul: TASAM.
- Kazımzade, F. (2016). *Transkafkasya İçin Mücadele(1917-1921)Türkiye-Rusya-İngiltere-Ermeniler-Gürcüler-Türkler* (Cilt 1.Basım). (C. İ. Çay, Çev.) İstanbul: T&K Yayınları.
- Kemaloğlu, İ. (2021, 03 01). *Ermenistan'da neler oluyor, neler olabilir?* 03 31, 2022 tarihinde FİKİR TURU: <https://fikirturu.com/jeo-strateji/ermenistanda-neler-oluyor-neler-olabilir/> adresinden alındı
- Kerimoğlu, A. B. (2021, Mart 16). *Devletlerin Dış Politikada Karar Alma Süreçlerinde Uluslararası Örgütlerin Rolü*. 06 16, 2022 tarihinde tuicakademi.org: <https://www.tuicakademi.org/devletlerin-dis-politikada-karar-alma-sureclerinde-uluslararasi-orgutlerin-rolu/> adresinden alındı
- Khan, M. H. (2021, 06 01). *Enstitüler/Avrasya,"Zengezur Koridoru'nun Stratejik Önemi"*. 08 14, 2022 tarihinde www.ankasam.org: <https://www.ankasam.org/zengezur-koridorunun-stratejik-onemi/> adresinden alındı
- Kılıç, A. (2018). "Olaylar ve Yorumlar". *Ermeni Araştırmaları*, 11-36.
- Kınık, H. (2022). 44 Günde Gelen Zaferin Birinci Yıl Dönümünde Masada Güçlü Azerbaycan:2021. Ö. Tüfekçi, F. Kırbasoğlu, & Editör içinde, *Karadeniz 2021 Gelişmeler Işığında Bölgesel Değerlendirmeler* (Cilt 1.Baskı,Ekim, s. 53-74). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi-SAM Yayınları.
- Kıyak, F. (2019). *Problems Of Democratization In Armenia (1991-2019)*. MIDDLE EAST TECHNICAL UNIVERSITY, Thesis (M.S.) -- Graduate School of Social Sciences. Eurasian Studies. <http://etd.lib.metu.edu.tr/upload/12624769/index.pdf>.

- Kızılkoyun, F. (2021, 01 29). *Zafere giden yoldaki engelleri aşmak*. 03 23, 2022 tarihinde KDK Küresel Gazeteciler Konseyi: <https://www.kgk.org.tr/zafere-giden-yoldaki-engelleri-asmak/> adresinden alındı
- Kösebalaban, H. (2020, 12 31). *Jeopolitik,"2021'e Girerken Türk Dış Politikasının Dönüşümü"*. 07 20, 2022 tarihinde www.perspektif.online:https://www.perspektif.online/2021e-girerken-turk-dis-politikasinin-donusumu/ adresinden alındı
- Kucera, J. (2019, Ağustos 6). *Pashinyan calls for unification between Armenia and Karabakh*. 05 09, 2022 tarihinde Eurasianet : <https://eurasianet.org/pashinyan-calls-for-unification-between-armenia-and-karabakh> adresinden alındı
- Kurban, V., & Çümen, N. (2020). Tarihi ve Güncel Boyutları ile Karabağ. İ. Demir içinde, *Disiplinlerarası Politika Vizyonu Ve Stratejiler 2020* (s. 237-259). İksad Yayıncılık.
- Kurban, V., İbrahim, H., Derman, G. S., Ünalmiş, A. N., Aslanlı, A., Gül, B., et al. (2020). *Güney Kafkasya'nın Parlayan Yıldızı Azerbaycan(Tarihi,Siyasi Yapısı,Enerji Boyutu ve Jeopolitik Konumu ile)* (Cilt 1.Basım). Ekim: Nobel Bilimsel Eserler.
- Kut, G. (2010). *Türk Dış Politikasında Çok Yönlülüğün Yakın Tarihi:Soğuk Savaş Sonrası Devamlılık ve Dış Politika*. 10 09, 2021 tarihinde TÜSİAD: <https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/10011-turk-dis-politikasinda-cok-yonlulugun-yakin-tarihi-soguk-savas-sonrasi-devamlilik-ve-degisim> adresinden alındı
- Kutlu Asya. (2020, 11 22). *Azat Karabağ'ın Yarınları Ve Türk Dünyası İçin Önemi*. 08 16, 2022 tarihinde www.kutluasya.com:https://www.kutluasya.com/azat-karabagin-yarinlari-ve-turk-dunyasi-icin-onemi/ adresinden alındı
- Kutuban, D. A., & Kaya, M. (2017). Karabağ'ın Siyasi Serüveni: İslam Öncesinden Sovyet İdaresine. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, X(I)*, 113-124.
- Küçük, B. (2019, 03 08). *Ana Sayfa/My Europa/Avrupa Haberleri/Nikol Paşinyan: Ermenistan'da otoriter sisteme yer yok*. 04 02, 2022 tarihinde euronews: <https://tr.euronews.com/my-europe/2019/03/08/nikol-pasinyan-ermenistan-da-otoriter-sisteme-yer-yok> adresinden alındı

- Laçiner, S. (2004). *Türkler ve Ermeniler* (Cilt 1.Baskı). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Mardanov, S. (2013). Azerbaycan Dış Politikasının Temelleri(1991-2003). Ç. Erhan içinde, *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* (s. 47-102). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.
- Mehmed, A. (2021). Arap Devletlerinin İkinci Karabağ Savaşı'na Yönelik Tutumu. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 1(7), 124-137.
- Meister, S. (2020, Kasım 18). *Dağlık Karabağ'da Savaş ve Ateşkes- Güney Kafkasya ve AB için on olası sonuç*. 10 23, 2022 tarihinde HEINRICH BÖLL STIFTUNG DERNEĞİ TÜRKİYE TEMSİLCİLİĞİ: <https://tr.boell.org/tr/2020/11/18/daglik-karabagda-savas-ve-ateskes-guney-kafkasya-ve-ab-icin-olasi-sonuc> adresinden alındı
- Memmodava, İ. (2017, Mayıs). İrevan Hanlığı'nın Nüfusu (Seyyahların Bilgisi, Sosyal, Dini, Nüfus Yapısı, Uğraş Alanları, İrevan Hanlarının Nüfus Politikası, Ermenilerin Hanlığa Göç Ettirilmesi). *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV(XI), 25-57.
- mfa.gov.tr. (2021). *Ermenistan Ülke Künyesi*. 11 11, 2021 tarihinde Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı: <https://www.mfa.gov.tr/ermenistan-kunyesi.tr.mfa> adresinden alındı
- mfa.gov.tr. (2022). *Bakanlık/Personel /Bakanlık Personel Dışişleri Bakanlığının Çalışma İlkeleri, Görevleri ve Yetkileri*. 06 26, 2022 tarihinde mfa.gov.tr: https://www.mfa.gov.tr/disisleri-bakanliginin-calisma-ilkeleri_-gorevleri-ve-yetkileri.tr.mfa adresinden alındı
- Milliyet. (2021, 10 27). *Ekonomi Haberler,"Kanadalı şirket Türkiye'ye yaptırım uygulanınca battı"*. 05 14, 2022 tarihinde Milliyet.com.tr: <https://www.milliyet.com.tr/ekonomi/kanadali-sirket-turkiyeye-yaptirim-uygulaninca-batti-6629052> adresinden alındı
- Murad, G. (2021). *TOVUZ DÖYÜŞLƏRİ*. Bakü: <https://archive.org/details/tovuz-doyusleri/mode/1up?view=theater>.
- Mustafa, N. (2019, 12 11). Nahçıvan İle Azerbaycan'ı Birbirinden Ayırmak Üzere Tertiplenen Zengezur'un Ermenistan'a Katılma Süreci. *Avrasya İncelemeleri Merkezi/AVİM*(69), s. 1-18.

- Mustafayev, B. (2013, Güz). Sovyetler döneminde Karabağ Politikası. *Karadeniz Araştırmaları Dergisi*(39), 53-68.
- Niftaliyev, İ. (2014, Kış cilt :4 /No:12). *Sovyet-Türk İlişkilerinde Ermenistan'la Azerbaycan arasındaki toprak İhtilafı (1920)*. 12 14, 2021 tarihinde Azerbaycan'ı Keşfetmek İrs Miras: <https://www.irs-az.com/tr/journal/no-122014/190> adresinden alındı
- NTV. (2020, 09 30). *Haberler/Türkiye Haberleri," Türkiye Haberleri Dışişleri Bakanı Çavuşoğlu: Sahada ve masada Azerbaycan'ın yanındayız"*. 07 05, 2022 tarihinde ntv.com.tr: https://www.ntv.com.tr/turkiye/disisleri-bakani-cavusoglusahada-ve-masada-azerbaycanin-yanindayiz,F1hVVczgAUm3PjCJ_ecP1g adresinden alındı
- ntv.com. (2015, 12 07). *Ermenistan'da "güçlü başbakan" referandumu*. 11 14, 2021 tarihinde ntv.com.tr: <https://www.ntv.com.tr/dunya/ermenistanda-anayasa-degisikligine-onay,xmX1HCCdt0OhP7zK4gDLnA> adresinden alındı
- NTW . (2017, 10 30). *Haberler/ Türkiye Haberleri /Demir İpekyolu'nda ilk sefer*. 03 04, 2022 tarihinde ntv.com.tr: <https://www.ntv.com.tr/turkiye/demir-ipekyolunda-ilk-sefer,dxeVam7l60qmqXCog77RcQ> adresinden alındı
- Ogan, S. (2003). Ermenistan'ın Tehcir Politikası ve Neticesi: Azerbaycan'da Göçmen (Kaçkın) Sorunu. *Ermeni Araştırmaları*(3).
- Okan Üniversitesi ,Avrasya Uygulama ve Araştırma Merkezi. (2021, 11 14). *Avrasya ülkeleri/Ermenistan*. 11 14, 2021 tarihinde İstanbul OKan Üniveritesi: <https://www.okan.edu.tr/avrasyamerkezi/sayfa/954/ermenistan/> adresinden alındı
- Okur, M. (2011). Gümrü, Moskova Ve Kars Antlaşmaları Çerçevesinde Ermeni Sorunu Üzerine Genel Bir Değerlendirme. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*(8), 73-90.
- Orallı, L. E. (2020, Eylül 29). Dağlık Karabağ Krizi. *Haber/Diyanet.tv/Canlı yayın* . DİYANET TV.
- Ortahamamcılar, B. . (2018, 12 10). *Ana Sayfa/Haber/Dünya/Ermenistan seçimleri: Paşinyan önderliğindeki 'Benim Adımım' yüzde 70 ile kazandı*. 03 31, 2022 tarihinde 10/12/2018: <https://tr.euronews.com/2018/12/10/ermenistan-secimleri-pasinyan-onderligindeki-benim-adimim-yuzde-70-ile-kazandi> adresinden alındı

- Osmanlı Belgelerinde, A. (2015). *Osmanlı Belgelerinde Azerbaycan*. (N. KOLTUK, Dü.) İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği(TDBB) Yayınları.
- Ozinian , A. (2020, 02 07). *Ermenistan nüfusunu göç kemiriyor*. 11 14, 2021 tarihinde <http://www.agos.com.tr/>: <http://www.agos.com.tr/tr/yazi/23571/ermenistan-nufusunu-goc-kemiriyor> adresinden alındı
- Özalp, G. O. (2015). Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Savunma Yapısı Ve Güvenlik Politikası. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları*, 10(20), 107-140.
- Özcan, A. (2020, 07 27). *Forum-Dünya,"Kim Haklı?: Azerbaycan-Ermenistan Tovuz Çatışması"*. 04 20, 2022 tarihinde daktilo1984: <https://daktilo1984.com/forum/kim-hakli-azerbaycan-ermenistan-tovuz-catismasi/> adresinden alındı
- Özdaşlı, E. (2021). İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırılarının Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 51-83.
- Özdem, A. G., & Çelik, İ. Y. (2013). İşgal Altında Türk Yurdu:Karabağ. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, IX(2), 1-30.
- Özdemir, L. (2021, Aralık). Dağlık Karabağ Meselesinde Değişen Gidişat Ve Türkiye'nin Rolü. *Birey ve Toplum Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 81-107.
- Özer, Ç. (2021). İkinci Dağlık Karabağ Savaşından Sonra Bölgedeki Gelişmelerin Bölgesel Aktörler Ve Türkiye Açısından İncelenmesi. *International Marmara Social Sciences Congress*, 118-125.
- Özgen, C. (2021). 44 Günün Ardından: Karabağ Savaşı' nın Askeri Açısından Analizi. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 7(1), 104-123.
- Özkan, G. (2010). Türkiye'nin Orta Asya ve Kafkasya'daki Bölgesel Politikasında Enerji Güvenliği. *Akademik Bakış*, 4(7), 17-40.
- Özpay, G. A. (2018, Ocak). Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu ve Türkiye Açısından Jeopolitik Önemi. *Marmara Coğrafya Dergisi*(37), 103-111.
- Özsoy, B. (2020, 07 22). *Kafkasya'da Dondurulamayan İtilaf:Tovuz Çatışmaları Üzerine Bir Değerlendirme*. 03 25, 2022 tarihinde Avrasya İncelemeleri Merkezi (AVİM): <https://avim.org.tr/Blog/KAFKASYA-DADONDURULAMAYAN-IHTILAF-TOVUZ-CATISMALARI-UZERINE-BIR-DEGERLENDIRME-22-07-2020> adresinden alındı

- Öztiğ, L. İ. (2018). Türkiye ve Ermenistan İlişkilerinde Nahcivan Sorunu. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, XVIII/36, 413-430.
- Paşeyava, G. (2020, 07 17). *video7, "Ermenistan'ın Azerbaycan-Türkiye planını deşifre etti: Her an vurabilirler"*. 04 16, 2022 tarihinde haber7.com: <https://video.haber7.com/video-galeri/168087-ermenistanin-azerbaycan-turkiye-planini-desifre-etti-her-an-vurabilirler> adresinden alındı
- Patan, R., & Tüfekçi, Ö. (2021). Çok Yönlü Dış Politika Arayışında Türkiye:2020. Ö. Tüfekçi içinde, *Karadeniz 2020 Gelişmeler Işığında Bölgesel Değerlendirmeler* (Cilt 1.Baskı, s. 13-48). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi SAM Yayınları.
- Perinçek, M. (2020, Temmuz 30). *Home » TÜRKİYE'DEN SESLER » Azerbaycan-Ermenistan sınır çatışmaları ve Karabağ sorunu*. 04 04, 2022 tarihinde Independent Türkçe: <https://www.indyuturk.com/node/219031/t%C3%BCrkiyeden-sesler/azerbaycan-ermenistan-s%C4%B1n%C4%B1r-%C3%A7at%C4%B1C5%9Fmalar%C4%B1-ve-karaba%C4%9F-sorunu> adresinden alındı
- Pirinççi, F. (2021, 07 01). *Kardeşliğin Mührü "Şuşa Beyannamesi"*. 07 29, 2022 tarihinde DIŞ POLİTİKA | Kriter Temmuz-Ağustos 2021 / Yıl 6, Sayı 59: <https://kriterdergi.com/dis-politika/kardesligin-muhru-susa-beyannamesi> adresinden alındı
- Pirinççi, F., & Güler, M. Ç. (2021). Azerbaycan'ın Stratejik Sabrının Sonu ve Karabağ'da Yeni Denklem. M. Ataman, & F. Pirinççi içinde, *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu* (Cilt 1.baskı, s. 205-228). İstanbul: SETA.
- Quliyev, S. (2018). Bölgeselleşme Çerçevesinde Kafkasyada İşbirliği İmkanları Ve Engeller. O. Osman, & O. Orhan (Dü.) içinde, *Karadeniz Ve Kafkaslar: Riskler Ve Fırsatlar(Ekonomi, Enerji ve Güvenlik)* (s. 113-140). İstanbul: TASAM.
- Rehimov, R. (2020a, 07 12). *Azerbaycan-Ermenistan sınırında süren çatışmada bir üsteğmen şehit oldu*. 04 04, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycan-ermenistan-sinirinda-catisma-cikti/1907905> adresinden alındı

- Rehimov, R. (2020b, 09 29). *Dünya*, "Ermenistan'ın saldırılarında ölen Azerbaycanlı sivillerin sayısı 12'e yükseldi. 04 26, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/azerbaycan-cephe-hatti/ermenistanin-saldirilarinda-olen-azerbaycanli-sivillerin-sayisi-12e-yukseldi/1989288> adresinden alındı
- Rehimov, R. (2021b, 12 29). *Dünya*, "Azerbaycan'da 2021 diplomatik girişimler ve Karabağ'ın imarıyla geçti". 07 26, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/azerbaycanda-2021-diplomatik-girisimler-ve-karabagin-imariyla-gecti/2460170> adresinden alındı
- Rehimov, R. (2022a, 01 14). *Dünya*, "Türkiye-Azerbaycan diplomatik ilişkilerin tesis edilmesinin üzerinden 30 yıl geçti". 08 01, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerin-tesis-edilmesinin-uzerinden-30-yil-gecti/2473730> adresinden alındı
- Rehimov, R. (2022b, 06 15). *Dünya*, "Şuşa Beyannamesi'nin 1. yılı". 07 29, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/susa-beyannamesinin-1-yili/2614077#> adresinden alındı
- Resmî Gazete ile yayımı : 21.4.1993 Sayı : 215. (1993, 04 15). Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Askerî Eğitim İşbirliği Anlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun. *Kanun no:3903*. 15.4.1993.
- Resulzade, M. E. (1990). *Azerbaycan Cumhuriyeti* (Cilt 1.Baskı). (Y. Akpınar, İ. M. Yıldırım, & S. Çağın, Dü) İstanbul: Azerbaycan Türkleri Kültür ve Dayanışma Derneği Yayınları.
- Sadık, R. (2020, Eylül 29). *Güney Kafkasya'da yeniden tırmanan gerginlik: Karabağ Çatışmalarında 3.safha*. 03 26, 2022 tarihinde Fikir Turu: <https://fikirturu.com/jeo-strateji/guney-kafkasyada-yeniden-tirmanan-gerginlik-karabag-catismalarinda-3-safha/> adresinden alındı
- Sakal, H. B. (2020). *Havza Yönetiminde Bölgesel Elektrik Ticareti Modeli: Aral ve Kura-Aras Havzaları Üzerine Bir Değerlendirme*. <http://bilig.yesevi.edu.tr/yonetim/icerik/makaleler/3151-published.pdf> adresinden alınmıştır

- Sakal, H. B. (2022). The Risks of Hydro-Hegemony: Turkey's Environmental Policies and Shared Water Resources in the South Caucasus. *CAUCASUS SURVEY*(10), 294-323.
- Sakal, H. B., & Keskin, T. (2019). Bölge Çalışmalarına Yeni Bir Yaklaşım. *Cappadocia Journal of Area Studies(CJAS)*, 1(1), 1-5.
- Salamov, N. (2021). *İkinci Karabağ Savaşı Türkiye Televizyonlarının Tartışma Masasında* (Cilt 1.Baskı). İstanbul: Mihenk.
- Salmanov, E. (2020, 11 18). *Türkiye-Azerbaycan İlişkileri Kapsamında Uluslararası Güvenlik Sorunlarına Ortak Yaklaşım*. 05 23, 2022 tarihinde Uluslararası Politika Akademisi(UPA): <http://politikaakademisi.org/2020/11/18/turkiye-azerbaycan-iliskileri-kapsaminda-uluslararasi-guvenlik-sorunlarina-ortak-yaklasim/> adresinden alındı
- Samar, K. (2020, 10 11). *Anasayfa-Haber-Dünya, "Dağlık Karabağ ateşkesi ne anlama geliyor? Türkiye müzakerelerin dışında mı bırakıldı?"*. 07 31, 2022 tarihinde tr.euronews.com: <https://tr.euronews.com/2020/10/10/daglik-karabagda-varilan-ateskes-anlasmis-ne-anlama-geliyor-turkiye-neden-masada-yok> adresinden alındı
- Sander, O. (1989). *Siyasi Tarih "İlk Çağlardan 1918'e"* (Cilt 23.Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Sariahmetoğlu, N., & Yeşilot, O. (2017). Azerbaycan Cumhuriyeti. A. K.–F. Solak içinde, *Bağımsızlıklarının 25. Yılında Türk Cumhuriyetleri (Siyasi, Ekonomik Ve Kültürel Gelişmeler)* (s. 7-72). İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları, No: 23.
- Sarıkaya, Y. (2020a). *44 Gün Savaşı:Azerbaycan'ın Karabağ Zaferi* (Cilt 1.Baskı,Aralık). Ankara: TASAV.
- Sarıkaya, Y. (2020b, Temmuz 26). *Dış Politika ve Güvenlik Araştırmaları Merkezi/ Analiz/Azerbaycan-Ermenistan Çatışmasında Son Cephe: Tovuz*. 03 30, 2022 tarihinde TASAV: <https://www.tasav.org/index.php/azerbaycan-ermenistan-catismasinda-son-cephe-tovuz.html> adresinden alındı
- Savunma Sanayi. (2020, 07 11). *"Türkiye'nin Proaktif Dış Politikasının Merkezinde Yetkin Bir Savunma Sanayii Var"* . 06 05, 2022 tarihinde savunmasanayi.org:

- <https://www.savunmasanayi.org/turkiyenin-proaktif-dis-politikasinin-merkezinde-yetkin-bir-savunma-sanayii-var/> adresinden alındı
- Seferli, H. F. (2014). Nahçıvan'ın Abluka Durumu Zengezurun Ermenistan'a Bağışlanması ile Başlandı. *Yeni Türkiye*(60), 1-7.
- Sözcü. (2020b, Aralık 03). *Haberler-Dünya*, "Dağlık Karabağ'daki çatışmalarda 5 binden fazla asker öldü. 05 15, 2022 tarihinde Sözcü.com.tr: <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/daglik-karabagdaki-catismalarda-5-binden-fazla-asker-oldu-6152684/> adresinden alındı
- Sözcü. (2020c, 09 28). *Haberler,Dünya*, "Azerbaycan-Ermenistan arasında tansiyon yükseldi! Savaş hali ilan edildi". 05 18, 2022 tarihinde Sözcü.com: https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/azerbaycan-ermenistan-arasinda-tansiyon-yukseldi-saldiri-bastirildi-6056405/?utm_source=dahafazla_haber&utm_medium=free&utm_campaign=dahafazlahaber adresinden alındı
- Sözcü. (2020d, 07 16). *Haberler-Dünya*, "Ermenistan'ın tehdidinin ardından Azerbaycan da nükleer tesisi vurmakla yanıt verdi". 05 09, 2022 tarihinde Sözcü.com: https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/ermenistanin-tehdidinin-ardindan-azerbaycan-da-nukleer-tesisi-vurmakla-yanit-verdi-5935479/?utm_source=dahafazla_haber&utm_medium=free&utm_campaign=dahafazlahaber adresinden alındı
- Sözcü.com. (2020a, 09 27). *Haberler - Dünya*, "Azerbaycan-Ermenistan arasında tansiyon yükseldi! Savaş hali ilan edildi". 04 23, 2022 tarihinde sözcü.com: <https://www.sozcu.com.tr/2020/dunya/azerbaycan-ermenistan-arasinda-tansiyon-yukseldi-saldiri-bastirildi-6056405/> adresinden alındı
- Sputnik. (2021, 11 25). *İran: Türkiye'nin Güney Kafkasya'da barış mekanizması kurma girişimini memnuniyetle karşılıyor*" . 10 27, 2022 tarihinde Sputnik Türkiye: <https://sputniknews.com.tr/20211125/iran-turkiyenin-guney-kafkasyada-baris-mekanizmasi-kurma-girisimini-memnuniyetle-karsiliyoruz-1051128251.html> adresinden alındı
- stat.gov.az. (2021, 10 21). *Azərbaycan Respublikasının Dövlət Statistika Komitəsi/ahali/ İnzibati - ərazi bölgüsü, əhalinin sayı və tərkibi*. 11 23, 2021

- tarikhinde <https://www.stat.gov.az/>:
<https://www.stat.gov.az/source/demography/> adresinden alındı
- Stratejik Düşünce Enstitüsü. (2020a, 09 29). *Anasayfa/Haberler/Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika/Asya, "Azerbaycan-Ermenistan Askeri Güç Karşılaştırması"*. 05 13, 2022 tarihinde [sde.org.tr](https://www.sde.org.tr): <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-askeri-guc-karsilastirmasi-haberi-18488> adresinden alındı
- Stratejik Düşünce Enstitüsü. (2020b, Temmuz 21). *Anasayfa/Haftanın Medya ve STK Değerlendirmesi (13-19 Temmuz 2020)*. 03 27, 2022 tarihinde Stratejik Düşünce Enstitüsü: <https://www.sde.org.tr/temmuz-2020/medya-ve-stk/haftanin-medya-ve-stk-degerlendirmesi-13-19-temmuz-2020-haftalik-degerlendirmesi-17715> adresinden alındı
- Stratejik Düşünce Enstitüsü(SDE). (2020c, Kasım 11). *Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni*. 11 17, 2022 tarihinde <https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasin-in-tam-metni-haberi-20029> adresinden alındı
- stringfixer.com. (2021). *Tovuz_Rayon*. 11 23, 2021 tarihinde stringfixer.com: https://stringfixer.com/tr/Tovuz_Rayon adresinden alındı
- Suyundikov, S. . (2020, 09 30). *"Dondurulmuş Sorun Dağlık Karabağ Erimeye Başladı"*. 05 16, 2022 tarihinde 21yyte.org: "Bakü, Erivan kritik altyapıya çarpma olasılığına ilişkin karşılıklı açıklamalarda bulundu" . tass.com . TASS . 17 Temmuz 2020. adresinden alındı
- Süleymanov, E., & Hasanov, F. (2013). Azerbaycan'ın Türkiyenin Enerji Sektörüne Yatırımlarının Azerbaycan - Türkiye Ekonomik İlişkilerindeki Rolü. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 2(2), 73-100.
- Şahin, G., & Argalı, M. (2022). Bölgesel Liderlik Bağlamında Türk Dış Politikasının Jeopolitik Gerçeği;Türk Dünyası. *Güvenlik Stratejisi Dergisi*,(TDT:Özel Sayısı), 5-37.
- Şahtahtı, S. (2020, 06 15). *Haydar Aliyev'in Kişiliğinin Zaferi: Kurtuluştan Kurtuluşa*. 06 27, 2022 tarihinde ekoavrasya.net: <https://ekoavrasya.net/Duyuru.aspx?did=311&lang=TR> adresinden alındı

- Şensoy, U. (2020, Temmuz 21). *Libya-İdlib-Tovuz-Ayasofya* . 03 04, 2022 tarihinde 24 saat gazetesi: <https://www.24saatgazetesi.com/libya-idlib-tovuz-ayasofya> adresinden alındı
- Şihaliyev, E. A. (2021). Büyük Satranç Tahtası'nda Güney Kafkasya Ermenistan-Azerbaycan Savaşı, Devletlerin Tutumu Ve Jeopolitik Hamleler. *Orta Doğu ve Orta Asya-Kafkaslar Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, 1(1), 12-23.
- Şimşek, V. (2020). Osmanlı Tarihinin Yağmalanmış Mirası - Revan Hanlığı Üzerine İncelemeler. *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi (ASEAD)*, 7(4), 163-174.
- Şimşek., H.-V. B. (2020, 11 13). "*Dağlık Karabağ'da Azerbaycan - Ermenistan anlaşması: Sınırlar nasıl değişti?*". (<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-54939636>.) 07 24, 2022 tarihinde <http://www.bbc.co.uk/turkce>: https://youtu.be/_0hINyRzpm0 adresinden alındı
- T.B.M.M Tutanak Dergisi. (1988, 03 22). Dönem:18,Yasama Yılı:1,39.Birleşim,ANAP Kars Milletvekili Sabri Aras'ın konuşmasından. [https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_mecelis=1&v_donem=d18&v_yasama_yili=1&v_cilt=, 5](https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergisi_pdfler.birlesimler?v_mecelis=1&v_donem=d18&v_yasama_yili=1&v_cilt=), s. 10-11.
- T.B.M.M.Tutanak Dergisi. (1987, 12 25). 18.Dönem,Yasama Yılı:1,3.Birleşim. *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, 1(Oturum:1), s. s.69.
- T.C Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi. (2021, Haziran 15). "*Şuşa Beyannamesi*". 08 01, 2022 tarihinde www.tccb.gov.tr: <https://www.tccb.gov.tr/assets/dosya/2021-06-15-Azaebaycan-SusaBeyannamesi.pdf> adresinden alındı
- T.C. İletişim Başkanlığı. (2020, 11 10). *Cumhurbaşkanı Erdoğan, Rusya Devlet Başkanı Putin ile telefonda görüştü*. 07 06, 2022 tarihinde www.iletisim.gov.tr: <https://www.iletisim.gov.tr/turkce/haberler/detay/cumhurbaskani-erdogan-rusya-devlet-baskani-putin-ile-telefonda-gorustu1> adresinden alındı
- TASAM. (2006, Aralık 14). *Karadenizde Güç Mücadelesi*. 03 02, 2022 tarihinde TASAM - Türk Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/210/karadenizde_guc_mucadelesi adresinden alındı
- Taşçı, A. (2021, Aralık 16). *Karabağ Sorunun Altında Yatan Enerji Menfaatleri*. 10 24, 2022 tarihinde stratejikortak.com:

<https://www.stratejikortak.com/2021/12/karabag-sorunun-altinda-yatan-enerji-menfaatleri.html> adresinden alındı

TBMM,Dönem:23,Yasama Yılı:5. (8/12/2010). *Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Antlaşmasının Onaylanmasının Uygun Bulunduğuna Dair Kanun Tasarısı ile Dışişleri Komisyon Raporu*. Ankara: <https://www.tbmm.gov.tr>.

TIME TÜRK. (2020, 10 22). *TIMETURK / ÇEVİRİ HABER / Dağlık Karabağ Anlaşmazlığı: Türkiye ve Pakistan'ın rolü*. 05 12, 2022 tarihinde TIME TÜRK: <https://www.timeturk.com/daglik-karabag-anlasmazligi-turkiye-ve-pakistan-in-rolu/haber-1656054> adresinden alındı

Topal, D. K. (2021). "Var olma mücadelesi içinde Ermneistan:2020". Ö. Editör:Tüfekçi içinde, *Karadeniz 2020 Gelişmeler Işığında Bölgesel Değerlendirmeler* (s. 108-142). Trabzon: Karadeniz Teknik Üniversitesi Stratejik Araştırma Merkezi Yayınları.

Tovuz Ana Vatan. (2015, Mapta 20). *Oğuz Yurdum Tovuzum*. 04 09, 2022 tarihinde [nyutauz.blogspot: http://nyutauz.blogspot.com/2015/03/oguz-yurdum-tovuzum.html](http://nyutauz.blogspot.com/2015/03/oguz-yurdum-tovuzum.html) adresinden alındı

Tovuz Rayon İcra Hakimiyyəti. (2021, Temmuz 28). www.tovuz-ih.gov.az. Temmuz 28, 2021 tarihinde TOVUZ RAYON HAKKINDA: <http://tovuz-ih.gov.az/page/10.html> adresinden alındı

TPAO.A.Ş. (2021). *TÜRKİYE PETROLLERİ A.O.2020. Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*. 06 20, 2022 tarihinde www.tpao.gov.tr: <https://www.tpao.gov.tr/file/2106/2020-petrol-ve-dogal-gaz-sektor-raporu-47460b743c70c609.pdf> adresinden alındı

TPAO.A.Ş. (2022). *2021 Petrol ve Doğal Gaz Sektör Raporu*. Ankara: 2022 Türkiye Petrolleri A.O.

TRT AVAZ. (2022, 02 03). *"Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerinin Yeniden Tesisinin 30.Yıl Dönümü"*. 06 16, 2022 tarihinde trtavaz.com.tr/haber/tur: <https://www.trtavaz.com.tr/haber/tur/avasyadan/setadan-turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-yeniden-tesisinin-30-yil/61fbfc8f01a30a0d6895984a> adresinden alındı

- TRT Haber. (2020, Ekim 7). *Dünya/Tovuz ve Gence neden önemli?* 03 30, 2022 tarihinde TRT Haber: <https://www.trthaber.com/haber/dunya/tovuz-ve-gence-neden-onemli-521349.html> adresinden alındı
- TRT HABER. (2020, 12 10). *Gündem,"Azerbaycan'da Zafer Geçidi Töreni düzenlendi"*. 07 29, 2022 tarihinde trthaber.com: <https://www.trthaber.com/haber/gundem/azerbaycanda-zafer-gecidi-toreni-duzenlendi-537455.html> adresinden alındı
- Tuncel, T. K. (2018a, 04 16). *Serzh Sargsyan'ın Siyasi Hamlesi, Yorum No : 2018 / 34*. 11 14, 2021 tarihinde AVİM/Avrasya İnceleme Merkezi: <https://avim.org.tr/tr/Yorum/SERZH-SARGSYAN-IN-SIYASI-HAMLESI> adresinden alındı
- Tuncel, T. K. (2018b, 05 16). *'Kadife Devrim" Sonrasında Ermenistan'da Siyaset*. 04 01, 2022 tarihinde AVİM: <https://avim.org.tr/tr/Analiz/KADIFE-DEVIRIM-SONRASINDA-ERMENISTAN-DA-SIYASET> adresinden alındı
- Tuncel, T. K. (2021, Aralık 17). *"Güney Kafkasya'da Kalıcı Barış Ve İstikrarın Tesisine Yönelik Bölgesel İşbirliği Platformunun İlk Toplantısı*. 11 01, 2022 tarihinde AVİM: <https://avim.org.tr/tr/Yorum/GUNEY-KAFKASYA-DA-KALICI-BARIS-VE-ISTIKRARIN-TEGISINE-YONELIKBOLGESEL-> adresinden alındı
- Turgunov, E. (2022). *Zengezur Koridorunun Azerbaycan ve Bölge için Önemi*. 08 11, 2022 tarihinde eurasian-research.org: <https://www.eurasian-research.org/publication/zengezur-koridorunun-azerbaycan-ve-bolge-icin-onemi/?lang=tr> adresinden alındı
- Tutar, E., Tutar, F., & Eren, M. V. (2009, Temmuz). *Uluslararası Ulaşım Koridorunda Yeni Bir Açılım : TRACECA Projesi Ve Türkiye*. 10 27, 2022 tarihinde Mevzuat Dergisi, Yıl:12,Sayı:139: <https://www.mevzuatdergisi.com/2009/07a/01.htm> adresinden alındı
- Türk Keneşi. (2020, 07 14). *Anasayfa-Haberler,"TÜRK KONSEYİ GENEL SEKRETERİNİN ERMENİSTAN-AZERBAYCAN YUKARI KARABAĞ SORUNUNA İLİŞKİN AÇIKLAMASI"*. 04 13, 2022 tarihinde Turkkon: <https://web.archive.org/web/20200717120131/https://www.turkkon.org/tr/hab>

erler/turk-konseyi-genel-sekreterinin-ermenistan-azerbaycan-yukari-karabag-sorununa-iliskin-aciklamasi_2032 adresinden alındı

Türkgün. (2020, 07 14). *Azerbaycan-Ermenistan sınırında çatışma: 7 asker şehit oldu.* 04 11, 2022 tarihinde Türkgün: <https://www.turkgun.com/azerbaycan-ermenistan-sinirinda-catisma-7-asker-sehit-oldu-haber-127248> adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı. (2021, 12 09). *No: 409, 9 Aralık 2021, Güney Kafkasya'da Kalıcı Barış ve İstikrarın Tesisine Yönelik Bölgesel İşbirliği Platformunun İNo: 409, 9 Aralık 2021, Güney Kafkasya'da Kalıcı Barış ve İstikrarın Tesisine Yönelik Bölgesel İşbirliği Platformunun İlk Toplantısı Hk.* 10 27, 2022 tarihinde mfa.gov.tr.: https://www.mfa.gov.tr/no_-409_-guney-kafkasya-da-kalici-baris-ve-istikrarin-tesisine-yonelik-bolgesel-isbirligi-platformunun-ilk-toplantisi-hk.tr.mfa. adresinden alındı

Türkiye Cumhuriyeti Dış İşleri Bakanlığı. (2022). *Dış Politika/ Temel Dış Politika Konuları," Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası.* 08 12, 2022 tarihinde www.mfa.gov.tr: https://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-tarafli-ulastirma-politikasi.tr.mfa adresinden alındı

Türkiye-Azerbaycan Dergisi sayı:10. (2021, Nisan-Mayıs-Haziran). Türkiye - Azerbaycan Kardeşliğinin Zirvesi: Şuşa Beyannamesi İmzalandı . *Azerbaycan Türkiye Dergisi*, 2(10), 11-20.

Tütünsatar, A. (2022). Zengezur Koridorunun Uluslararası Ticaret Politikası Ve Lojistik Açından Önemi. *Journal of Vocational and Social Sciences of Turkey*, 4(8), 66-74.

Tüysüzoğlu, G. (2018, 12 11). *Aktüel / ANALİZ - "Ermenistan'da değişim mümkün mü?".* 04 01, 2022 tarihinde akit: <https://www.yeniakit.com.tr/haber/analiz-ermenistanda-degisim-mumkun-mu-563518.html> adresinden alındı

Ulaştırma Bakanlığı. (2010). *Türkiye Ulaşım ve İletişim Stratejisi Hedef 2023.* Ankara: HEDEF 2023 - sp.gov.tr.

Uluslararası Politika Akademisi. (2016, Mart 18). *Yeni Liderlik Modeli:Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı.* 10 29, 2022 tarihinde UPA: <http://politikaakademisi.org/2016/03/18/yeni-liderlik-modeli-azerbaycan-turkiye-stratejik-ortakligi/> adresinden alındı

- Usta, B. (2020, 07 21). *Haberler/ Ekonomi Haberleri/ " Ermenistan'ın hedefi enerji koridoru"*. Mart 28, 2022 tarihinde Sabah: <https://www.sabah.com.tr/ekonomi/2020/07/21/ermenistanin-hedefi-enerji-koridoru> adresinden alındı
- Usta, B. (2022, 01 18). *Kafkasya'da barış için kilit ülke Türkiye*. 10 27, 2022 tarihinde SABAH: <https://www.sabah.com.tr/dunya/kafkasyada-baris-icin-kilit-ulke-turkiye-5831871> adresinden alındı
- Ünalp, R. F. (2018). Hocalı Soykırımına Uzanan Süreçte Karabağ Olaylarının Tarihi Geçmişi ve Birinci Dünya Savaşında Türk Ordusunun Azerbaycan Harekatı. B. K. Yerdelen (Dü.), *2.Uluslararası Hocalı Soykırımı ve Bölgesel Güvenlik Sempozyumu* içinde (s. 22-57). Giresun: Giresun Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi.
- Üste, A. N., & Aydın, Ü. S. (2022). Güney Kafkaslarda Bölgesel Güvenlik Kompleksi Teorisi Bağlamında Zengezur Koridoru' nun Önemi. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*(20 (Özel Sayı); MCBÜ 30. Yıl Özel Sayısı), 261-274.
- Üzümcü, A., & Akdeniz, S. (2014). Yeni İpek Yolu: TRACECA ve Bakü-Tiflis-Kars. *Avrasya Etütleri*,45 (s. 171-199). T.C. Türk İşbirliği ve Koordinasyon Ajansı Başkanlığı.
- Veliev, C. (2022, Ocak 14). *Türkiye-Azerbaycan Diplomatik İlişkilerin 30 Yılı'nın Özeti*. 03 24, 2022 tarihinde Kriter: <https://kriterdergi.com/cavid-veliyev/turkiye-azerbaycan-diplomatik-iliskilerinin-30-yilinin-ozeti> adresinden alındı
- Veliev, C. (2020). *Azerbaycan-Türkiye Stratejik Ortaklığı Tarihi ve Güncel Boyutlar*. İstanbul: Ötüken.
- Veliev, C. (2021, 06 16). *Analiz,"Şuşa Beyannamesi ve Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde yeni ufuklar"*. 07 29, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/susa-beyannamesi-ve-turkiye-azerbaycan-iliskilerinde-yeni-ufuklar/2275640> adresinden alındı
- Veliev, Z. (2015). *Ermenistan Ekonomisinin Yapısal Sorunları*. Ankara: ÜÇS Basım.
- Wakizaka, K. (2014). Azerbaycanlı Sürgününün (1988) Ermenistan'ın Toplumsal ve Ekonomik Yapısına Etkiler. *Yeni Türkiye*(60), 1-9.

- Wall, T. d. (2003). *Black Garden, "Armenia and Azerbaijan Through Peace and War"* (Cilt 1.Baskı). New York: NewYork University Press.
- Wikiwand. (2020, 07 12). *Temmuz 2020 Azerbaycan-Ermenistan çatışmaları*. 04 12, 2022 tarihinde Wikiwand: https://www.wikiwand.com/tr/Temmuz_2020_Azerbaycan-Ermenistan_%C3%A7at%C4%B1%C5%9Fmalar%C4%B1 adresinden alındı
- Yalçın, A., & Yalçın, S. (2016). *Ermenistan Ekonomisi ve Tarihsel Süreç İçerisinde Ermeni Meselesi* (Cilt 1.Basım). Ankara: Nobel BİLimsel Eserler.
- Yalçınkaya, A. (2011). Türk Dış Politikasında Kafkasya. M. Ercan içinde, *Değişen Dünyada Türk Dış Politikası* (Cilt 1.Baskı, s. 275-307). Ankara: Nobel Yayın.
- Yel, S. (2022). Tarihin Tekerrürü: Şuşa Beyannamesi. *Demokrasi Platformu Dergisi*, 11(36), 140-150.
- Yeşilbaş, N., & Kapan, K. (2021). Kura ve Aras Nehirlerinin Azerbaycan Aran (Kür-Araz) Bölgesi Açısından Jeoekonomik Önemi. *Avrasya İncelemeleri Dergisi*, 10(1), 167-192.
- Yeşilot, O. (2005). *Değişen DÜnya Düzeninde KAFKASYA*. İstanbul: KİTABEVİ.
- Yeşilot, O. (2008). Türkmençay Antlaşması ve Sonuçları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi Sayı* (36), 187-199.
- Yeşilot, O. (2020, 01 12). *Analiz, "Fransa-Türkiye ilişkilerinde Dağlık Karabağ gerginliği"*. 05 10, 2022 tarihinde Anadolu Ajansı: <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/fransa-turkiye-iliskilerinde-daglik-karabag-gerginligi/2061558> adresinden alındı
- Yıldırım, İ. (2018). *Azerbaycan Ermeni İlişkileri ve Dağlık Karabağ Sorunu* (Cilt 1.Baskı,Ekim). (H. Kutlu, Dü.) İstanbul: Babıali Kültür Yayıncılığı.
- Yılmaz, G. G. (2021). Otoritenin Kurulumu Açısından Bir Söylem Analizi:İkinci Karabağ Savaşı Sonrası İlham Aliyev'in Ulusa Seslenişi Konuşması. *International Journal of Eurasia Social Sciences*, 12(44), 384-404.
- Yılmaz, R. (2010). Azerbaycan Dış Siyasetinde Bağımsızlık Sonrası Yıllar ve Karabağ Problemi. *GOP Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*(2), 69-93.
- Yılmaz, R. (2013a). Azerbaycanda Süreklilik ve Değişim. Ç. Erhan içinde, *Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan* (s. 19-46). Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları.

- Yılmaz, R. (2013b). Kafkasya'da Çözülemeyen Kördüğüm:Dağlık Karabağ. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Uluslararası Avrasya Strateji Dergisi*, 1(2), 71-90.
- Yılmaz, S. (2020). Ermenistan-Azerbaycan Barış Anlaşmasının Değerlendirilmesi. İ. Demir (Dü.), *Disiplinlerarası Politika Vizyonu ve Stratejiler 2020*. içinde 8, s. 260-274. Ankara: İksad Yayınevi.
- Yılmaz, M. (2013). Karabağ Savaşı ve Adım Adım Hocalı Soykırımı. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmalar Dergisi*, IX(2), 95-104.
- Yurteri, H. (2019). AK Parti Dönemi Türk Dış Politikasında Cumhurbaşkanlarının Rolü. *Ortadoğu Etütleri*, 11(1), 170-201.
- Yüce , Ç. K. (2006). *Kafkasya ve Orta Asya Enerji Kaynakları Üzerinde Mücadele*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Zaur, Ş. (2010). Azerbaycan'ın Askerî Doktrini Ve Dış Politika Yansımaları. *Orta Asya ve Kafkasya Araştırmaları(OAKA)*, 5(9), 132-147.
- Zengin, G. (2010). *Hoca Türk Dış Politikasında " Davutoğlu Etkisi"*. İstanbul: İnkılap.
- Zeynalova, A. (2022). Şuşa Zirvesi Odağında Azerbaycan - Türkiye İttifakı ve Uluslararası Etkisi. *Uluslararası Yönetim Akademisi Dergisi*, 5(1), 1-15.

EK 2: Moskova 3'lü Ateşkes Bildirisi(10 Kasım 2020) Türkçe

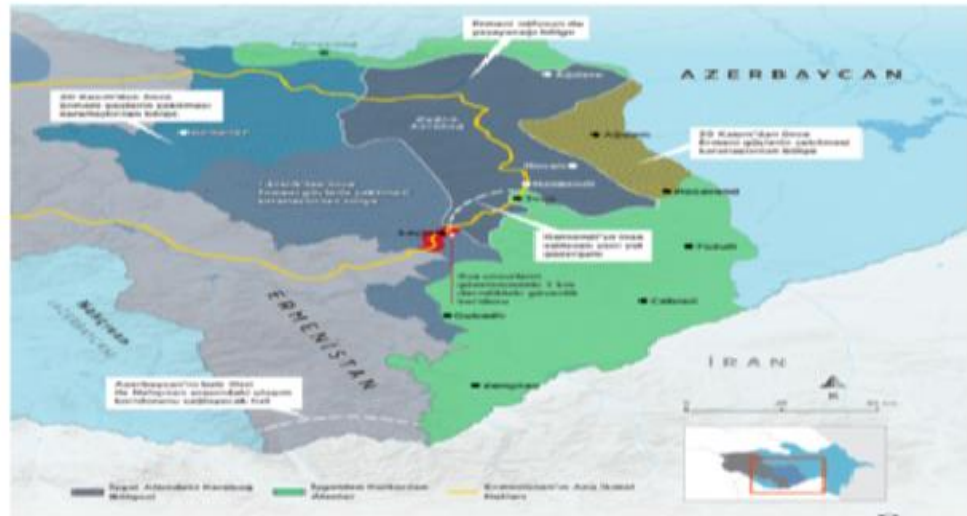
Azerbaycan-Ermenistan Anlaşmasının Tam Metni

sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasinin-tam-metni-haber-20029

[Anasayfa](#) >> [Haberler](#) >> [Uluslararası İlişkiler ve Dış Politika](#) >> [Asya](#)
Dağlık Karabağ'da Azerbaycan ile Ermenistan'ın Rusya'nın devreye girmesiyle imzaladığı anlaşmanın maddeleri.

SDE Editör

11 Kasım 2020 10:28

A+

A-

Bahçeşehir Üniversitesi Denizcilik ve Global Stratejiler Merkezi sosyal medya hesabı üzerinden yapılan paylaşımda, Dağlık Karabağ bölgesinde ateşkesi sağlayacak olan ve Azerbaycan ile Ermenistan arasında imzalanan anlaşmanın maddeleri Türkçe olarak servis edildi.

Bizler Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İ. G. Aliyev, Ermenistan Cumhuriyeti Başbakanı N. V. Paşinyan ve Rusya Federasyonu Başkanı V. V. Putin aşağıdaki anlaşma metnini beyan ediyoruz:

1- Dağlık Karabağ çatışma bölgesindeki ateşkesi ve tüm askeri hareketin 10 Kasım 2020 tarihinde Moskova saati ile 00.00'da durdurulması planını ilan eder. Bundan sonra "Taraflar" olarak anılacak olan Azerbaycan Cumhuriyeti ve Ermenistan Cumhuriyeti, hâlihâzırda ellerinde bulundukları bölgelerde kalacaklardır.

2- Ermenistan tarafının elinde bulunan, Azerbaycan'ın Kazak Bölgesi, Ağdam bölgesi ve toprakları 20 Kasım 2020 tarihine kadar Azerbaycan'a geri verilecektir.

3-Dağlık Karabağ'daki temas hattı ve Laçın koridoru boyunca, Rusya Federasyonu barış gücüne ait 1.960 hafif silahlı askeri personel, 90 zırhlı personel taşıyıcı araç, 380 adet otomobil ve özel teçhizatlı araç konuşlandırılacaktır.

4-Rusya Federasyonu barışı gücü, Ermenistan silahlı kuvvetlerinin çekilmesiyle eş zamanlı olarak bölgeye konuşlandırılacaktır. Rusya Federasyonu barış gücünün bölgedeki varlığı 5 senedir. Bu 5 yıllık süreç tarafların sürenin bitimine 6 ay kala itiraz etmemeleri halinde otomatik olarak 5 yıllık periyodlarla uzar.

5-Çatışmanın muhataplarınca anlaşma hükümlerinin uygulanması sırasındaki kontrolü daha etkili kılmak amacıyla, ateşkesi kontrol etmek üzere bir barışı koruma merkezi meydana getirilecektir.

6-Ermenistan Cumhuriyeti 15 Kasım 2020 tarihine kadar Kelbecer Bölgesi'ni ve 1 Aralık 2020 tarihinde ise Laçın Bölgesi'ni; Dağlık Karabağ ile Ermenistan arasındaki bağlantıyı sağlayacak ve aynı zamanda Şuşa şehrine kadar ulaşmayacak olan 5 kilometre genişliğindeki Laçın Koridoru'nu elinde tutmak kaydıyla, Azerbaycan Cumhuriyeti'ne geri verecektir.

7-Tarafların mutabakatı ile, önümüzdeki üç yıl içinde, Laçın koridoru boyunca Hankendi ve Ermenistan arasında iletişimi sağlayacak ve Rus barış gücü tarafından korunacak yeni bir trafik güzergahının inşası için bir plan belirlenecektir.

8-Azerbaycan Cumhuriyeti sivillerin, ulaşım, yük araçlarının Laçın koridoru boyunca her iki yönde de geçiş güvenliğini garanti eder.

9-Bölgede yerinden edilmiş siviller ve mülteciler, Dağlık Karabağ topraklarına ve BM Mülteciler Yüksek Komiserliği'nin kontrolü altındaki komşu bölgelere geri döndürülecektir.

10-Savaş esirlerinin, diğer tutukluların ve cenazelerin değişimi gerçekleştirilecektir.

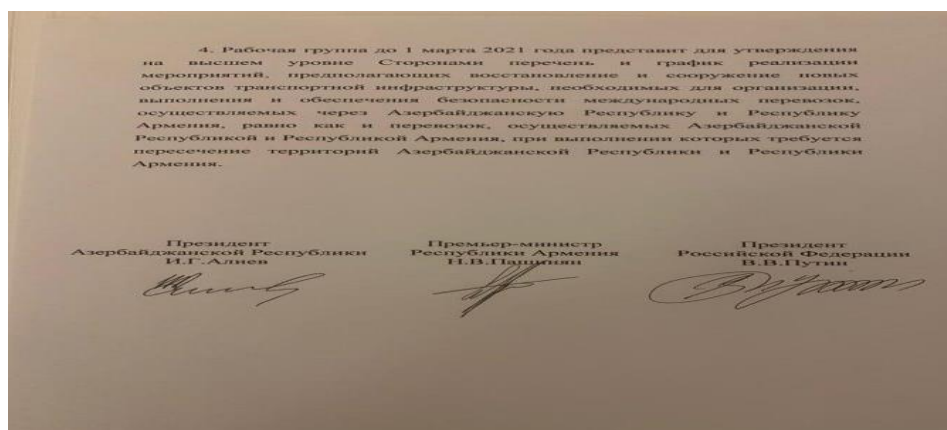
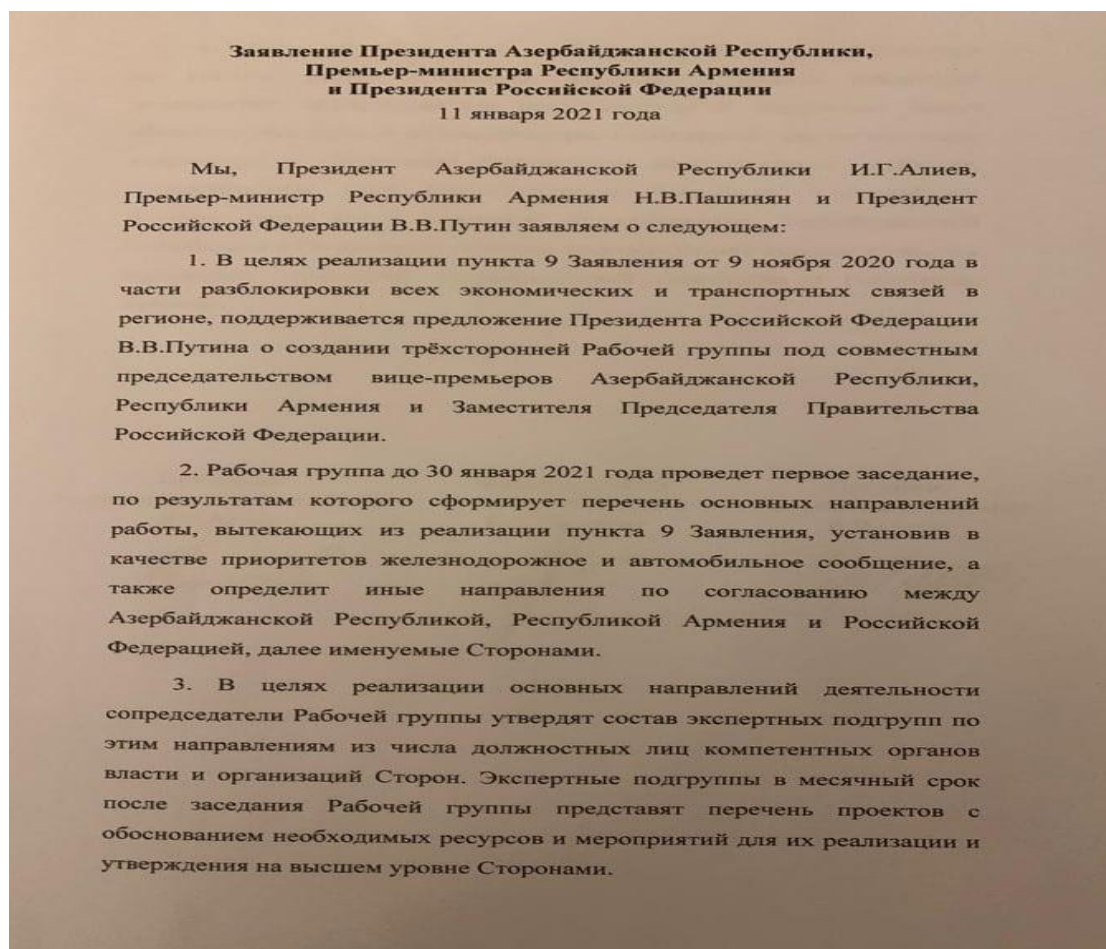
11-Bölgedeki tüm ekonomik bağlantılar ve ulaşım bağlantıları durdurulacaktır. Ermenistan Cumhuriyeti Azerbaycan Cumhuriyeti'nin batı bölgeleri ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasında sivillerin, ulaşım ve yük araçlarının her iki yönde serbest bir şekilde hareketini organize etmek amacıyla ulaşım bağlantısı sağlayacaktır. Ulaşım kontrolü, Rusya Federal Güvenlik Sevisi'nin (FSB) Sınır Muhafız Organları tarafından yürütülecektir.

Tarafların mutabakatı ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'ni Azerbaycan'ın batı bölgelerine bağlayan yeni ulaşım yolları inşa edilecektir.

Kaynak: (Stratejik Düşünce Enstitüsü(SDE), 2020c),

<https://www.sde.org.tr/asya/azerbaycan-ermenistan-anlasmasinin-tam-metni-haberi-20029>.

ЕК 3: Azerbaycan-Ermenistan-Rusya arasında 11 Ocak 2021 Moskova Bildirisi

Kaynak: (Azərbaycan Respublikasının Prezidenti, 2021),
<https://president.az/az/articles/view/50070/images>

EK 4: Şuşa Beyannamesi

23 Mart 2022 ÇARŞAMBA

Resmî Gazete

Sayı : 31787

MİLLETLERARASI ANDLAŞMA**Karar Sayısı: 5340**

15 Haziran 2021 tarihinde Şuşa'da imzalanan ve 7355 sayılı Kanunla onaylanması uygun bulunan ekli "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Müttefiklik İlişkileri Hakkında Şuşa Beyannamesi"nin onaylanması, 9 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 2 nci ve 3 üncü maddeleri gereğince karar verilmiştir.

22 Mart 2022

Recep Tayyip ERDOĞAN
CUMHURBAŞKANI

**Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında
Müttefiklik İlişkileri Hakkında**

ŞUŞA BEYANNAMESİ

Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti;

Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan'ın ve Azerbaycan Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı İlham Aliyev'in Azerbaycan'ın ve bir bütün olarak Türk dünyasının eski kültür beşiği Şuşa kentinde görüşmesinin tarihi önemine vurgu yaparak,

İki dost ve kardeş ülke arasında imzalanmış tüm uluslararası belgelere, bununla ilgili 13 Ekim 1921 tarihli Kars Antlaşması'na sadık olduklarını bir kez daha onaylayarak,

9 Şubat 1994 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Dostluk ve Çok Yönlü İşbirliğinin Geliştirilmesine İlişkin Anlaşma" ile "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında İşbirliği ve Karşılıklı Yardımlaşma Protokolü", ayrıca 16 Ağustos 2010 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Stratejik Ortaklık ve Karşılıklı Yardım Anlaşması"na dayanarak,

İki ülke ve halkları arasındaki dostluk ve kardeşlik bağlarından hareketle Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ilişkilerin niteliksel olarak yeni, müttefiklik düzeyine çıkarılmasının iki ülke ve halklarının çıkar ve menfaatlerine hizmet ettiğinin altını çizerek,

Ortak çıkarların korunmasında her iki ülkenin siyasi, ekonomik, savunma, kültür, insani, sağlık, eğitim, sosyal, gençlik ve spor alanlarındaki imkân ve potansiyelinin birleştirilmesinin öneminin farkında olarak,

Uluslararası hukukun ilke ve normlarının yanı sıra, Birleşmiş Milletler Şartı'na uygun olarak küresel ve bölgesel barış, istikrar ve güvenliğin sağlanmasında ortak çabaların sürdürülmesinin önemini vurgulayarak,

Ortak çıkarları dayalı bölgesel ve uluslararası stratejik konulardaki faaliyetlerin karşılıklı şekilde koordinasyonunun gerekliliğini ifade ederek,

Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti'nin bağımsızlığı, egemenliği, toprak bütünlüğü, uluslararası düzeyde kabul görmüş sınırlarının dokunulmazlığı gibi milli çıkarılara dayanan konularda ikili ve çoklu formatlarda dayanışma ve karşılıklı yardım ilkelerinden yola çıkarak,

Türk dünyasının sürekli olarak gelişimine yönelik karşılıklı faaliyetlerin bölgesel ve uluslararası düzeyde ileriye götürülmesiyle ilgili çabaları birleştirerek,

Türkiye Cumhuriyeti'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk'ün ve Azerbaycan Halkının Umummilli lideri Haydar Aliyev'in bilgece söyledikleri "Azerbaycan'ın sevinci sevincimiz, kederi kederimizdir" ve "Tek millet, iki devlet" sözlerinin halklarımızın milli-manevi serveti olarak değerlendirildiğini özellikle vurgulayarak,

Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasındaki ikili ilişkilerin daha da genişletilmesi ve derinleştirilmesi perspektiflerini her yönüyle inceleyerek,

beyan ederler;

Taraflar, iki dost ve kardeş ülke arasındaki stratejik düzeyde gelişmekte olan ilişkilerin durumundan memnuniyetlerini ifade ederek siyasi diyalogun her düzeyde sürdürülmesinin ve yüksek düzeyli karşılıklı ziyaretlerin önemini belirtirler.

Taraflar büyük gururla, Azerbaycan'ın 44 gün süren Vatan Savaşı'nda zafer kazanarak Ermenistan'ın 30 yıldır süren saldırgan politikasını durdurduğunu, topraklarını işgalden kurtardığını, tarihi adaleti ve uluslararası hukuku yeniden sağladığını ifade ederler.

Azerbaycan, Ermenistan'ın 30 yıl süren saldırısına son verilmesinde, işgal edilmiş toprakların kurtarılmasında, Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünün sağlanmasında Türkiye Cumhuriyeti'nin manevi-siyasi desteğine yüksek değer vermektedir. Taraflar, Kafkasya bölgesinde istikrar ve güvenliğin pekiştirilmesi, ekonomi ve ulaştırma alanındaki tüm bağların yeniden sağlanması, ayrıca bölge devletleri arasındaki ilişkilerin normale dönüştürülmesi ve uzun vadeli barışın sağlanması yönündeki çabalarını sürdüreceklerdir. Bu kapsamda, Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti'nin özel coğrafi konumu dikkate alınacaktır.

Taraflar, Azerbaycan'ın işgalden kurtarılan topraklarında Türkiye-Rusya Ortak Merkezi'nin faaliyetlerine Türkiye'nin katkılarına bölgedeki barış, istikrar ve refahın sağlanmasında önemli rol oynadığına vurgu yaparlar.

Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti bağımsızlık, egemenlik, toprak bütünlüğü, uluslararası düzeyde tanınmış sınırların dokunulmazlığı, devletlerin iç işlerine karışmama ilkelerine dayanarak müttefiklik ilişkilerinin kurulmasının siyasi ve hukuki mekanizmalarını belirler.

Taraflar, dış politika alanındaki koordinasyonun ve düzenli ikili siyasi istişarelerin gerçekleştirilmesinin önemini belirtir ve bu yönde Türkiye Cumhuriyeti ve Azerbaycan Cumhuriyeti arasında Yüksek Düzeyli Stratejik İşbirliği Konseyi çerçevesindeki faaliyetlerin önemini vurgular.

Taraflar, kendi ulusal çıkar ve menfaatlerini koruma ve sağlamaya yönelik bağımsız dış politika yürütürler. Taraflar, bölgesel ve uluslararası düzeyde istikrar ve refah üzerinden barış, dostluk ve samimi komşuluğa dayalı uluslararası ilişkilerin geliştirilmesi, ayrıca ihtilaflar ile bölgesel ve küresel güvenlik ve istikrar meselelerinin çözülmesi yönünde ortak çaba gösterirler.

Taraflar, güncel, karşılıklı ilgi uyandıran uluslararası konularda dayanışma ve karşılıklı destek sergileyerek yakın veya örtüşen tutumlardan yola çıkarak ikili işbirliğini derinleştireceklerdir ve BM, AÇİT, Avrupa Konseyi, Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, İİT dahil uluslararası ve bölgesel kuruluşlar çerçevesinde birbirine karşılıklı destek vereceklerdir.

Taraflardan herhangi birinin kanaatine göre onun bağımsızlığına, egemenliğine, toprak bütünlüğüne, uluslararası düzeyde tanınmış sınırlarının dokunulmazlığına veya güvenliğine karşı üçüncü bir devlet veya devletler tarafından tehdit ve saldırı gerçekleştirildiğinde, Taraflar, ortak istişareler yapacak ve bu tehdit veya saldırının önlenmesi amacıyla BM Şartı'nın amaç ve ilkelerine uygun girişimlerde bulunacak, birbirine BM Şartı'na uygun şekilde gerekli yardımı yapacaklardır. Bu yardımın kapsam ve biçimi ivedi yapılan görüşmeler yoluyla belirlenerek ortak tedbirler alınması için savunma ihtiyaçlarının karşılanmasına karar verilecek ve Silahlı Kuvvetlerin güç ve yönetim birimlerinin koordineli faaliyeti sağlanacaktır.

Tarafların Güvenlik Konseylerinin milli güvenlik konularında düzenli olarak ortak toplantıları düzenlenecektir ve bu toplantılarda ulusal çıkarların, Tarafların çıkarlarını etkileyen bölgesel ve uluslararası güvenlik konularının müzakeresi gerçekleştirilecektir.

Taraflar, iki kardeş ülke silahlı kuvvetlerinin çağın gereklerine uygun olarak yeniden yapılandırılması ve modernizasyonuna yönelik olarak ortak çaba göstermeye devam edecektir.

Taraflar, Ermeni işgalinden kurtarılan rayonlarda başta mayınlı arazilerin temizlenmesi olmak üzere hayatın normalleştirilmesi faaliyetlerini destekleyeceklerdir.

Taraflar, savunma yeteneklerinin ve askeri güvenliğin güçlendirilmesine yönelik personel mübadelesini, ortak eğitim ve tatbikatların düzenlenmesini, iki ülke silahlı kuvvetlerinin birlikte çalışabilirliğinin artırılmasını, modern teknolojilere dayalı silah ve mühimmatların yönetilmesinde yakın işbirliğini ve bu amaçla yetkili kurum ve kuruluşların koordineli faaliyetinin sağlanmasını teşvik edeceklerdir. Türkiye ve Azerbaycan diğer dost devletlerin orduları ile birlikte askeri tatbikatların düzenlenmesini destekleyeceklerdir.

Taraflar, ulusal ve uluslararası yükümlülüklerini göz önünde bulundurmak suretiyle, deniz, hava ve uzay alanında karşılıklı teknoloji paylaşımında bulunarak, müşterek yeteneklerin geliştirilmesi maksadıyla ortak projelerin yürütülmesini teşvik edecek ve karşılıklı savunma sanayii teknolojilerinin geliştirilmesine olumlu katkı sağlayacak; sahip oldukları silah ve mühimmatla teçhiz edecek, bunların üretim teknolojilerini karşılıklı şekilde teşvik edecek ve hâlihazırda ülkelerinde mevcut olmayan üretim alanlarının oluşturulmasına, ortak araştırma ve üretim faaliyetleri gerçekleştirilmesini, iki ülke savunma sanayi kurumlarının teknoloji, askeri ürünler ve hizmetler alanında yerli ve uluslararası pazarda işbirliği yapmasını destekleyeceklerdir.

Taraflar, iki devlet arasında geliştirilen ve onların çıkarlarına uygun askeri-siyasi işbirliğinin üçüncü devletlere karşı olmadığına belirtirler.

Taraflar, siber güvenlik alanında işbirliğinin daha da geliştirilmesinin önemini vurgular ve bu alanda ortak bilimsel araştırma çalışmaları, uzman eğitimi gerçekleştirecek, karşılıklı teknik işbirliğini teşvik edeceklerdir.

Taraflar, ticari-ekonomik ilişkilerde ulusal ekonomilerinin ve ihracatın çeşitlendirilmesi, aynı zamanda geleceğe dönük alanlarda ortak üretimin oluşturulması, yatırım alanındaki işbirliğinin karşılıklı faydalı gelişimi için daha elverişli ortamın geliştirilmesi yönünde çabalarına yoğunlaşacaklardır. Bu hususta, Türkiye ve Azerbaycan ürünlerin serbest dolaşımının sağlanması mekanizmalarının oluşturulması yönünde gerekenleri yapacaklardır.

Taraflar, bölgenin ve Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı veren, doğal gaz kaynak ve güzergâh çeşitlendirmesi sağlayan stratejik Güney Gaz Koridorunun hayata geçirilmesinde Türkiye ve Azerbaycan'ın öncü rolünü vurgularlar. Taraflar, Güney Gaz Koridorunun etkili biçimde kullanılması ve daha da geliştirilmesine yönelik çabaları koordineli şekilde sürdürecektir. Taraflar ayrıca küresel enerji

sektöründeki gelişmeleri de dikkate alarak, bölgenin enerji arz güvenliğinin pekiştirilmesini teminen elektrik alanında da bölgesel işbirliğine katkı sağlayacak çabaların artırılarak sürdürülmesi konusundaki niyetlerini ortaya koyarlar.

Taraflar, iki ülke topraklarından geçen Doğu-Batı/Orta uluslararası ulaştırma koridorunun rekabet kabiliyetinin artırılması amacıyla karşılıklı işbirliğini pekiştireceklerdir. Türkiye ve Azerbaycan akıllı ulaşım sistemleri teknolojilerinden istifade ederek, uluslararası ulaştırma koridorlarının Türkiye-Azerbaycan bölgelerinde transit-ulaştırma potansiyelini daha da geliştireceklerdir.

Taraflar, Türkiye ve Azerbaycan'ı birleştiren Azerbaycan Cumhuriyeti Batı rayonları ile Azerbaycan Cumhuriyeti'nin Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki koridorun (Zengezur Koridoru) açılmasının ve söz konusu koridorun devamı olarak Nahçıvan-Kars demiryolunun inşaatının iki ülke arasındaki ulaştırma-iletişim ilişkilerinin yoğunlaştırılmasına önemli katkı sağlayacağını belirtirler.

Taraflar, Türkiye ile Azerbaycan arasındaki ilişkilerin mevcut seviyesinin genel bölgesel ve uluslararası barış ve istikrara katkıda bulunmakta olduğunu, ilişkilerin sadece iki ülkeye değil, aynı zamanda bölgeye barış ve istikrar getirerek, başta bölge ülkeleri olmak üzere uluslararası toplumun huzur, barış ve çıkarlarına da hizmet edeceğini vurgular.

Taraflar, bölgesel ve uluslararası istikrar ve güvenliği olumsuz şekilde etkileyen çeşitli tehdit ve çağrılara, özellikle terör, onun tüm şekil ve tezahürlerine, finansmanına, aynı zamanda kitle imha silahlarının yayılmasına, organize suçlara, kara para aklanmasına, uyuşturucu kaçakçılığına, insanı ticaretine, yasadışı göçe karşı mücadele alanında ortak çaba ve işbirliklerini genişletecek ve derinleştirecekler.

Azerbaycan Cumhuriyeti, Türkiye Cumhuriyeti'nin egemenliğine, toprak bütünlüğüne, sınırlarının dokunulmazlığına, istikrar ve güvenliğine yönelik tüm eylemleri, aynı zamanda terörün tüm şekil ve tezahürlerini kınıyor ve Türkiye Cumhuriyeti'nin terörizme karşı yürüttüğü mücadeleyi kati surette destekliyor.

Taraflar, çeşitli ülkelerde yaşayan Türk ve Azerbaycan diasporaları arasındaki işbirliğinin daha sıkı şekilde geliştirilmesi, onların maruz kaldıkları genel sorunlar karşısında birlikte adım atılması ve devamlı dayanışma sergilenmesi amacıyla gayretlerini birleştireceklerdir.

Tarafların ülkelerinin tanıtımı ve ulusal çıkarlarının korunmasına dair tarihi gerçeklerin dünya kamuoyuna duyurulmasında diaspora faaliyetinin koordinasyonunu ve karşılıklı desteği teşvik edeceklerdir.

Taraflar, Ermenistan'ın Türkiye'ye karşı asılsız iddialarının, tarihin çarpıtılması ve tarihi gerçeklerin tahrif edilerek siyasallaştırılması girişimlerinin bölgede barış ve istikrara zarar verdiğini vurgulamakta, bu çerçevede 1915 yılı olaylarına ilişkin olarak kendi arşivlerini açan Türkiye'nin, Ermenistan'daki ve diğer ülkelerdeki arşivlerin açılması ve bu konuda tarihçiler tarafından araştırmaların yapılmasına yönelik çabalarını desteklemektedirler.

Taraflar, 10 Aralık 2020 tarihinde imzalanan "Türkiye Cumhuriyeti ile Azerbaycan Cumhuriyeti Arasında Medya Alanında Stratejik İşbirliğine Dair Mutabakat Zaptı"na uygun olarak Türkiye-Azerbaycan Medya Platformunun olanaklarını göz önünde bulundurarak, iki ülkenin ilgili kurumları arasında enformasyon, iletişim ve sosyal diplomasi alanlarındaki işbirliğini daha da güçlendirecek ve bu çerçevede Dışişleri Bakanlıkları arasında sürekli olarak enformasyona ilişkin sık görüşmeler ve değişimler yapılacaktır.

Taraflar, parlamentolararası işbirliğinin daha da güçlendirilmesi ve bu yönde karşılıklı faaliyetin artırılmasını teşvik ederler.

Taraflar, iki halkın ortak değerlerinin önemli tezahürlerine gerekli sosyal desteğin gösterilmesini sağlayacak, tarihi ve kültürel mirasların korunması için ortak faaliyet gerçekleştireceklerdir.

Taraflar, Türk dünyasının birlik ve refahına hizmet edecek ulusal ve uluslararası çabaların artırılmasına dikkat çektiler.

Taraflar, Türk kültür mirasının uluslararası düzeyde tanıtımı ve teşviki alanında ortak işbirliğini güçlendireceklerdir.

Taraflar, Türk dayanışmasının daha da pekiştirilmesi amacıyla Türk Dili Konuşan Ülkeler İşbirliği Konseyi, Türk Akademisi, Türk Kültür ve Mirası Vakfı, TÜRKSOY ve Türk Dili Konuşan Ülkeler Parlamenter Asamblesi çerçevesinde gerçekleştirilen faaliyetlere ivme kazandıracaklardır.

Taraflar, bir Tarafın vatandaşlarının diğer Tarafın topraklarına kimlik kartı ile seyahat etmelerine dair kabul edilen anlaşmadan duydukları memnuniyeti ifade ediyor ve sözkonusu anlaşmanın halklarımız arasındaki yakınlık ve insanlar arasındaki ilişkiler açısından müstesna önemini ifade ederek, bir Tarafın vatandaşlarının diğer Tarafın topraklarında ikamet etme hakkı elde etmelerini müttekabiliyet ilkesine dayalı olarak kolaylaştırmak için gerekli çalışmalar yapılmasını takdir ederler.

Taraflar, gerekli devlet desteğini sağlayarak halkları arasındaki ortak değerlere dayalı yakın ilişkileri insani, sosyal güvenlik, bilimsel, eğitim, sağlık, kültür, gençlik ve spor alanlarında daha da geliştirecek ve derinleştireceklerdir. Bu amaçla, iki ülkenin ilgili kurumları tarafından ortaklaşa olarak sürekli faaliyetler gerçekleştirilecektir.

Şuşa kentinde 15 Haziran 2021 tarihinde, Türkçe ve Azerbaycan dilinde olmak üzere iki nüsha halinde imzalanmış olup tüm metinler eşit derecede geçerlidir.

Türkiye Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı
Recep Tayyip Erdoğan

Azerbaycan Cumhuriyeti
Cumhurbaşkanı
İlham Aliyev